

M A R M A R A
ÜNİVERSİTESİ
K A D I N V E
T O P L U M S A L
C İ N S İ Y E T
A R A Ş T I R M A L A R I
D E R G İ S İ
JOURNAL OF
WOMEN AND
GENDER STUDIES

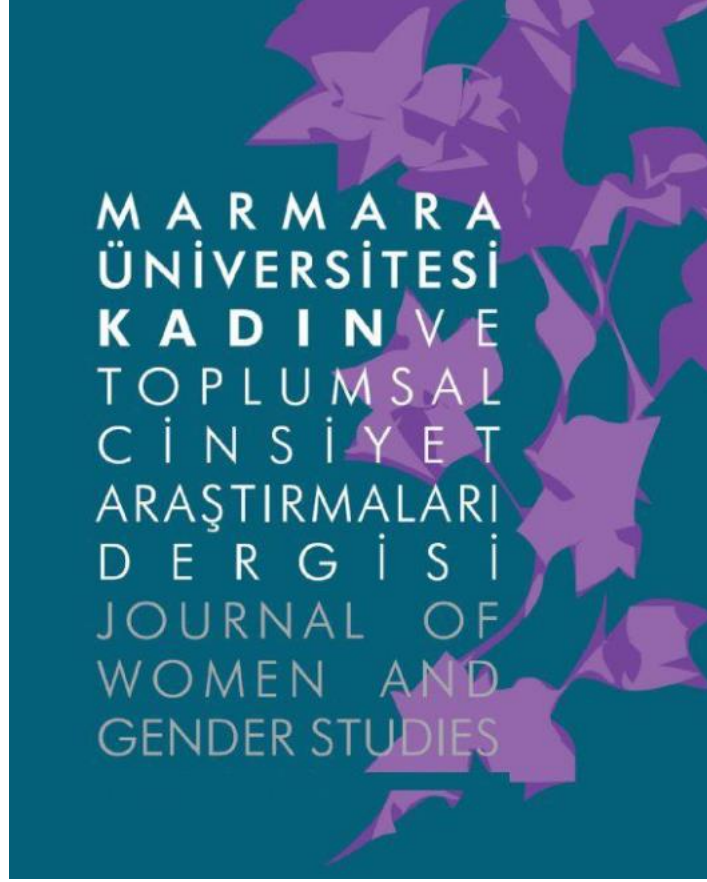
MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi

Haziran 2023 : Cilt 7 (Sayı 1)

e-ISSN : 2587-2990

Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi

Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi, Temmuz ve Aralık olmak üzere yılda iki kere Dergipark platformu üzerinden yayımlanan Uluslararası Bilimsel Hakemli bir dergidir.

Marmara University Journal of Women and Gender Studies

Marmara University Journal of Women and Gender Studies is an International Refereed Scientific Journal published biannually in July and December via JournalPark (Dergipark) platform.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mukatcad>

EDİTÖR / EDITOR

Prof. Dr. Fatma AYANOĞLU (Marmara Üniversitesi)

Doç. Dr. Ali Murat KIRIK (Marmara Üniversitesi)

EDİTÖR YARDIMCISI

Dr. Öğr. Üyesi Selim Beyazyüz (Düzce Üniversitesi)

DANIŞMA KURULU / CONSULTATIVE COMMITTEE

Prof.Dr. Erişah Arıcan (Marmara Üniversitesi)

Prof.Dr. Sebahat Deniz (Marmara Üniversitesi)

Prof.Dr. Mehveş Tarım (Marmara Üniversitesi)

Prof.Dr. İsmail Taşpınar (Marmara Üniversitesi)

Prof.Dr. Aypar Uslu (Marmara Üniversitesi)

Prof.Dr. Göksel Ataman (Marmara Üniversitesi)

Doç.Dr. Yeter Demir Uslu (Medipol Üniversitesi)

Prof.Dr. Deniz Börü (Marmara Üniversitesi)

Doç.Dr. Elif Haykır Hobikoğlu (İstanbul Üniversitesi)

Doç.Dr. Figen Yıldırım (İstanbul Ticaret Üniversitesi)

Doç.Dr. Andan Ertemel (İstanbul Ticaret Üniversitesi)

Prof.Dr. İbrahim Pınar (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Cem Cüneyt Arslantaş (İstanbul Üniversitesi)

Prof.Dr. Işıl Pekdemir (İstanbul Üniversitesi)

Prof.Dr. Sedefhan Oğuz (Yeditepe Üniversitesi)

Prof.Dr. Uğur Yozgat (Kıbrıs Arkin Üniversitesi)

Doç.Dr. M. Lütfi Arslan (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Fatma AYANOĞLU

Doç. Dr. Ali Murat KIRIK

WEB & EMAIL

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mukatcad> & [muratmilef@gmail.com](mailto:мурatmilef@gmail.com), fsisman@marmara.edu.tr

* İsimler alfabetik sırayla dizilmiştir. / Names are listed in alphabetical order.

YAYIM İLKELERİ

Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi'nde özgün araştırma ve inceleme makalesi, derleme makaleler yayımlanır.

Dergide yayımlanan tüm yazıların ilmi ve fikri sorumluluğu yazarına aittir.

Yazıların, başka bir yerde, farklı bir dilde dahi olsa yayımlanmamış olması gerekir.

Yayımlı teklif edilen yazılar, yayın kurulu tarafından incelendikten sonra hakeme gönderilir ve iki hakemin onayının alınmasıyla yayımlanır.

Yazıların yazım dili, yabancı dilde yazılanlar hariç, Türkiye Türkçesi olmalıdır.

Yazıların sayfa sayısı, metin ve levha olarak 30 sayfayı geçmemelidir.

Yayımlanan makaleler, Yayın Kurulu'ndan izin alınmadan kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz.

İçindekiler/Contents

Eda İNALOĞLU

Madun-Maduniyet Kavramları Çerçevesinde Feminist Hareketin İran Sineması Bağlamında İncelenmesi.....1-21

Miyase OKUR

Beden Cinsiyet ve Mekân.....22-43

Burcu ÜN

Virginia Woolf'un "Kendine Ait Bir Oda" İsimli Eseri Bağlamında Feminist Bir Manifesto Olarak Bellek.....44-53

Özlem UÇAR

Yeşim Ustaoglu Sinemasında Kadın Temsilinin Feminizm Açısından İncelenmesi: Pandora'nın Kutusu ve Tereddüt Filmleri Örneği..... 54-67

F. Özlem TEZCEK

Men and Masculinities in Turkey: Perceptions of Male Students At Ordu University.....68-85

Şevval GÖK- Meriç TOK- Ali Emre ŞEVİK- Gülay GÜNAY

Boşanma Deneyimi Yaşamış Kadınların Boşanma Öncesinde, Sürecinde, Sonrasında Yaşadıklarının ve Boşanmaya İlişkin Düşüncelerinin Feminist Kuram Çerçevesinde İncelenmesi.....86-116

Rabia Bahar ÜSTE- Sırrı CEM

Modernizmden Postmodernizme Kadın Ve Erkek Liderler Arasındaki Farklılıklar.....117-147

MADUN-MADUNİYET KAVRAMLARI ÇERÇEVESİNDE FEMİNİST HAREKETİN İRAN SİNEMASI BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

AN EXAMINATION OF THE FEMINIST MOVEMENT IN THE CONTEXT OF IRANIAN CINEMA WITHIN THE FRAMEWORK OF SUBJECT-MADUNITY CONCEPTS

Eda İNALOĞLU¹

ÖZ

Madun kavramı Antonio Gramsci tarafından subaltern terimiyle ortaya atılmıştır. Gramsci'nin bu tanımı sesi duyulmayan, ezilen olarak tabir edilen toplulukları kapsamaktadır. Kavram üzerinden değerlendirmeler yapan ve madun kavramını feminist eleştiri bağlamında değerlendiren isim ise Gayatri Spivak'tır. Gramsci ve Spivak madun kavramını belli noktalarda birbirlerinden ayıran tanımlamalarla ifade etmişlerdir. Spivak'a göre temel sorun; madunun kendini temsil etme hakkından mahrum oluşudur. Buna göre madun kavramı değerlendirildiğinde karşılaşılan temel olgu toplumsal eşitsizlikten doğan kadınların sorunlarıdır.

Bu çalışma madun kavramından hareketle feminist film kuramı üzerinden İran sinemasında kadın temsili ve kadının toplumsal konumuna ilişkin yerini incelenmiştir. Çalışmanın amacı özellikle İran'da toplumsal cinsiyet eksenli ve ataerkil hegemonya açısından madun konumunda bulunan kadınların, hegemonya karşısında mücadele sürecini sinema anlatıları bağlamında ele almaktır. Çalışmada örneklem olarak seçilen *The Day I Became a Woman* (Kadın Olduğum Gün, 2000) anlatısı nitel film çözümlemelerinden biri olan feminist film eleştirisi odak alınarak incelenmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular İran sinemasında kadının konumunun birer madun olarak feminist eleştiriye uygun temsiller ürettiğidir.

Anahtar Kelimeler: *Madun, Spivak, Feminist Kuram, İran Sineması, Kadın Olduğum Gün.*

ABSTRACT

The concept of subalternity was introduced by Antonio Gramsci with the term "subaltern". This definition of Gramsci includes oppressed groups whose voices are not heard. It was Gayatri Spivak who evaluated the concept in the context of feminist criticism. Both names expressed subaltern with different perspectives. According to Spivak, the main problem is; the subaltern's lack of the right to represent oneself. According to this problem, when the concept of subaltern is evaluated, the main phenomenon encountered is the problems of women arising from social inequality. In this study, based on the concept of subaltern, the representation of women in Iranian cinema and its place in relation to the social position of women are examined through feminist theory. The aim of the study is to approach the uprising of women, who are brought to the subaltern position genderwise and in the patriarchal hegemony, especially in Iran, with cinema narratives. The film "The Day I Became a Woman" (2000) is chosen for the sample of this study and its narrative is analyzed by focusing on feminist film criticism, which is one of the qualitative film analysis. The findings obtained in the study are that the position of women in Iranian cinema produces representations suitable for feminist criticism as subaltern.

Keywords: *Subaltern, Spivak, Feminist Theory, Iranian Cinema, The Day I Became a Woman.*

¹ Lisans Öğrencisi, Düzce Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, edainaloglu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9016-5893

Sorumlu yazar / Corresponding Author: Eda İNALOĞLU, e-posta: edainaloglu@gmail.com

Gönderilme /Submitted: 14.06.2023 **Kabul/ Accepted:** 21.06. 2023

1. Giriş

Gramsci'nin madun kavramsallaştırmasını feminist ve Marksist eleştiriye ekleyen Gayatri Spivak, kavramı toplumun alt ve aşağı konumunda bulunan sesi kısılmış, temsil şansı bulamayan, ötekileştirilmiş kesimi tanımlamak için kullanmıştır. Spivak bu kavramsallaştırmalarını Madun Konuşabilir Mi? adlı eserinde bir araya getirerek temellendirmiştir. Feminist bakış açısıyla paralellik arz eden Spivak'ın görüşleri kadının toplum içerisinde bulunduğu ikincil konumu eleştirmekte, ataerkil kodlara karşı çıkmakta, kadının nesneleştirilmesine ve erkekler karşısında ötekileştirilmesine karşı bir var oluş mücadelesi vermektedir (Aydın, 2019: 28). Yukarıdakilerden hareketle temel olarak dört ana başlıktan oluşan çalışmanın ilk bölümü, Gramsci ve Spivak tarafından farklı açılarla ele alınmış 'madun' kavramına dikkat çekmektedir. İlk bölüm ağırlıklı olarak 'madun' kavramı üzerinde durmakta ve madun kadının ırksal, sınıfsal ve kültürel faktörlerin etkisiyle öznel olamama durumunu feminizm hareketi kavramıyla daha geniş bir perspektifle ele almaya yönlendirmektedir (İplikçi, 2020: 2).

İkinci bölüm, feminist hareketin tarihsel sürecine odaklanmaktadır. Feminist hareket, tarihi boyunca toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın hakları mücadelesinde önemli bir rol oynamıştır. Ortaya çıkışından bugüne kadarki süreçte kadınların yaşadığı deneyimleri ve toplumsal cinsiyet dinamiklerini yansıtan etkin bir hareket olarak süreklilik sağlamaktadır. Bu hareket, farklı coğrafya

ve kültürlerde, çeşitli araçlar aracılığıyla ortaya çıkmış ve çeşitlilik göstermiştir (Taş, 2016: 164). Görsel olarak sinemada etkin bir rol oynayan feminist hareket, kadınların temsilini ve sorunlarını ele alan filmlerin ortaya çıkışıyla, kadınların mücadelesine odaklanmaktadır. Kadın kavramının sosyal ve politik eleştirilerle dikkat çeken bir alanı olan İran sineması ise, çalışmanın üçüncü başlığında ele alınmıştır. İran toplumunda var olan ve günümüzde hâlâ devam eden bir sorun olan kadın meselesinin incelendiği bu bölüm, İran'ın toplumsal yapı içerisindeki kadın rolüne ve sinemaya yansımalarına odaklanmaktadır. Feminist incelemelerle toplumsal yapının aynası olan sinemada, devrim öncesi ve sonrası kadının, maruz kaldığı baskı ve sınırlamaları, İran'ın dini yapısı gereği ataerkil sistem içerisinde kadınlara atanmış rolleri incelemektedir.

Son bölümde ise çalışma, alanyazın kısmında tartışılan kavramlar doğrultusunda İran'da bir sorun haline gelen kadın kavramını feminist perspektifle toplumun gelenek, görenek, kültür, yaşam biçimi, sosyo-ekonomik durumu hakkında bilgi vermesi açısından önemli olduğu kadar, temel direniş biçimleri, ideoloji, temel düşünüş açıları hakkında da önemli veriler elde etmemize olanak sağlayan sinema anlatıları bağlamında incelenecektir. Örneklem olarak seçilen anlatı *The Day I Became a Woman (2000)* feminist film eleştirisi yöntemi bağlamında incelenecektir. İncelemeden elde edilen bulgular anlatının madun kavramsallaştırmasıyla feminist ideolojinin eleştirilerinin odak noktalarında bulunan temel argümanlara vurgu yaptığıdır.

1. Konuşan Ancak Duyulmayan Öteki: Madun

Madun (*subaltern*) kavramı ilk olarak Antonio Gramsci tarafından *Hapishane Defterleri* adlı eserde hegemonya ile bağdaştırarak alt ve aşağı konumda bastırılmış, *özne* olamamış, *ezilen* grupları ifade etmek amacıyla kullanmıştır. Gramsci siyasi ve sosyal bilinci olmayan, toplumda kendilerini temsil etmektен yoksun işçi sınıfı ve köylü kadınlar gibileri Marx'ın burjuva ve proleterya diyalektiğinde taşralı işçilerin güçsüz ve problematik durumunu tanımlamak amacıyla bu kişileri *madun* olarak ifade etmiş ve kavramı geliştirmiştir (Aydın, 2019: 6). Aynı zamanda Gramsci'nin hegemonya kavramını oluştururken kullanmış olduğu madun kavramı *ezileni* tanımlamasının yanı sıra iktidar baskılı liberallikten uzak bir alan sunmaktadır. Bu durum ezilen taraf için hegemonyaya karşı durabileceği bir alan yaratır. Bu çerçevede karşı-hegemonya terimi üzerinde değerlendirmek yerinde olacaktır. Madunun hegemonik güce karşı direnişiyle bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet düzeni içerisinde madun durumundaki kadınların direniş hareketi hegemonyaya karşı güç göstermeleri bağlamından önem taşımaktadır (Kiraz ve Kestel, 2017: 143).

Madun kavramını Gramsci ile ilişkili ancak birbirinden ayrılan içerikler ile ele alıp kavramın sadece popülerlik kazanmasını değil tam anlamıyla feminist, yapıbozumcu ve kuramsal olarak değerlendirip sinema ve kültürel çalışmalar içerisinde yer almasını da sağlayan diğer isim

Gayatri Chakravorty Spivak olmuştur. Çalışmalar çerçevesinde asıl soruyu Spivak sormaktadır: Madun Konuşabilir Mi? Kendi sesiyle bir *özne* olabilir mi? Post-kolonyal teorilerin en önemli kaynaklarından sayılan *Madun Konuşabilir Mi?* (1988) adlı kitabında *madun* tanımını; sesi kaybolmuş temsili olmayan, toplumsal statü anlamında hareketsiz bırakılmış, kendisinden daha üstün konuma erişemeyecek olan gruplar olarak tanımlamaktadır (Kiraz ve Kestel, 2017: 145). Postkolonyal olarak Hindistan'da sadece sömürülen, ezilen, altta kalan sınıfları değil; dil, din, cinsiyet gibi kavramlarla genişleterek aynı zamanda bir toplumsal eleştiri vurgusu yapar. İlgili eserde *madunun* konuşamıyor olmasının dışında, sesinin ne kadar çıktığına ve duyulduğuna işaret eder ve alt grup ile hegemonik yapı arasında bir sınır belirler (Taş Öz ve Yiğit, 2021: 175). Spivak'a göre Gramsci'nin madun kavramını kullanma nedeni sansürden dolayıdır. Proleterya yerine *madun* kavramını kullanır. Zamanla madun kavramı 'proleter' kavramının dışında kalanları çözümler hale gelir. Gramsci her ne kadar Marksist çerçevede, cinsiyetçi hassasiyetler bağlamında madun kavramını ele almamış olsa bile, kavram bu çerçevede Spivak'ın çalışmaları ile incelenebilir. Bundan ötürü Spivak'a göre madun terimi kullanıma açıktır çünkü hâkim sınıfların dar kalıplı terimleri içerisine girmeyen toplumsal mücadeleleri ve kimlikleri (kadın, sömürge) kapsayacak biçimde esnektir. Böylece madun kavramı genel bir sınıf bilincinin dışında kalan, sömürülen, *özne* olmaktan uzak grupların çeşitliliğini ifade eder ve Gramsci'nin ileri sürdüğü kavram daha geniş, kadınlar

bağlamında feminist çalışmalar içerisinde de değerlendirilen bir boyut kazanmış olur (İplikçi, 2020: 72).

1.1. Bir Direniş Pratiği Olarak Madun ve Maduniyet Kavramı

Spivak *madun* kavramı ile kadınların ataerkil düzen ve sömürgeci güçler karşısında gösterecekleri herhangi bir direniş eyleminin karşılık bulacağı bir zemin olmaması durumunda, gerçekleştirilecek olan direnişin boşa çıkacağını düşünmekte olmalarından yola çıkarak; kadınların *madun* konumunda erkek egemen tahakkümün etkisi altındaki durumlarının farkındalığı ile 'toplumsal cinsiyet körlüğüne' göndermeler yapar (Taş Öz ve Yiğit, 2021: 387-388). Ona göre *madun* direniş bilinci olmadığından, toplumsal alanda kendisi adına söz söyleme şansına erişemez. Ataerkil düzen içerisinde erkeğin toplumsal alanda yer ediniş, kendisini ifade edebilme şansının kadına oranla daha yüksek olduğunu belirten Spivak, *madun* kavramı genelinde kadının birincil konumuna dikkat çeker (Akbulut ve Aşkan, 2022: 224).

Spivak, Gramsci 'ye atıfla belirtmiştir ki; *madun bir kişi değil toplumsal bir gruptur*. Somut olarak ifade etmek gerekirse Hindistan geleneklerine göre ölümlerinden sonra yakılan kocalarının ardından vefalı birer eş olabilmek adına kendilerini ateşe atan kadınlardır. Buna Sati intiharı da denilebilmektedir. Ölen kocasının ardından bedenini ortadan kaldıran kadın bir erkekle birleştiği için özgür insan olabilmıştır (Manap, 2023; 1).

Spivak'a göre asıl sorun madunun sesinin duyulamıyor olması değil hiç konuşamamasıdır. Bu eksende kavramı değerlendirdiğimizde en çok hegemonik eşitsizliklerin sebep olduğu kadınların sorunları ortaya çıkmaktadır. Ataerkil ideolojide erkek özne karşısında eşit olmayan, konum itibarıyla dezavantajlı bir durumda olan kadınların hegemonyaya başkaldırabilmesi için oluşturulacak alternatif alan, madunun konuşması açısından önem taşımaktadır. Spivak eserinde madun olarak sıklıkla kadınları ele alıp feminist yaklaşımlar çerçevesinde madun kadınlara değinmektedir. Söz konusu madun tanımı dinsel, cinsel ve ırksal ötekileştirmeleri bünyesinde barındırmaktadır. Ataerkil ideoloji alanı oluştururken kadınlar bu oluşumda Spivak'ın ifade ettiği şekilde alt ve aşağı çekilmektedir (Kiraz ve Kestel, 2017: 146). Spivak, kitabında eski bir Hindistan kültürü olan *Sati*'ye vurgu yaparak iki farklı başlık öne çıkarmaktadır. İlki; emperyalist güçlerin amaçlarını ört-pas ederek kolonyal bölgelerdeki sorunları kendilerini aklamak için ve hükümlerini devam ettirebilmede bir araç olarak kullanmasıdır. İkincisi kendini alt konumda gören yerleşik güçlerin halkın irade gücüyle sorunlarından kurtulabileceğine inanmaması ve dış etken desteğe onay vermesinden ibarettir. Bundan kaynaklı madunlar konuşsa bile sesleri duymazlıktan gelinmekte ve kaderleri başkaları tarafından yazılmaktadır (Shiralizade, 2021: 110).

Bahsi geçen *Sati* geleneğine göre eşini kaybeden kadının kendisini ölmüş kocası için yakılan ateşe atması yani aslında intihar etmesi beklenmektedir. Hindu inancına göre intihar suç sayılsa bile *Sati*

geleneği farklı değerlendirilmektedir. Arkaik yazılarda kadınların erkeklerin ‘malı’ olduğu ifade edilerek, *Sati* geleneğinin gerçekleştirilmesini kadınların eşlerine duydukları sadakatin göstergesi olarak güzelleştirilmektedir. Fakat törende kendilerini yakmayan kadınlar toplum tarafından yok sayılarak ölüme terk edilmektedir. Britanya imparatorluğunun Hindistan’a gelişi ile birlikte *Sati* geleneği vahşi bir gelenek olarak görülüp ceza getirilmesi gerektiğinden bahsetmişlerdir. Britanya’nın Hindistan sömürüsü böylece meşrulaştırılmış olur. Spivak’ın söyleminde geçen meşhur ‘*Kahverengi kadınlar, beyaz erkekler tarafından, kahverengi erkeklerden kurtuldular*’ (Spivak, 1988: 93) cümlesi ile Hintli kadınların kurtuluşu için İngilizlere duyulan ihtiyaçtan bahsedilmektedir. Spivak bu tutumu emperyalist düzen bağlamında değerlendirmektedir. Britanyalıların sözde medenileştirme yönteminin arkasına sığındıklarını aslında *Sati*’yi emperyalist tutumlarını gizlemek için bir gerekçe olarak kullandıklarını ifade eder ve ekler: ‘Kadınların korunması doğru ve iyi bir toplumun kurulmasının sembolüne dönüşmüş, bunun uğrunda yasallık, eşit hukuki politikanın gerçekleştirilmesinin çığnenmesi bile göze alınmıştır (Spivak, 1988: 103). *Madun konuşabilir mi?* kitabında konu edindiği Bhaduri isimli genç kadının başına gelenleri anlatarak Sofi’nin 20.yydaki kadınların temsillerine müdahalesini tasvir etmektedir. Bhaduri 1926 yılında babasının evinde intihar etmiştir ve olay gizlilik gerekçesiyle ört pas edilmeye çalışılmıştır. Olayın aslı siyasi örgüt üyesi kadının Hindistan özgürlük

mücadelesinde üstlendiği görevi yerine getiremediği gerekçesiyle intihar ettiği (Shiralizade, 2021: 110).

Tam burada Spivak Hintli kadınların özgürlük mücadelesindeki rollerine karşın isimlerinin tarihe karıştırılmasını madunun ‘konuşamamasının en etken örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Dul kadın yakma eylemiyle kadınlar iki farklı şekilde öznesizleştirilmektedir. İlki toplumsal ve geleneksel bakışla bu tür intihar eylemlerini güzelleyen Hindu kültürü tarafından, ikinci olarak ise intiharın ruhsal alt yapıyı getirileri görmezden gelinerek kurtarıcısı olma hikayesi anlatılarak (Manap, 2023:1- 2).

Dolayısıyla Spivak, Gramsci ’den farklı bir bakış açısı ile ele aldığı *madun* kavramını kadınlar bağlamında, feminizm alanındaki önemli tartışma ve sorunlara odaklı inceler. Spivak, ‘*Feminism And The Capital Theory*’ adlı çalışmasında da feminizmin batı merkezli olması, *diğer* kadınların seslerinin görünür olmaması ve feminizmin kültür farklılığını göz ardı etmesi gibi konuları üzerinden ele alır. Spivak’ın bu çalışmaları bağlamında, *madun* kadının her alandaki konumu ve durumu ile ilgili yapmış olduğu kavramsallaştırmalara ek olarak, literatürde kadının yine her türlü alandaki eşitliğini ve özgürlük mücadelesini ifade etmek için feminist kavrama değinmek konunun anlaşılabilir olması açısından önemlidir.

2. Feminist Kuram Olgusu ve Gelişimi

19. Yüzyılda erkeklerin kadınlaştırılması ya da tam tersi olarak kadınların erkekleştirilmesi anlamıyla tıbbi bir kavram olarak kullanılan

feminizm, günümüzde kadının sosyal yaşamdaki rol ve özgürlüklerini elde etme mücadelesiyle ilişkilidir (Heywood, 2013: 235). Temel amacı kadın eşitliği ve özgürlüğüne dayanan ve siyasal bir hareket olan feminizm; Latince anlam olarak kadın kelimesine karşılık gelen *femine* sözcüğünden türetilmiştir (Uğur- Yavuz- Akyurt, 2018: 803)

Feminist hareketi, cinsel her türlü ayrımcılığı reddetmektedir. Kadın ve erkeğin her alanda eşitliği kuramına dayanmaktadır. Ataerkil değerlerin karşısında kadınlar için eşit haklar talep eden bir akım olarak karşımıza çıkar (Öcal, 2021: 6). Feministlerin ataerkil kavramını kullanmalarının sebebi ise kadın ile erkek arasında var olan güç ilişkisini ifade etmek içindir. Kelimenin asıl anlamı ‘babanın yönetimi’dir. Feministler, aile içerisindeki babanın üstünlük durumunun diğer tüm alanlarda ve kurumlarda da erkeklerin egemenliğini sembolize ettiğine inanır (Heywood, 2013: 239).

İlk olarak Fransa’da 1837 yılında ortaya çıkan (Öcal, 2021: 6) kavram, zamanla 1890’lara kadar kullanılan kadıncılık (*womanism*) teriminin yerini almıştır. 17. yy. İngiltere’inde kapitalizm ile toplumdan soyutlanmış bir grup gibi hisseden orta sınıf kadınlarının ortaya çıkardığı *feminizm* hareketi 18. yy. da teorik bir anlam kazanmıştır. Süreç içerisinde giderek güçlenen feminizm hareketi başta da belirtildiği üzere, 19. yüzyıldan itibaren kadın örgütlerinin de ortaya çıkması ile birlikte daha etkili bir harekete dönüşmüştür (Çelik, 2020: 232).

Feminist kuramın temeldeki amacı; kadınların, siyaset, ev ortamı, sosyal yaşam gibi alanlarda maruz

kaldıkları her türlü *ötekileşmenin* ve eşitsizliklerin farkındalığını arttırmak, bunları analiz ederek ortadan kaldırmaya yönelik çözüm önerileri üretmektir. Feminist kuram, kadınların toplumdaki rolünün biyolojik değil, sosyal ve kültürel yapılar kaynaklı olduğunu ileri sürer ve bu sistem içerisinde kadınların *alt* konumda olmasıyla erkeklerin üstün konumda olmasını doğal bir süreç tanımlamasının aksine, toplumsal bir yapı olarak değerlendirir. Feminist kuram kadının erkeğe tabi kılınmasını eleştiren ve düşünsel olarak bir anlam ifade edebilme çabasıdır. Kadınları ve onların özgürlüğünü temel alırken, kadın cinsiyetine sahip olmanın getirisi olan her türlü ayrıştırmacı uygulama ve ataerkil yapıya karşı koyarak erkekler ile eşit statülere sahip olabilmesi için mücadele göstermektedir. Kadının üstünlüğü değil, toplumsal cinsiyet rollerinin sebep olduğu ataerkil yapının kadın-erkek arasında oluşturduğu güç dengesizliğini ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Feminizmin günümüze kadar olan tüm bu çalışmaları, belli dönemler içerisinde amacı değişmeden karşımıza çıkmaktadır. Feminizm hareketi üç dalga ile şekillenmiştir ve 19. yüzyıl’a ve 21. yüzyıl’a kadarki süreci kapsamaktadır. Her bir dalga fikir altyapısı itibarı ile farklı tarihsel yapılarla ilişkilendirilebilir ancak yine de üç dönem de kendi aralarında bir bütünlük oluşturur kendinden sonra gelen dalga hareketlerinin tetikleyicisi konumundadır (Öcal, 2021: 7).

19. yüzyılın sonu ve 20. Yüzyılın başı Birinci Dalga Feminizm dönemidir. Mary Wollstonecraft’ın 1792 yılında yayınladığı *A Vindication of The Rights of Woman (Bir Kadın Hakları Savunusu)* adlı denemesi

hareketin başlangıcı olarak kabul edilir. Eser her bireyin eşitlik, bağımsızlık, özgürlük gibi haklara sahip olması gerektiği vurgusunun yanında kadınlara yönelik erkek baskısına ve bu durumun sebep olduğu olumsuz sonuçlara dikkat çeker (Alptekin, 2011: 36).

Kadın ve erkek eşitliği düşüncesinin ilk olarak ortaya çıktığı dönem Fransız Devrimi olmuş ve kadın hakları konusu felsefi açıdan bu dönemde temellerini atmıştır (Genç, 2019: 8). Buradan hareketle Birinci Dalga Feminizminin mücadele sahası ABD ve Avrupa ülkelerindeki kadınların siyasal özgürlükleridir. Birinci Dalga Feminizmi, I. Dünya Savaşı'nı takip eden süreçte eğitim hakkının yanı sıra politik alanda da olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Bununla birlikte kadınlar 21 ülkede oy kullanma haklarına sahip olmuşlardır (Alptekin, 2011: 36).

I. Dünya Savaşı'ndan sonra daha da gelişerek 1960'lı yıllarda oluşmaya başlayan İkinci Dalga Feminizmi' mücadele sahası ise 'cinsel özgürlük' 'doğurganlık' çerçevesinde şekillenir (Öcal, 2021: 7). Bu dönemde de kürtaj nedeniyle hayatını kaybeden kadınların etkisi olmuştur. O dönem yasal olmayan kürtaj dolayısıyla kadınlar bu eylemi kendi kendilerine gerçekleştirmelerine sebep olmaktaydı, bunun sonuçlarında ise ölüm oranlarının artmasıyla yapılan protesto ve açılan davalarla kürtaj belli ülkelerde yasal hale geldi (Genç, 2019: 8-9). Çocuk bakımı, doğum kontrol özgürlüğü ve bu alandaki araç-gereçlere yeterli erişim ve kürtaj hakkı gibi konular temel olarak ele alınmıştır. İkinci dalga feminizm hareketini birincisinden ayıran söylemler arasında 'kız kardeşlik' kavramı da yer almaktadır. Bu kavramın birleştirici bir düşünce hareketi gibi ön

plana çıkması, Batı kökenli olması ve Batılı beyaz feministlerin üçüncü dünya kadınlarıyla aynı baskı ve sorunları yaşıyor olması düşüncesinden kaynaklandığından dolayı 'kız kardeşlik' kavramının çelişkisini sorgulamaktadır (Özüdoğru, 2018: 309). Dönemin savunulan diğer fikirleri arasında toplumsal cinsiyet rolleri ve bir cinsiyetin diğer bir cinsiyete hiçbir alanda hiçbir üstünlüğü olmadığı şeklindedir. Kadınlar bu dönemde kendi bedenleri üzerinde kurulan tahakkümü yıkararak, bedenleri hakkında söz sahibi olma hakkını talep etmişlerdir bu bağlamda kadın ve erkek arasındaki güç dengeleri üzerinde çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Öcal, 2021: 7; Alptekin, 2011: 36). İkinci Dalga Feminizminden 'mutlak eşitlik' mücadelesi ile ayrılan ve İkinci Dalga Feminizmine tepki olarak ortaya çıkan, günümüze kadar devam eden Üçüncü Dalga Feminizmi kadın haklarını daha geniş alana yayarak, kimlik vurgusu yapmaktadır. Tartışma konuları daha çok kadının güçlendirilmesi gibi konular olmuştur (Çelik, 2020:233). Diğer dalgalar gibi bu dalga hareketinin de başlama gayesi kadın kimliğinin tanımlanmasıdır, burada kastedilen 'Batılı Beyaz Kadın' söyleminin bir eleştirisidir.

İkinci dalga feministleri, beyaz batılı kadınlardır ve oluşturdukları feminizm kimliği batı temellidir bu noktada farklı kültür, renk ve ırktan insanların temsili yeterince sağlanamaması noktasında üçüncü dalga feministleri tarafından eleştirilmişlerdir (Genç, 2019:9). Ortaya çıkışından günümüze kadar birçok düşünce akımlarından etkilenecek şekilde şekillenen ve mücadele sahası içerisinde dikkat çektiği konular ile farklı dönem feminizm hareketleri arasında

çeşitlilik gösteren birçok feminist kuram bulunmasına rağmen bu çalışma feminizm konusunda üne sahip Spivak'ın feminizm çalışmaları kapsamında, üçüncü dalga feminizm ile görülen postkolonyal feminist çalışmalarını da kapsar biçimde incelenmiştir. Bu çalışmalar; kadına yönelik ırkçı organizasyonlar, ayrımcılık ve sömürü gibi konuları ele almaktadır. Spivak, Batı feminizminin eksikliğine dikkat çekerken, üçüncü dünya ülkelerindeki kadınların sorunlarını ele almaktadır. Bu süreç küresel çapta bir feminizm hareketi haline gelirken aynı zamanda Batı feminizminin kendi dışına çıkması gerektiğini savunmaktadır. Küresel çapta etki etmiş olan sosyal ve siyasi bir hareket olan bu feminist hareketin yaygınlaşmasında bir araç olarak kullanılan sinema ise etkin bir araç haline gelmiştir. Sinema toplumsal birçok meseleyi ele almaktadır, feminist hareket toplumsal cinsiyet rollerini sorgularken, kadınların özgürlüklerini, sosyal yaşamdaki konumlarını her alanda eşit tutmayı savunmaktadır. Dolayısıyla sinema türlerine de etki edebilmiş olan feminist hareket, savunmuş olduğu tüm olguları sinema aracı ile paylaşırken kadınların maruz kaldığı tüm bu süreç için de farkındalık yaratabilmektedir.

2.1. Feminizmin Sinemaya Yansımaları

Geniş bir endüstriye sahip olmasının yanı sıra evrensel bir anlatı diline sahip sinema ve bu evrensel anlatı dünyasının çıktıkları olan filmler her dönem ve her kesim üzerinde etkin bir cazibe alanı oluşturmaktadır. Sinema, geçmişinden bugüne kadar yeni anlatımlarla biçimlenerek etki ve süreklilik alanını genişletmiştir. Popüler bir kitle iletişim aracı

olan sinema, eril ideolojinin ürettiği toplumsal cinsiyet rollerinin aktarımında da etkin bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, sinemada kadın figürünün sunumunda bakış açısı olarak erkek egemen etkinliği görülmektedir.

Sinemada kadın, toplumsal ve kültürel normlar çerçevesinde iyi eş, erkeğin himayesinde olan, kendi kararlarını kendisi veremeyen, fedakâr anne, bazen baştan çıkaran cinsel bir obje, eril baskının etkisiyle gösterge olarak aşağı konumda kalmış rollerle sunulabilmektedir (Parsa ve Akçora, 2017: 19). Kadının anlatı olarak böylesi kalıplarda cinsiyetçi bir şekilde sunumu, ataerkil kültüre karşı bir eleştiri kültürü oluşmasına sebep olmuştur. Feminist eleştiri olarak ortaya çıkan bu kavram, cinsiyet rollerinin farklılaşmasına etkisi olarak ataerkil ideolojinin belirleyici etkisini saptamaktadır. Feminist eleştiri kadın imajına yönelik belirlemeler ve kadının *öteki* olarak konumlandırılması üzerinde durmaktadır. Bunun sonucunda kadını *öteki* olarak göre tüm toplumsal ayrıştırmalara karşı çıkmaktadır.

1970'li yıllardan itibaren kadın temaslı çalışmaların odak noktası bu filmlerde kadına atfedilen anlam ve kadının seyirlik konumu olmuştur. Ana akım sinemayı etkileyen ve ataerkil ideoloji tarafından belirlenen kadına bakış, filmlerdeki kadın karakterlerin bu ideolojiye uygun olarak oluşturulmasına sebep olmuştur (Koç, 2014:31). Erilin hakimiyeti, klasik sinema ve anlatılarını tamamıyla bu anlamda yapılandırarak, genellikle ataerkil zihinle planlanan kadını, izleyici zevkine göre uyarlamaktadır. Kadın özel alanda pasif

konumda iken erkek kamusal ve aktiftir (Öztürk, 2000:71). Birçok popüler filmlerde ikinci planda tutulan kadınlar, aşk-kariyer veya evlilik-kariyer ikilemelerinde ana karakter olmuş olsalar dahi muhtaç kişiler olarak eril bakış açısı ile oluşturulan rollerde sunulmaktadır. Hollywood sineması filmlerinde kadın temsili yapılırken 1970’li yıllar içinde kadını eril güç olmadan kadınların kamusal alanda tutunamayacakları düşüncesi ile kadını ikincil konumda sunmuşlardır. Ancak 80’ler ile birlikte kadının belli konumda temsil ediliş şekli (aile içi rol, cinsiyetçi söylemler) kısmen de olsa değişmiştir. Git gide gelişen bir toplum yapısından bahsedilse de toplumun kadından beklentisi eski formunu kaybetmeyerek biçim değişikliğiyle devam etmektedir. Bu noktada da zihinsel olarak kamera ardında bir erkek gözü olduğundan bahsetmek mümkündür.

Kadın tarihsel olgulara tezat olmayacak şekilde ikinci konumdadır, kadın erkeğe boyun eğen ev içinde hapis kalan hükmedilen konumda kalmış bir temsil profili çizmektedir (Hıdıroğlu ve Kotan, 2015:57). Eğlence aracı olarak sunulan sinema, izleyiciye dikizlemeyi dayatırken aynı zamanda belli başlı hazlar da sumaktadır. Feminist film teorisyeni olarak tanınan Laura Mulvey, “Visual Pleasure and Narrative Cinema” (Görsel Haz ve Anlatı Sineması) adlı makalesinde, cinsiyet politikaları ve sinemada kadın temsilleri kavramları ile Freud ve Lacan’ın teorilerine ek olarak izleyicinin filme bakma biçimini feminist açıdan sorgulamaktadır. Bu sorgulama, filmler dışında gündelik hayat içerisinde kadına yönelik ‘erkek bakışı’na da dikkat çekmektedir

(Süllü, 1988:135-136). Bakıştaki hazzın erkek(aktif) ile dişi(pasif) arasında bölündüğünden söz öden Mulvey (Mulvey, 1997: 20); kadınların sıklıkla dış görünümü itibariyle bakılması mesajı veren ve teşhir edilen bir nesne olarak sunularak kadınların hem ana karakter hem de nesne konumunda olduğunu aktarmaktadır. Mulvey, sinemanın kadını bakılmak içinmiş gibi sergilediğinden bahsetmektedir. Ona göre, kadın bir imge iken, erkek bakışın taşıyıcısı konumdadır. Bu durumu fetiş kavramı ile açıklayan Mulvey, film içerisindeki kadınların görsel varlığının erkek için bir düş unsurunu olarak görülmesine ve kadının film içerisinde fetiş olarak sıkıştırılmasına neden olduğundan bahsetmektedir. Kadının film içerisinde erotik bir nesne olarak görülmesine değinen Mulvey, seyircinin kendisini film içerisindeki erkek (kahraman) ile özdeşleştirdiğini çünkü filmin seyirciyi bu şekilde yönlendirdiğini ileri sürmektedir. Bu konumlandırmadan doğan haz ile kadını sinemada röntgenlendiği belirten Mulvey, sinemanın izleyicilere röntgen fantezilerini tatmin edilebilmesi için yarattığı ortamı eleştirmektedir (1997:21).

Feminist eleştirmenlerin üzerinde durdukları bir diğer konu ise; kadınların kamusal alan ve özel alandaki konumlarıdır. Erkeğe özel yaşamda verilen rol, evin reisi, koca, baba olarak aile bireyleri üzerinde otoriterlik sağlamak iken kadına uygun olarak görülen iş kolu, ev içi rollerinden fazlası değildir (Aslan, 2018:202-203). Feminizmin sinemaya etkisi, kadın karakterlerin bağımsız olmasına, her alanda elde etmeleri gereken cinsiyet eşitliği farkındalığına olan katkısıdır. Kadına yönelik

algı ve bakışı değiştirmeyi amaç edinen feminist yaklaşımın, mücadele sahası çerçevesinde politik bir mücadelenin içerisinde olduğunu da söylemek mümkündür. Feminist açıdan ele alındığında bu mücadelenin içerisinde, en belirgin örneklerinden biri olan İran Sineması 'da yer almaktadır. Toplumsal normlara, siyasi ve dini yasaklara, İran'ın sosyal ve kültürel gerçekleriyle sinemada temsil edilen kadın günlük hayatında olduğu gibi sinemada da belli kısıtlamalar ile işlenmiştir bu nedenle İran sinemasında kadın temsili, feminist kavram üzerinden geniş bir şekilde ele alınabilir. Uzun bir geçmişe ve kültürel mirasa sahip olan İran sineması geleneğinde kadın temsili toplumun dinamikleri ve feminist hareket mücadeleleriyle günümüzdeki konumuna erişebilmiştir.

3. İran Sineması ve Kadın Temsili

İran sineması gelişimini, sömürgeciliğin getirilerinden biri olan modernleşme kavramı ile sürdürmektedir. Ortadoğu'nun, batı ülkelerinden farklı olan toplumsal ve ekonomik koşulları, sinemanın gelişim sürecinde etkili olmaktadır. 9. yy. sonları batılı devletlerin, Ortadoğu coğrafyası üzerinde hegemonyalarını kullandıkları bir dönem olmuştur bunun sonucunda sinema, batı modernleşmesinin Ortadoğu ülkeleri üzerindeki yansımaları olarak ortaya çıkmaktadır (Güler, 2006:46). Her sanat dalında olduğu gibi sinema da ideolojiler ve iktidar görüşlerini topluma sunmak ve bunların toplum tarafından kabul görülebilmesi için tahakküm oluşturmak amacıyla kullanılan kültürel yapıtlar olarak işlenmekte aynı zamanda hegemonyaya karşı muhalif ve entelektüellerin

kendilerini ifade etme aracı olarak da kullanılmaktadır. Dünya literatüründe devrimsel süreçlerin değişimine ortak olarak kullanılan sinema, İran'a geldiği tarihten itibaren siyasi süreçlerin birçoğundan keskin bir biçimde etkilenmektedir (Çaparlar, 2021:8).

Gacar Şahı Muzafferüddin Şah, Avrupa ülkelerini ziyarete başlamıştır. Fransa'da, saray fotoğrafçısı Mirza İbrahim Han ile birlikte şahsına ait bir sinemaya gitmiştir. Muzafferüddin elle çalıştırılan, hareketli film gösterimi yapılan makineleri çok beğenerek bu makinelerin alınmasını İbrahim Han'a emretmiştir. Şah'ın 1900 yılındaki Fransız seyahatinde İbrahim Han'a sinematograf aldırması İran sinemasının başlama noktasıdır. İlk kameraman olan İbrahim Han ülkenin önemli isimlerinin çeşitli organizasyonlarında film gösterimleri yapmıştır fakat bu gösterimler sadece üst kesimden insanlara hitap etmiştir, halk bu gösterimlere dahil edilmeyip mahrum bırakılmış, kadınlar ve erkekler ayrı ayrı salonlarda film izlemiş, belli bir süre sinema salonlarına da alınmamışlardır (Gürbüz, 2018:33).

Şah'ın batıyla olan yakınlığından dolayı İran sinemasının başlangıç evrelerinde özellikle Amerikan ve Fransız filmlerinin açık bir etkisi olduğu görülmektedir. Amerikan filmlerinin İran'da oluşturduğu film piyasası İran halkının önemseydiği bir durum olarak göze batmaz çünkü sinema İslam dininde kabul bulunmayacağı sebebiyle aslında İran toplumunda bir rahatsızlık oluşturmaya sebebiyet vermektedir. Filmlerde müstehcen açıklık ve çıplaklık gibi sahnelerin ön planda olması bu rahatsızlığı bir nevi tetikleyen bir etken olarak

karşımıza çıkmaktadır. Sinema din karşıtı bir araç olarak görüldüğünden ve kadının toplumsal konumu da belli kalıplar içerisinde gözetildiğinden filmlerde yer alan kadın oyuncuların işleri dahi günahkâr bir iş olarak algılanmaktadır (Ulusal, 2018:27).

Şah döneminde kamusal bir eğlence aracı olan sinemada o dönem içerisinde İranlı kadınların toplumsal rollerinin değişimiyle birlikte, kadın ve aşk teması endüstriyel açıdan sıkça tercih edilen bir konumda görülmektedir. Kadınlar sinemada kültürel ve sosyal çevresinde düşünülemediğinin tam aksine; kötü yola düşmüş, aldatılmış sembolik olarak kötü yola düşmüş, terk edilmiş, kötü kadın profilleri o dönemde İran sinemasında en çok işlenen konular olarak sunulmaktadır. Erkeklerin cinsel dürtülerini tatmin etme amacı taşıyan bu filmlerden de görülmektedir ki devrim öncesi dönemde kadınlar cinsel obje olarak kullanılmakta, bir erkeğin kurtaramadığı kadınlar zayıf ve kandırılması kolay rollerde kullanılmaktadır. O dönemde kadın eğitimi, çalışma hayatında yer alabilen, özgürlüğü kısmen elinde olan, siyasete dahil olma hakkına sahip olduğu süreçte dahi hükümetin baskıları bu ve diğer konularda kısıtlamalarına devam etmekte olmasına karşın sinemada kadının bu imajı seyirciye tam tersi konumda yansıtılmaktadır (2018:31).

Tarihsel süreçte birçok olaya ev sahipliği yapmış olan İran, Şah'a karşın dindar kesimin Ayetullah Humeyni önderliğinde birlik olup gerçekleştirdiği devrim ile son bulmuştur. Şah döneminde uygulanan din karşıtı kesime karşıt görüşü savunan Müslüman kadın kesim, sahip olacaklarını düşündükleri sosyal ve kültürel hakları doğrultusunda verdiklerini

mücadelenin tam tersi bir uygulamayla karşılaşmışlardır. Bu dönem 1979'da gerçekleşen İran İslam Devrimi adıyla ikiye ayrılmaktadır. İlk dönemlerinde iktidarın isteğine göre şekil alan sinema, 1979 devrimi sonrası çok daha sıkı baskılara maruz kalmış, bazı çekimlere izin verilmemiş, kadınların özel alan ve sinemadaki yansımalarına ilişkin adeta farklı bir değişim göstermektedir (Özkan, 2021:106, Gökdemir, 2021:82).

İran İslam cumhuriyeti 1979 yılında Humeyni önderliğiyle yapmış olduğu devrimde, İran'ın sosyal, siyasi ve kültürel yapısı direkt olarak değişime uğramıştır. Muhafazakâr anlayışı benimseyen güçler iktidara gelmiştir bu durumun getirisi olan siyasi ideolojiler kadını izole etmeye ve ataerkil baskıyı güçlendirmeye çalışmıştır. Bu durum sinemada da etkisini sansürle ve diğer kısıtlamalar ile kendisini göstermektedir. Devrim öncesi sosyal yaşamın her alanında özgürlüğünü elinde bulunduran kadın, devrim ve sonrası süreçle kamusal alanda kendilerine nispeten yer bulabilmekte ve daha çok özel sektöre yönlendirilmektedir (Özkan, 2021: 107). Devrimin katı kurallarını kabul etmemek gibi bir şansları olmayan kadınların sanatta da uzun süre geri planda kalmış olmaları söz konusudur (Gökdemir, 2021:84). Sinema toplumsal yapının bir yansıması olduğundan dolayı, devrim öncesi ve sonrası süreçte kadınlar üzerinde kurulan tahakküm ve baskı sistemi kültürel ve sosyal yapı ile şekillenmektedir. Devrim öncesi nispeten özgür olan kadınlar, Humeyni önderliğiyle birlikte erkek hükmü altına girmiştir. Devrim sonrası sadece sinemada değil, hükümetin dini politikalarının bilhassa kadınlar üzerinde etkili olan

baskıları ortaya çıkmaktadır. Kadınların hak ve özgürlükleri kısıtlanmış, dini görüşü itibarıyla Müslüman olan kadınlar, diğer ülke kadınlarına karşın çok daha dezavantajlı bir konumda bulundurulmaktadır. Bir şahitlik durumunda iki kadının bir erkeğe eşit görülmesi, eşleri olmadan seyahat edememeleri, kıyafet konusunda sıkı rejimlerle karşılaşmaları, başörtüsü olmadan sokağa çıkamamaları bu dezavantajlı konumlardan sadece birkaç örnektir (Gökdemir, 2021:83). Devrim ile birlikte katılaştıran hegemonya, kadınları sosyal hayattan alıp evlerine hapsederken film karelerinden de çıkarmaktadır. Kadına getirilen yasaklar ile birlikte sinemaya olan yaklaşımın getirisi sansürler sansürler bambaşka boyutlarda ortaya çıkmaktadır. Sosyal hayatta sıradan kadının temsili imkansızlaşırken, sinemaya getirilen yasaklar ile birlikte yönetmenlerin hemen hepsi kadınları beyaz perde içerisinde yok saymaktadır (Kanat, 2006:31). İran sineması bugün bile yüzlerce yıllık ataerkil yaşayış ve İslam dininin getirileri olan olgular sebebiyle; namus, mahremiyet ve iffet gibi konuları kadının sinemaya yansısı üzerinden temellendirmektedir. Kadınlar günlük hayatta yok sayıldıkları gibi perdeye yansısı şekilleri de İslami kurallar çerçevesinde sansüre maruz kalmaktadır. Kadının film içerisinde yabancı bir erkekle oluşu, sesi, gülüşü, dans etmesi, oturup kalkması, kıyafeti, makyajı sinemada belli kurallara dayatılmış, kadının gerekirse uzak açıdan çekim ile, haram sayılabilecek hiçbir konumda olmamasına dikkat edilmiştir (Güler, 2006:83).

İran sinemasında otoriterler tarafından uygulanan sansürler, ‘İslami normlar’ bilincinde olmuştur. Bu normlar çoğunlukla kadın erkek ilişkilerine dayalı konular ile sınırlandırılmaktadır. İran’ın sinema politikasını oluşturan her yapı İslami değerler çerçevesinde olduğundan, kadının İslam’a aykırı, teşvik edici bir konumda sunulmasına keskin sınırlar çizilmektedir. Bunun en ayırt edici örneği ise film sahnelerinde cinsel içerikli hiçbir sahnenin yer almamasıdır (Gürbüz, 2018:28).

Devrim öncesinde teşhircilik politikası üzerinden kadın sunumu yapan sinema dili devrim sonrası süreçte örtünme ile baskılanmaktadır. Her iki yönetimde de kadın, ataerkil yapının bir sorunu olarak görülmektedir. İran’ın geçmişten beri var olan İslami kültür politikası günümüze kadar izlerini sürdürmektedir. Dolayısıyla sinemada kadının temsil edilişi İran rejiminden bağımsız düşünülememektedir. Kadın sunumu, dönemin anlayışına paralel olacak bağlamda çekim teknikleri geliştirilerek topluma hâkim olan anlayış biçimine göre şekillenmektedir (Aytekin, 2019:47). İran’ın kültürel yapısı ve dini politikaları içerisinde kadının ‘madun’ konumdan kurtulamaması, hak ve özgürlükleri adına seslerini duyurmaya çalışmalarına karşın, ataerkil yapının kadın bedeni ve hakları üzerindeki sömürge anlayışının son bulmaması İran’ın temel sorunlarından biri olmaktadır. Bu alanda içerik ve anlatı tarzı bakımından bazı yönetmenler kadının ataerkil yapıya karşı direnişini temsil eden eserler ortaya çıkarmaktadır.

4. The Day I Became a Woman Filminin Feminist Film Eleştirisi Bağlamında İncelenmesi

Bu çalışma İran’da *özne* olamamış kadınların var olabilme çabasını feminist hareket bağlamında incelemektedir. Bu bağlamda incelemesi yapılan Marzieh Meshkini’nin yönetmenliğini yaptığı, *The Day I Became a Woman* (2000) filmi, üç kadının cinsiyet rollerine ve eril baskıya karşı özgürlük direnişini, kadın olarak toplumda yer edinebilme arzusuna dikkat çekerken, Spivak’ın, *Madun Konuşabilir Mi?* sorusuna yanıt aramaktadır.

4.1. FİLMİN KÜNYESİ

Yönetmen: Marziyeh Meshkini

Senarist: Mohsen Makhmalbaf

Yapım Yılı: 2000

Ülke: İran

Oyuncular: Fatameh Akhar, Shabna Toloi, Azizeh Sedighi.

Süre: 1 saat 14 dk

1.1. Olay örgüsü

Film üç bölümden oluşmakta ve İran’da kadın olmak üzerine problemler yaşayan üç farklı jenerasyonun birbiriyle bağlantılı hayatlarını anlatmaktadır. İran’ kadınlara dayatılan toplumsal kısıtlamaların ve toplumsal cinsiyet rollerinin bir eleştirisi olarak da görülebilmektedir. Her bölüm yaşları daha da artan kadın kahramana ve onların ataerkil toplum içerisinde *özne* olabilme mücadelelerine odaklanmaktadır.

İlk hikâye (Hava), dokuzuncu yaş gününde aniden kadın olarak kabul edilen, toplumsal beklentilere bağlı kalmaya ve çocuk olmanın getirdiği özgürlükleri terk etmeye zorlanan küçük Hava’nın hikayesi ile başlar. Hava’nın oyun arkadaşı Hasan yeniden oyun oynama isteğiyle Hava’nın evine gider fakat annesi ve büyükannesi tarafından Hasan’ın oyun oynama isteği kaba bir tavırla reddedilir. Hava’nın o gün dokuzuncu yaş günüdür ve artık dışarı çıkıp erkeklerle oyun oynamasına müsaade edilmez, çünkü artık kadın olmuştur. Evin bahçesinden kovulan Hasan’la çatıdan konuşan Hava’ya büyükannesi: ‘Sen artık bir kadınsın, çatılarda gezemezsin, bundan böyle erkeklerle oynayamazsın’ der. O esnada Hava’nın annesi elinde örtü ile gelir ve Hava’nın ölçüsünü alacağını söyler. Kadın olarak ilan edildiği için, artık başı açık bir şekilde gezemez. Hasan orada durmaktan pes edip Hava’ya onu dışarıda bekleyeceğini söyler. Annesi ölçü almak için Hava’ya yaklaşır o esnada büyükannesi Hava’nın doğum anından bahseder. Öğle vaktinde doğduğunu anlatmaya devam ederken Hava bunu fırsata çevirip henüz kadın olmadığını

çünkü saatin öğlen vakti olmadığını ve Hasan'la oynamak için vaktinin olduğunu söyler. Kadınlar bu teklifi kabul ederler fakat Hava'ya saatin on iki olduğunu anlaması için odun parçası verip gölgesini takip etmesini isterler ve çıkarken de başına örtü örterler. Hava dışarı çıktığından Hasan'ı göremez evine gider, Hasan ödevleri olduğunu ve dışarı çıkamayacağını söyler. Hava ise çubuğu gösterip gölgesi kaybolunca eve dönmek zorunda olduğunu söyler. Hasan onu sahilde beklemesini söyler.

Hava sahile gider varil yardımıyla sal yapmaya çalışan iki çocukla karşılaşır. Çocuklar salın rüzgarla yön bulabilmesi için Hava'nın başındaki örtüyü almayı planlarlar ve oyuncak bir balık ile Hava'nın başındaki örtüyü takas ederler. Hava balığı alıp Hasan'a gider ve vaktinin kalmadığını, çıkması gerektiğini söyler ama Hasan dışarı çıkmaz. Havaya camdan para uzatır dondurma almasını söyler. Hava dondurma olmadığı için şeker alıp geri döner ve demir korkulukların arkasında duran Hasan'a hem kendi şekerini hem de elinde tuttuğu şekerlerden yedirir. Bu esnada çubuktaki gölgeyi de kontrol etmeyi ihmal etmez. Şekerleri yemeğe devam ettikleri sırada Hava'nın annesi gelir, elinde örtü vardır, Hava'ya vaktinin dolduğunu söyler ve örtüyle Hava'nın başını örter ve Hava ile beraber Hasan'ın bulunduğu cam kenarından uzaklaşarak sahile doğru yürümeye başlarlar.

İkinci hikaye (Aho) sahne kurak bir arazide, at üzerinde Aho isimli birini arayan adamın görüntüsüyle başlar. Arayışına devam ettikçe sahil yolunda bisiklet yarışı yapan bir grup kadın görür ve yanlarına yaklaşır, hangisinin Aho olduğunu

bulmaya çalışır. Bisikletiyle diğer kadınların arasında yarışan Aho'yu görünce, sert ve kaba bir üslupla bisikletten inmesi gerektiğini söyler fakat Aho adamı dinlemez ve hızını artırarak yarışa devam eder. Adamın geride kalmasıyla peşini bıraktığını düşünür fakat adam yanında bir molla ile geri döner. Aho'nun hem sağında hem solunda atlarıyla takipte olan adamların tek söyledikleri bisikletten inmesi gerektiğidir. Molla Osman: 'Sürdüğün bisiklet değil, bu şeytan işi kocanın sana ihtiyacı var' diyerek ısrarlarına devam eder fakat Aho yarışı bırakmamakta kararlıdır. Aho'nun bisiklet sürmesini ne Allah'ın ne de kendisinin kabul etmeyeceğini söyleyen molla Osman kocasından boşanmak isteyip istemediğini sorar ve Aho kararlı bir şekilde boşanmak istediğini belirtip hızlanarak adamları gerisinde bırakır. Molla Osman ayeti okuyarak ikiliyi boşar. Kocasını atıyla hızlanarak yeniden Aho 'ya yetişir ve evliliklerinin iptal olduğunu söyleyerek takibine son verir. Yarış devam eder fakat Aho'nun takipçilerinin sonu gelmez. Babası ve ağabeylerinden oluşan bir grup atlı erkek Aho'nun peşine takılıp bisikletten derhal inmesi gerektiğini söylerler. 'Ağabeylerin burada, gerekirse seni sürükleriz, kocan senden boşandı, biz ne yapacağız? Utan kendinden, lanet olsun sana' gibi söylemler ile Aho 'ya baskı uygularlar. Aho bu söylemleri de ciddiye almaz ve yarışına hız kesmeden devam eder fakat bir süredir yarışına devam eden Aho'nun önüne çıkan iki adam yarışı sekteye uğratır. Aho'nun önünü keserler ve zorla bisikletini alıp Aho'yu orada, yarışan diğer kadınların arasında bisikletsiz bırakırlar. Filmin son

hikayesi olan üçüncü hikâyede (Hoor) ise, havaalanı önünde yolculara hamallık yapan bir grup çocuğun görüntüleri ile başlar. Uçağın piste indiğini gördüklerinde ellerine tekerlekli bir araç alıp yolcu çıkış kapısında onları beklemeye giderler. Çocuklardan biri yaşlı bir kadının hamallığını yapar. Kadın alışveriş yapmak istediğini söyler ve çocukla birlikte ev eşyası olmaya başlarlar. Çocuk tekerlekli sandalyeyle kadını taşıırken bir yandan da kadının yönlendirmeleriyle alışverişini yapar. Kadın parmaklarına alışverişte alacağı eşyaları hatırlamak için renkli ipler bağlamıştır fakat parmağında son bir ip kalır ve hangi eksik eşyaya ait olduğunu hatırlayamaz. Çocuğa eşyaların hepsini görebileceği bir alan bulup, paketlerinden çıkarmasını ister. Çocuk hamallık yapan diğer arkadaşlarıyla sahil kenarında, kumun üzerine tıpkı bir evin odaları gibi yerleştirir fakat kadın yine de hatırlayamaz. Vazgeçerek, eşyalarını gemiyle eve götürebilmesi için çocuklardan sal bulmalarını isteyen kadının yanına bisiklet süren iki kadın gelir, onlarla sohbet ederken çocuklar eşyaları sallara yüklemeye başlarlar. En sonunda kadını da sala bindirerek eşyaları gemiye yüklemek için denizin üzerinde açılırlar. O sırada sahile annesi ve Hava gelir. Deniz üzerinde eşyalarıyla yolculuk eden kadını izlemeye başlayan Hava'nın görüntüsüyle film son bulur.

4.3. Bulgular

Marziyeh Meshkiny'nin *Kadın Olduğum Gün* adlı filmi, İran toplumunun ve kültür yapısının bir betimlemesi niteliğindedir. Farklı yaş gruplarında çocukluk-evlilik ve yaşlılık olarak değerlendirilebilecek üç kadının, birbirinden

bağımsız gibi görünen hayatları aslında karakterler arasında çocukluktan yaşlılığa dair kadın olmanın İran toplumundaki yeri ile kurulan bağ ile ilişkilendirilebilir. Küçük yaştan itibaren ataerkil normlar ve beklentiler sebebiyle katı cinsiyet rollerine maruz kalan üç kadın toplumsal beklentilerin dışında tasvir edilerek İran'ın dini yapısına göndermeler yapılmaktadır. Toplumsal cinsiyet rollerinin genç yaşlardan itibaren nasıl uygulandığı Hava örneğiyle görülmektedir. Hava'nın kadın olduğu gün erkeklerle oynama isteğine getirilen yasak, çocukluğunun elinden alınması ve kadın rolünün atanması, kadınların bedenlerine karşı İran'ın toplumsal ve dini yapının bir denetlemesi olarak yansıtılmaktadır. İran toplumunda güçlü olan dini geleneklere göre Hava belirli eylem ve yerlerden özellikle erkek ile olabileceği alanlardan kısıtlanmaktadır. Annesi ve babaannesi tarafından kısıtlamalarla karşı karşıya kalması kökleşmiş geleneklerle kadınların özgürlük alanlarını kısıtlamaktadır:

Hava'nın Büyükannesi: *Hava sen artık bir kadınsın çatılarda gezemezsin. Bundan böyle erkeklerle oynayamazsın.*

Hava: *Anne büyükannem Hasan'la oynamama izin vermiyor.*

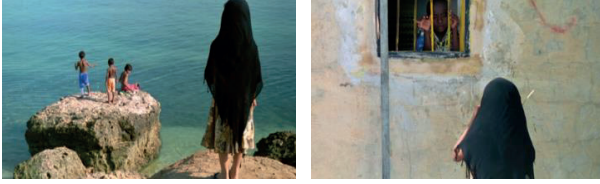
Hava'nın Annesi: *Hasan'la ya da başka bir erkekle oyun oynayamazsın. Sen artık bir kadınsın.*

Hava: *Anne bırak Hasan'la oynayayım...*

Hava henüz 9 yaşında olmasına rağmen annesi ve büyükannesi tarafından kadın olduğu ifade edilerek erkeklerle oynaması ve dışarı çıkması yasaklanmış,

başını örtmesi gerektiği söylenmiştir. Böylelikle anlatıda bir kız-kadın farklılığına karşın Hasan için böyle bir ayırımdan söz edilmemiştir. Kadın ve erkeğin sosyal, kültürel, sınıf ve toplumsal açıdan aynı statüye sahip olması gerekirken Hava sadece yaşının büyümesinden dolayı herhangi bir erkeğin sahip olduğu haklardan mahrum kalmaya başlamıştır.

Dini ilke ve kültürel uygulamalar çerçevesinde ele alınan Hava'nın örtünme konusuna, kadının kimlik belirteci olan peçeye ile gönderme yapılmaktadır. Peçe kadının bedensel özgürlüğünü sınırlamakta, aynı zamanda Hava'nın kadın sayıldığı ilk andan itibaren iffet vurgusuna değinmekte ve erkekler arasında kurulabilecek ilişkilere de kısıtlama getirmektedir.

Resim:1 ve 2. Hava'nın Dışarı Çıkıp Hasan'la Oynamaya Gitmesi

Erkek çocuklar istedikleri gibi dışarıda oynayabilirken kızların dokuzuncu yaşını doldurmalarıyla kadın sayılarak henüz oyun çağında olmalarına rağmen ebeveynlerinin iznini alarak ve örtülerini örterek dışarı belirli -anlatı içerisinde çubuğun gölgesi ile belirlenen- sürelerde çıkmalarına izin verilmektedir.

Hava henüz oyun çağında bir çocuk olarak kız-kadın, örtülü- açık kavramları arasındaki ayrımları bilmediği için bir anlamda bilinçsiz bir şekilde de olsa bir başkaldırı ve var olma mücadelesi

vermektedir. Büyükannesi ve annesi tarafından erkeklerle konuşmaması ve oynamaması öğütlenen Hava erkeklerle oynar hatta örtüsünü isteyen çocuklara küçük bir oyuncak karşılığında örtüsünü verir.

Resim 3 ve 4. Hava'nın Oyuncak Karşılığında Örtüsünü Vermesi ve Örtünün Kullanımı

Hava'nın annesi tarafından verilen sürenin dolması -çubuğun gölgesinin yok olması- ile Annesi gelir ve Hava'yı alır. Artık Hava bundan sonraki hayatına bir kadın olarak devam etmek durumundadır. Davranışı, koşulları, hayatı bu görüş ve düşünceler çerçevesinde şekillenecektir. Hava ile benzer direnişe sahip ikinci hikâyenin kahramanı Ahoo kocasına, sisteme ve düzene karşı bir varoluş mücadelesi vermektedir. Kocasının ısrarlı dur emrine karşı gelen Ahoo kadınların toplumsal yapı içerisindeki eşitsizliğe karşı bir direniş göstermektedir.

Ahoo'nun Kocası: *Ahoo, seni son kez uyarmadım mı? İn aşağı, bırak şunu sürmeyi. Neden bisiklet sürüyorsunuz kocanız yok mu sizin? Eğer inmezsen bunun çaresine bakacağım. İnmeyecek misin?*

Ahoo: *Hayır.*

Yönetmenin sekansı ele alış biçimine bakıldığında sinemanın olanaklarını olabildiğince kullandığı görülmektedir. Asfalt üzerinde bisiklet yarışı yapan kadınlardan oluşan bir grup dışında makilik alandan başka bir şey yoktur. Ohoo'nun kocası ve ailesi atlarla gelip Ahoo'yu uyarırlar. Bir anlamda asfalt ve bisiklet yeni/ güncel/ modern olanı temsil ederken, geleneksel kıyafetler giyen/ sıradan/ geri kalmışlığı simgeleyen Ahoo'nun akrabalarıdır. Yönetmenin sahneyi ele alış biçimi kadınların bisiklet yarışı var olma mücadelesini temsil etmektedir.

Resim 5 ve 6. Ahoo'nun Ailesi ve Bisiklet Yarışı

Sahne boyunca kadına yüklenen toplumsal beklentilere karşı kendi istekleri doğrultusunda hareket eden Ahoo, Hava'nın özgürlük konusundaki arzusu gibi, ataerkil baskıya karşı direniş göstermektedir. Ahoo at ile peşine takılan erkek otorite figürüne karşı keskin sınırlar çizer ve bisiklet sürmeyi asla bırakmaz. Eve dönmediği sürece hem bu dünyada hem de öbür dünyada kabul görmeyeceği üzerinden baskı kurulan Ahoo'nun yarış içerisinde boşandığı da gösterilmektedir. İran'ın dini yapısı itibarıyla kadınlar bu tarz eylemler içerisinde hoş karşılanmamaktadır. Bisikletin bir *şeytan işi* olduğu söylenerek lanetlenen Ahoo'nun davranışının genel kurallar tarafından kabul görmeyeceği yansıtılmaktadır. Evli bir kadının bisiklete binmek gibi basit bir eylemi gerçekleştirirken özgürlük arayışı, cinsiyet rollerinin sınırlayıcı etkisini

eleştirmektedir. Hava'ya atanan kadın rolü Ahoo ile birlikte baskı altında tutulmaya çalışılmaktadır. Dokuz yaşında kadın olarak nitelendirilen, erkeklerle ilişkileri sınırlandırılan Hava, Ahoo ile kadın olarak failliklerinin nasıl sınırlandırılmış hale gelebileceğini göstermektedir. Bu normlara meydan okuyan kadınların ataerkil toplumlar tarafından nasıl *öteki* olarak konumlandırıldığının bir örneği olmaktadır. Ahoo'nun bisiklete binme tutkusuna karşı engellenerek alt ve aşağı konumda görülmesi Spivak'ın madun kavramıyla ilişkilendirilerek, kadınların ana akım söylemde nasıl susturulabileceğini göstermektedir. Birer madun olarak nitelendirilen Hava ve Ahoo, Spivak'ın sözün ettiği madunlar olarak temsil edilirken diğer yandan feminist eleştirinin odak noktasında bulunan toplumsal cinsiyet rollerinin, eşitsizliğin etkisini yaşamlarında derinden hissetmektedirler. Toplumsal eşitliğin sağlanması, eşit hak ve özgürlüklere sahip olmak isteyen kadınların ise içlerine şeytanın girdiği, uyumsuz, akılsız kişiler olarak yaftalanmaktadır. Sisteme, geleneğe, doğma fikirlere karşı gelen her özne şiddetle reddedilmektedir.

Ahoo'nun Akrabaları: *Ahoo senin içine şeytan girmiş, bisikletten in, gerekirse seni sürükleyerek götürürüz. Utan kendinden, lanet olsun sana! Büyükbabanı dinlemedin en azından babanı dinle!*

Son hikâyede ise kadın (Hooraa), duygusal açlığını ancak dünyevi arzular ile doyurabileceğini düşünmektedir. Hooraa'nın satın aldığı eşyalar, gelinlik, çeyiz Hooraa'nın gençliğinde yerine getiremediği arzularının sembolü olarak

sunulmaktadır. Üçüncü bölümde aslında Hava ve Ahoo'nun adeta yaşlı halleri görülmektedir. Hooranın eylemlerini kısıtlayacak bir kocası ve ailesi yoktur ancak hiçbir olasılığı da yoktur.

Yaşayamadığı her duyguyu yaşamak istercesine, yaşının önemi olmadan istekleri için kadınların yapabileceklerini göstermektedir. Zamanın geçişi üç hikâye arasındaki ilişki ile sunulmaktadır. Küçük kız bir kadına dönüşmekte, genç bir kadın evlenmekte ve boşanmakta, yaşlı bir kadın geçmişe duyduğu özlem duygusu ile bu boşluğu satın alımlarla doldurmaya çalışmaktadır. İlk bölümde Hava kadın olduğunda erkekler ile arasına sınır çizilmektedir. Kadın haklarının erkek haklarından ayrıldığı bir nokta olarak, eşitsizlik durumu burada ortaya çıkmaktadır. Ahoo özgürlük kazanmaya çalışmakta fakat toplumsal ataerkil yapı bunu reddetmektedir. Bu sahne açıkça İran'ın kadınlar üzerindeki baskıcı politikalarının bir yansımasını sunmaktadır. Kadınlar evde kalmalı, eğer aksini yaparlarsa zorla eve geri döndürülmelidir. Hooranın ise, hayallerine sığınarak özgür bir kadın olabildiğini göstermektedir. Hava ve Ahoo'nun bir yansıması olan Hooranın, İran' da kadınların bundan daha fazlasıyla tatmin olamayacağı göstermektedir. Hooranın bir anlamda kendi hayatının öznesi durumundadır. İsteddiği şeyi kendisinin özgürce karar verdiği aktif birer özne olarak temsil edilmektedir. Hooranın hayatı boyunca hayalini kurduğu her şeye sahip olmaya çalışmaktadır. Parmaklarına bağladığı her bir kurdele arzu ettiği bir şeye denk gelir. Çocukluğundan yaşlılığına kadar hayal edip gerçekleştiremediği tüm şeyleri bir anda gerçekleştirmeye çalışmaktadır.

Resim 7 ve 8. Hooranın Hayallerini Gerçekleştirmesi ve Hikayelerin Birleşimi

Üç hikâye Hooranın eşyaları alıp sahile götürmesiyle bisiklet yarışından gelen genç kadınların karşılaşmasıyla gerçekleşir. Yarışmacı kadınlar Hooraya bir kadının (Ahoo) kocasını dinlemeyip yarışa devam ettiğini, zorla eve götürülmesine rağmen yine de yarışa devam edip yarışı tamamladığından söz etmişlerdir. Ahoo'nun ailesi tarafından yarıştan zorla çıkartılması ancak yeni bir bisiklet bularak yarışa devam etmesi direniş pratiği açısından güçlü gelenek ve katı kurallara başkaldırı niteliğindedir. Son sahnede ise Hooranın sala binip ayrılırken ilk hikayedeki Hava ve annesi onu takip ederler. Diğer yandan İran'da kadın olmanın tektipliği giysilerin tektip olmasıyla paralellik arz etmektedir. Anlatı, bir anlamda İran'da kadın olmanın panoramasını betimlendiği üç hikâyede toplumsal eşitsizliğin, birer madun olarak temsil edilen ve eşit haklara sahip olamayan kadınların çocukluk- gençlik ve yaşlılık aşamaları bir arada görülebilir.

SONUÇ

Antonio Gramsci'nin madun kavramını, toplumsal cinsiyet ve feminizm alanına taşıyan Gayatri Spivak, kavramı ezilmiş, hakları yenmiş, temsil şansı bulamayan, dışlanan ve susturulan kadın özneleri tanımlamak için kullanmıştır. Spivak'a göre toplum

içerisinde eşit haklara sahip olamayan kadınlar seslerini duyurma noktasında başarılı olamamaktadırlar. Diğer yandan feminist ideolojinin odak noktasında aynı durum bulunmaktadır. Feminizm, kadının toplum içerisinde bulunduğu ikincil konumu eleştirmekte, toplumsal açıdan erkek ve kadının eşit haklara sahip olurken kadının, nesneleştirilmesine (cinsel obje, eril baskı altındaki nesne) karşı çıkmaktadır. İran'ın geleneksel toplum yapısına bakıldığında, kadının konumu, var olma mücadelesi toplumsal olay ve dönüşümlerden etkilenen sinema anlatıları üzerinden okunabilir. Anlatıda madun kavramsallaştırmasına paralel olarak birer öteki durumunda olan her üç hikâyenin kahramanları (Hava, Ahoo ve Hoorra) toplumsal yaşantının, eşitsizliklerin ve cinsiyet rollerinin baskısını üzerlerinde hissetmektedirler. Feminist kuram açısından bakıldığında anlatının kadınların sisteme ve var olan kurallara başkaldırıda buldukları, sesi kısılmış madunlar olarak seslerinin duyulması için çaba sarfettikleri görülmektedir. Sonuç olarak İran sineması örneklerinden biri olan *The Day I Became a Woman* adlı anlatı Gayatri Spivak'ın görüşleri çerçevesinde madunun durumunu betimleyen ve içinde bulunduğu koşullardan kurtulabilmesi için eleştiride bulunurken, feminist bakış açısının odak noktasında bulunan eşitsizlik, ötekileştirme konusundaki farkındalığı artırmak için sistem eleştirisi yapan bir anlatı olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Ö., Aşkan, H. (2022). Ötekiliğin Hiyerarşik Hâlleri: Korku Ruhu Kemirir Filminde Madunların Direnişi. İNİF E- Dergi, 7(2), 220-234.
- Alptekin, D. (2011). Sokaktan Akademiye: Kadın Hareketinin Kurumsallaşma Süreci. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 26, ss. 33-43.
- Aslan, M. (2018). Sinemada Kadın: Başka Dilde Aşk Filmi Üzerine Bir İnceleme. Selçuk İletişim, Sayı: 12 (1): 199-215.
- Aydın, F. M. (2019). Madunun Sesi ve Temsili: Kavramsal ve Teorik Değerlendirmeler, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı.
- Aytekin, M. (2019). Rahşan Beni-İtimad'ın Perspektifinden Devrim Sonrası İran Sinemasındaki Kadınların Tasviri Üzerine Bir İnceleme. Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1 ss. 37-59.
- Çaparlar, Y. A. (2021). İran İslam Devrimi Sonrası İran Sineması ve Cafer Panahi Sinemasında Kadın Temsili. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Medya ve Kültürel Çalışmalar Anabilim Dalı.
- Çelik, D. (2020). Feminist Örgüt Kuramları, Journal of Academic Value Studies, 6(3) 231-243.

- Gökdemir, A. (2021). Orta Doğu'da Kadının Yeri ve Sinemada Temsili: Sorayayı Taşlamak Film Analizi. *Journal of Communication Science Researchs*, 1 (2), 81-96.
- Güler, H. (2006). Humeyni Sonrası İran Sinemasında Kadın. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Sosyolojisi ve Antropolojisi Anabilim Dalı.
- Gürbüz, İ. H. (2018). İran Sinemasında Kadın Temsili: Samira Makhmalbaf Örneği, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Medya ve Kültürel Çalışmalar ABD.
- Heywood, S. (2013). *Siyasi İdeolojiler*, Ankara: Adres Yayınları.
- Hıdıroğlu, İ., Kotan, S. (2015). Sinemada Eril Söylem ve Atıf Yılmaz Filmlerinde Kadın Sorunu. *Atatürk İletişim Dergisi*, Sayı: 9, ss. 55-76.
- İplikçi, A. (2020). Post-Kolonyal, Marksist, Yapısökümcü ve Feminist Bir Düşünür: Gayatri Chakravorty Spivak. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ana Bilim Dalı.
- Kanat, F. (2006). İran Sinemasında Kadın: Kadın Temsili ve Kadın Yönetmenler, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon Sinema Bölümü.
- Kiraz, S., Kestel, S. (2017). Kadınların Madun Sorunsalı ve Bir Alternatif Olarak Yeni Medyada Dijital Aktivizm: Change. Org. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, s. 53, ss. 139-163.
- Koç, B. (2014). Feminist Kadın Temsili Açısından Kadının Adı Yok Filminin İrdelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Tv ve Sinema Anabilim Dalı Sinema Bilim Dalı.
- Manap, H. M. (2023). Konuşan Ama Duyulmayan Daimî Öteki: Madun. https://www.academia.edu/39332040/Konu%C5%9Fan_Ama_Duyulmayan_Daimi_%C3%96teki_Madun adresinden 13.06.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Mulvey, L. (1997). Görsel Haz ve Anlatı Sineması. (Çev. Nilgün Abisel), 25. Kare, (21), ss. 38-46.
- Öcal, S. (2021). Feminist Kuram Bağlamında Üçüncü Dalganın Sanatta İfadesi, Sanatta Yeterlilik Tezi, Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Özkan, B. (2021). İran İslam Devrimi Sonrası Kadının Toplumsal Alandaki Konumu ve İslami Feminizm, https://www.researchgate.net/profile/BeratOezkan/publication/356604735_IRAN_ISLAM_DEVRIMI_SONRASI_KADININ_TOPLUMSAL_ALANDAKI_KONUMU_VE_ISLAMI_FEMINIZM_The_Position_of_Women_in_Social_Life_after_the_Iranian_Revolution/links/61ac820750e22929cd4a5dae/IRAN-ISLAM-DEVRIMI-SONRASI-KADININ-TOPLUMSAL-

- ALANDAKI-KONUMU-VE-ISLAMI
FEMİNİZM-The-Position-of-Women-in-
Social-Life-after-the-Iranian-Revolution.pdf
adresinden 13. 06. 2023 tarihinde
erişilmiştir.
- Özkan, H. (2021). İran Sinemasında Kadının Temsili ve Toplumsal Konumu: Tahmineh Milani Filmleri Üzerine Bir Çözümleme. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD)*, 4(1), s. 105-120.
- Öztürk, S. R. (2000). Feminist Film Politikası: "Mürebbiye" Örneği. *Kültür ve İletişim Dergisi*, 3(1) (5) , 51-70.
- Özüdoğru, B. (2018). Beyaz Feminizm ve Öteki Kadınlar, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 12, ss. 304-318.
- Parsa, A., Akçora, E. (2017). Popüler Feminizm ve Film: Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Feminist İdeolojinin İmgesel Sunumu. *İletişim ve Serbest Yazılar* içerisinde. Ed. Aylin Göztaş. Konya: Literatürk Yayınları.
- Spivak, G. (1988). *Madun Konuşabilir Mi?* İstanbul: Dipnot Yayınları.
- Shiralizade, N. (2021). Gayatri Chakravorty Spivak'ın Uluslararası İlişkiler Disiplinine Getirdiği Post-kolonyal Yorum, *Spectrum Journal of Global Studies*.
- Süllü, N. (1988). *Sinemada Feminist Eleştiri*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taş, Öz, Y., Yiğit, Z. (2021). Madunun Kentteki Gölgesi: Zerre, *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, Sayı:38, ss. 174-187.
- Taş, G. (2016). *Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri*, Akademik Hassasiyetler.
- Ulusal, D. (2018). *Bellek Bağlamında İran Sineması'nda Kadın*, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı.
- Uğur, U., Yavuz, C., Akyurt, K., (2018). *Feminist Kuram Perspektifinden Atıf Yılmaz Sineması*, ICOS Social Conference.

BEDEN CİNSİYET VE MEKÂN BODY GENDER AND SPACE

Miyase OKUR¹

ÖZ

Beden, kültürel dönüşün gerçekleştiği 1980'li yılların ortasına kadar pozitivist, hümanist, Marksist ve feminist coğrafi düşüncede ötekileştirilmiştir. Bu ötekileştirmede Descartes tarafından oluşturulan zihin/beden dualitesi nedeniyle zihnin ve bedeninin ayrı ve bu ayrımın cinsiyete dayalı olması etkili olmuştur. Bu nedenle zihin akıllı, erkeklik ile beden ise mantıksız, doğa ve kadınlık ile ilişkilendirilmiştir. Akademik araştırmalarda çoğunlukla erkekler öncelikli olduğu için beden, kadınsı ve önemsiz olarak görülmüş ve araştırmalarda daha az yer almıştır. Ancak kültürel dönüş, bedene dönüşe yol açmış ve 1990'ların başından itibaren coğrafyada bedene ilgi artmıştır. Bu çalışmanın amacı, coğrafyadaki akademik çalışmaların genellikle erkek egemen çalışmalar olduğunu eleştirmektir. Bu nedenle cinsiyetlendirilmiş bedenlere yoğunlaşmakla birlikte öteki bedenler olarak engelli ve yaşlı bedenleri de kapsamaktadır. Bedenleri mekânlarda ve coğrafya disiplininde görünür kılmak ve cinsiyet, cinsellik, sınıf, ırk, inanç ve engelli ayrımı gözetmeksizin insanların eşit olduğunu göstermesi bakımından önemli bir çalışmadır. İlk bölümde, beden mekân ve zihin mekân arasındaki ilişki açıklanmış; bedeninin ve zihnin ayrılmasıyla kamu mekânının nasıl düzenlendiği gösterilmiştir. İkinci bölümde, coğrafi söylemde bedenlerin öteki olarak nasıl işlev gördüğü belirtilmiştir. Üçüncü bölümde ise Foucault'un güç aracılığıyla bedenlerin nasıl disipline edildiği ve uysal hale getirildiği görüşüne odaklanılmıştır. Son bölümde, bedenlerin cinsiyetlendirildiği ve cinselleştirildiği açıklanmıştır. Sonuç olarak, akıl/beden dualitesi, coğrafyada neyin meşru bilgi sayılacağını belirlemede önemli bir rol oynamış ve kadın bedenleri nüfusun, ataerkilliğin ve kapitalizmin çıkarlarına göre kontrol edilmiş ve düzenlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Beden, Coğrafya, Mekân, Zihin, Yer*

ABSTRACT

The body was marginalized in positivist, humanist, Marxist and feminist geographical thought until the mid-1980s, when the cultural turn took place. Due to the mind/body duality created by Descartes, the fact that the mind and body are separate and this distinction is based on gender has been effective in this othering. For this reason, the mind is associated with masculinity and the body with irrational nature and femininity. Since mostly men have priority in academic research, the body has been seen as feminine and unimportant and has been less involved in research. However, the cultural turn has led to a return to the body and since the early 1990s, interest in the body has increased in geography. The purpose of this study is to criticize that academic studies in geography are generally male-dominated studies. Therefore, it focuses on gendered bodies, but also includes disabled and elderly bodies as other bodies. It is an important work in terms of making bodies visible in places and in the discipline of geography and showing that people are equal regardless of gender, sexuality, class, race, belief and disability. In the first part, the relationship between body space and mind space is explained how public space is organized by the separation of body and mind is shown. In the second part, it is stated how bodies function as other in geographical discourse. In the third chapter, Foucault's view of how bodies are disciplined and made docile through force is focused on. In the last section, it is explained that bodies are gendered and sexualized. As a result, the mind/body duality played an important role in determining what counted as legitimate knowledge in geography, and women's bodies were controlled and regulated in the interests of population, patriarchy and capitalism.

Keywords: *Body, Geography, Space, Mind, Place*

¹ Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Ahmet Keleşoğlu Fen Lisesi, miyaseokurr@gmail.com, orcid.org/0000-0002-6135-2224

1. GİRİŞ

İnsanlar hakkında açık ve belirgin bir gerçek vardır; onların bedenleri var ve onlar bedenlerdir (Turner, 2008). Görünüşe göre, insanlar beden ise tüm beşeri coğrafyanın bedenleri içermesi gerekmektedir. Ancak kültürel dönüş sırasında bedenlerden çok az söz edilmiş, beşeri coğrafyanın bedeni gözden kaçırdığı ve ondan uzaklaştığı iddia edilmiştir (Horton ve Kraftl, 2014). Rich (1986) bedeni, “en yakın coğrafya” olarak tanımlamıştır. Beden “en yakın coğrafya” ise neden birçok coğrafyacı ve diğer sosyal bilimciler tarafından bedenler bu kadar ihmal edilmiştir? Çünkü sosyal bilimsel disiplinlerin temel kaygıları çoğunlukla çağdaş toplumsal değişimle ilgili olmuştur. Örneğin, sanayileşme, ideolojik devrim, emperyal genişleme ve devlet gibi kurumların geleceği düşünülmüştür. Bütün bu endişelerin ‘büyük’ teoriler, modeller ve projeler gerektirdiği ortaya çıkmıştır (Shilling, 2003). Bu nedenle bireylerin bedenleri üzerinde odaklanmak alakasız ve olağandışı görünmüştür.

Filozof Rene Descartes (1596-1650), rasyonel düşüncenin insan varlığının ayırt edici bir özelliği olduğunu belirten “düşünüyorum öyleyse varım” ifadesiyle bilinmektedir. Bu tür ‘Kartezyen’ düşüncesi akabinde, insanlarla ilgili akademik çalışmalar bilinç, akıl ve fikirlere öncelik vermiş ve bedenler çoğunlukla ihmal edilmiştir. Çünkü insanların bedenlerinin değil, düşüncelerinin ‘kişiliği’ tanımladığı düşünülmüştür (Howson, 2004). Ayrıca beden çalışmalarının doğa bilimlerine ve fen bilimlerine ait olduğu gerekçesiyle beden çalışmaları, coğrafya ve sosyal bilimsel disiplinlerden yoksun olmuştur (Shilling, 2007). Aynı zamanda akademik

araştırmacıların çoğunluğunda erkekler öncelikli olduğu için ekonomi, siyaset ve emperyalizm gibi konular daha çok hayranlık uyandırmıştır. Bazı söylemler de kadınları ve bedenleri ‘tehlikeli’ ve ‘mantıksız’ olarak göstermiş (Valentine, 2001) ve bu nedenle beden çalışmalarından kaçınılmıştır. Ancak 1980’li yılların ortasında gerçekleşen kültürel dönüş ile klasik akademik normlar ve yaklaşımların eleştirisinin ardından coğrafyacılar, bedenlerin önemini düşünmeye başlamışlar ve bu durum ‘beden’e dönüşe yol açmıştır.

1990’larda beden yeni bir statü kazanmaya başlamıştır. Coğrafi söylemde birçok yerde bulunmuş; sosyal ve beşeri bilimlerde popüler hale gelmiştir. Callard’a (1998) göre, coğrafyacılar artık bedensellik sorununu ciddiye almışlardır. Beden, coğrafi literatürde bir meşguliyet haline gelmiş; politik talepler, sosyal analizler ve teorik araştırmalar için merkezi bir figür olmuştur. Dolayısıyla bedeni şeylere doğru bir yönelim gerçekleşmiştir. Coğrafyacılar, 1990’ların ortalarından itibaren bedeni bir mekân olarak incelemişlerdir. Beden, kişisel bir mekândır; diğer mekânlarla bağlantı kurma ve deneyimleme aracımızdır (Valentine, 2001). Mekân ise yapıların, kurumların ve insanların karşılıklı etkileşimiyle şekillenen sosyal bir eserdir. Mekânın tarihsel üretimi ve yeni yerlerin oluşturulmasından kimin yararlandığı, büyük ölçüde iktidarın belirlediği bir süreçtir. Mekânın nasıl ve kim için üretildiği güç mücadelesinde hayati bir unsurdur. Dolayısıyla bedenlerimiz, mekân ve yerle ilgili deneyimlerimizde bir fark oluşturmaktadır. Bu nedenle coğrafyacılar cinsel özgünlük, bedenler arasındaki farklılıklar, kadınların erkeklere toplumsal tabiiyeti, engelli bedenler, yaşlı bedenler,

bedenler ve yerler arasındaki ilişkiler hakkında soruları araştırmışlardır (Duncan, 1996; Nast ve Pile 1998; Rose, 1995; Gleeson, 199; Hugman, 1999). Çünkü beden ‘jeopolitik’ olarak yerleştirilmiş, konumu belirli tarihsel ve coğrafi koşullarla belirlenmiştir (Rose, 1995). Bedenin jeopolitiği erkekler ve kadınlar, siyahlar ve beyazlar, heteroseksüeller ve eşcinseller, bir ulus ile diğeri arasındaki eşitsiz güç ilişkileri aracılığıyla üretilmiştir (Nast ve Pile, 1998). Eşitsiz güç ilişkilerinin olduğu yerlerde kadınlar baskıyı deneyimleyebilir ve beden ‘en yakın coğrafya’ olduğu için kadın hakları için mücadele etmenin de zeminini oluşturmaktadır.

İnsanların bedensel sınırları ile coğrafya disiplininin sınırları arasında bir politika vardı ve beden coğrafi araştırmalarda yeterince yer almamıştı. Bu politika, kültürel dönüşle değişime uğramış ve beden coğrafya içinde çoğunlukla yer almıştır. Bu bağlamda çalışma, coğrafyadaki akademik çalışmaların genellikle erkek egemen çalışmalar olduğunu eleştirmektedir. Bu çalışma; beden mekân hafıza mekân, öteki bedenler, Foucault: güç ve beden, cinsiyetlendirilmiş ve cinselleştirilmiş bedenler bölümünden oluşmaktadır. Sonuç bölümünde ise coğrafyada bedenlerin niçin yer alması gerektiği açıklanmıştır.

2. BEDEN MEKÂN HAFIZA MEKÂN

Beden çeşitli anlamlar içermektedir. Bazı ortamlarda ‘havalı’ çalışma, ‘basen’ çalışması ve coğrafyadaki güncel konulardan biri olarak görülmektedir (Longhurst, 2000). Beden çoğu zaman belirsiz, bazen kaçamak yapmaya meyilli ve her zaman tartışmalıdır (Pile ve Thrift, 1995). Bu

nedenle bedenleri anlamak önemlidir. Ancak coğrafyada bedenin ‘varlığının yokluğu’ (Shilling, 1993) vardı. Bu süreçten sonra, beden nedir? sorusuna bedenlerin coğrafyaya ‘‘yerleştirilmesiyle’’ cevap verilebilir. ‘‘Beden, ruhsal ve toplumsal yazıtlar aracılığıyla bir birlik ve bütünlük verilen et, organ, sinir, kas ve iskelet yapısının canlı bir örgütlenmesidir. Beden bir insan bedeni, bir ruhun ‘şekli’ ve mekânı ile örtüşen, ötekinin (annenin) müdahalesi yoluyla deneyim ve özneliğin sınırlarını belirtmektedir. Sonuçta Öteki veya dil ve kurallarla yönetilen sembolik düzendir’’(Grosz, 1992, s. 243-244).

Beden mekân, cinsiyet ve cinselliğin söylemsel olarak yerleştirilebileceği bedensel terimlere atıfta bulunmak için kullanılmaktadır (Duncan, 1996). Aynı zamanda bedenin fiziksel, biyokimyasal alanını ve hareket ederken kapladığı mekânı belirtmektedir. Ayrıca beden mekân coğrafi ve kültürel olarak konumlanan ve ‘bedensel olasılıkları’ atfetmeye hizmet eden söylemsel anlamlar içermektedir (Butler ve Parr, 1999). Bununla birlikte duygu ve dürtülerin bedende olduğu düşünüldüğünde, beden olmadan zihin tek başına yeterli değildir (Pile, 1996). Bu nedenle beden ve zihin bağlantılıdır aynı zamanda fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik yollarla birleştirilmektedir. Zihin ve beden birlikte ve ayrı, söylemsel olarak oluşturulmuş, farklı yerlerde ve farklı şekillerde yorumlanmıştır. Örneğin, saç uzun aklı kısa, boyu uzun beyni boş tut kulağından çifte koş gibi. Bu söylemler, fizikî görünüşü çok gösterişli olduğu hâlde zihnini yeterince yormayan kişiler için kullanılmış ifadelerdir.

1960'lara kadar coğrafyada, Fransız filozof Descartes (1596-1650) tarafından kurulan zihin/beden dualitesi nedeniyle zihnin ve bedenin ayrı olduğu düşünülmüştür. Bu nedenle akıl, toplum, devlet ve kültür erkeklerin alanıydı ve ayrıcalıklıydı. Duygu, beden, aile ve birey kadının alanı olarak belirlenmiş ve ikincil konular olmuştur (Longhurst, 1997). Ayrıca Descartes'in rasyonel bilgiyi "bilenin sosyal konumundan" (Rose, 1993) izole etme ısrarı, diğer sosyal bilimlerde olduğu gibi coğrafyada da çok önemliydi. Çünkü erkeğin sosyal bilimlerdeki yazılarda klasik olarak kullanılması, kadınları ve çocukları görünmez kılmış ve erkek deneyimi norm olarak anlaşılmıştır. Bu nedenle beden ötekileştirilmiştir.

Sibley (1995), bilgiyi kimin ürettiğinin önemli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bilgi üretiminin yerleri de önemlidir. Hepimizin bedenleri olmasına rağmen, yalnızca kavramsal olarak zihnin yerini alan kişilerin bilgi üretebilecekleri düşünülmüştür. Bilgiyi üreten bilen özne, bu şekilde üretilen bilgilerden ayrıldığı için çoğu zaman bedenler bir sürpriz olarak gelir (Grosz, 1993). Bu nedenle bedenleri kontrolden çıkmış olduğu anlaşılan engelli, hamile, emzikli, eşcinsel, şişman, yaşlı ve fakirlerin coğrafi bilginin gayri meşru taşıyıcıları olarak marjinalleştirilmeleri muhtemeldir (Longhurst, 2000). Hamile kadınlar, rasyonel erkeğin kamusal alanlarında bulunur ve çoğunlukla 'yersiz bir konu' olarak temsil edilmiştir (Douglas, 1966). Kadınların genellikle hamilelik sırasında özel alanla sınırlı kalmalarını gerektiren bir sosyal sistemi tehdit ettiği ve bozduğu düşünülmektedir. Örneğin, hamile bedenin maddeyi içerden dışarı atmakla, sızmakla ve sızdırmakla sosyal sistemi tehdit ettiği düşünülmektedir

(Longhurst, 2000). Irigaray'a (1985) göre, akışkanlık hakkındaki bu rahatsızlıktan batı felsefesinin hâkim varlık modellerinde bahsetmek mümkün değildir. Çünkü sınırlar örtük olarak kadınlık, annelik, hamilelik, regl ve beden ile ilişkilidir. Akışkanlar, somut ve katı olana tabidir. Buna karşılık, sağlamlık ve rasyonalite bağlantılı hale gelmektedir. Bu nedenle hamile beden değersiz olarak inşa edilmiştir. Tehlikeli, korkulması ve kontrol edilmesi gereken bir beden olarak kabul edilmiştir.

Beden, pek çok başkaları gibi coğrafyacıları da çeken disiplinler arası bir sorunsaldır. Örneğin, kadınların regl, doğum, emzirme gibi deneyimlerinin tümü bedensel sınırlara yönelik zorlukları temsil etmektedir. Bu nedenle benliğin feminen yapısı, benliğin bağımsız eril inşasına kıyasla karmaşık bir ilişkisel bağ içinde merkezi olan bir varoluştur (McDowell, 1993). Coğrafyacılar, bedenden bahsettiklerinde genellikle sınırları aşan, idrar yapan, kanayan, kusan, cinsel arzu nesnelere, boşalan ve doğum yapan bir bedenden bahsetmemişlerdir. Bunun nedeni, bedenlerin genellikle feminenleştirilmiş ve dolayısıyla ötekileştirilmiş olmasıdır. Bu bedenleri görmezden gelmek erkekliği sağlam tutmaya yönelik politik bir zorunluluk içermiştir (Longhurst, 2000). Young (1990), ötekileştirilen bedenlerin nesneleştirilmesinin ve açıkça egemenliğin geri çekildiğini, artık "eşitliğe yönelik söylemsel bir bağlılık" olduğunu söylemiştir. Ayrıca ırkçılığın, cinsiyetçiliğin, homofobinin ve engelliliğin ortadan kalkmadığını; insanların çoğunlukla farkında olmadığı günlük alışkanlıklar ve kültürel anlamlar içinde yaşayarak yeraltına indiğini belirtmiştir. Bu nedenle bazı gruplar bilinçsizce

çirkin ve iğrenç olarak tanımlanırken, diğerleri bilinçsizce çekici ve arzu edilir olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla ırkçılık, cinsiyetçilik, homofobi, yaşlı ayrımcılığı ve engellilik kısmen iğrenme, bilinçsizlik ve nefretle yapılandırılmıştır. İğrenme kavramını inceleyen Kristeva (1982), iğrenmenin korku ve tiksinti uyandırdığını ve ben ile öteki arasındaki sınırı açığa çıkardığını açıklamıştır.

Bedenler, yersizleştirildiğinde anlaşılabilir (Grosz, 1992). Bu nedenle değişken sınırları olan bedeni görmezden gelmek veya konunun görünmez kalması, disiplindeki baskın güç tarafından gayri meşru görülmesiydi. Dolayısıyla yaralar ve kırılan hayaller dâhil evsizlerin coğrafyaları; yatak odaları, uyku ve romantizm dâhil ev içi mekânların coğrafyaları aşırı öznel ve ‘akademik olmayan’ olarak kabul edilmiştir. Çünkü onlar sert maskülen coğrafyayı tehdit edebilirdi (Longhurst, 2000). Bu nedenle coğrafya içeriğinin sınırları, bedenin olmadığı bilgileri meşrulaştırma girişiminde güvenlik altına alınmıştır. Oysa beden sadece fiziksel bir nesne değil, her zaman bilincin bir somutlaşmasıdır. Bireysel düzeyde, beden bir sınır olarak deneyimlenen bir ortamdır, ancak bilinç aynı zamanda bedeni de içermektedir (Turner, 2008). Coğrafyada öğretmek ve araştırmak için uygun ve meşru konular duygu, mantıksızlık ve beden duyularından ayrılmadığı halde akıl ve rasyonellik vizyonlarıyla tanımlanmıştır. Aynı zamanda coğrafyada benimsenen konu ve yaklaşımlar erkeklerin özellikle beyaz, güçlü kuvvetli erkeklerin ihtiyaç ve çıkarlarına hitap eden konular olmuştur. Bu şartıca değildir; çünkü coğrafya akademik disiplini tarihsel olarak belki de diğer bilimlerden

daha fazla erkekler tarafından yönetilmiştir (Rose, 1993).

Lefebvre (1991), mekânın beden aracılığıyla algılandığı, yaşandığı ve üretildiğini söylemiştir. Bedenlerimiz mekânda yer kaplar ancak bedenlerimiz de mekândır. Bedenimizin ‘mekânı’ arzu, iğrenme, zevk, acı, tikslenme ve aşk haritaları ile kodlanmıştır (Pile, 1996). Aynı zamanda beden ve jest birbirinden ayrılmaz; istemsiz veya kasıtlı olarak açıklamalarda bulunmaktadır. Ayrıca beden, tüketim ve değerlerin ifadesi için bir ‘yer’dir. Bu yerde beden, duyu organları aracılığıyla mekânı algılar ve kültürel olarak geçmişten gelen düşünceler aracılığıyla mekânı değerlendirir (Teather, 1999).

Mekân ve yer terimleri, uzun zamandır coğrafi hayal gücünün ayrılmaz bir parçası olmuştur. Hubbard (2005) mekân ve yerin, sosyal ve kültürel yaşamın analizlerini coğrafi bağlamla ilişkilendiren, coğrafya disiplininin temeli olduğunu açıklamıştır. Bilgili (2016) ise her yerin bir mekân olduğunu ancak mekânların hepsinin bir yer olmadığını söylemiştir. Mekân karmaşık, değişken ve söylemsel olarak üretilmiş; güç ilişkileriyle iç içe geçmiş ilişkileri ifade etmektedir. Dolayısıyla bedenler ve mekânlar ayrılmaz ve sabit değildir. Örneğin, closet (gizli oda) mekânındaki eşcinsel bedenler, baskı ve direniş alanları olarak işlev görmüştür (Sedgwick, 1990; Brown, 2000). Bu nedenle closet ’deki bedenler, coğrafyada her zaman ortaya çıkmak istemiştir. Eşcinsel pratikler genellikle closet’ dedir. Aynı zamanda başka bedensel pratikler de closet’ de olabilir. Longhurst’a (2000) göre, kadınlar bazen hamile olduklarında closet’ dedir; hamile olarak ‘ortaya çıkmak’ hem heyecan verici hem de

travmatik olabilir. Bu nedenle closet mekânlarını yok saymak mahrem, 'eşcinsel', kadın ve Öteki olarak kodlanmış olanı görmezden gelmektir.

LGB'lerin etiketlenmesi, marjinalleştirilmiş statüsü ve olası homofobik istismar, gey ve lezbiyen evinin kapalı kapılarının ardında kimliğini gizlemeye ve onların 'normal' heteroseksüel olarak 'geçmeye' çalışmasına neden olabilir (Bell ve Valentine, 1995). Ayrıca bazı LGB'ler için düşük gelir ve konut piyasasında ayrımcılık sorunları, ev sahibi olma ve özel mekâna erişim olasılığının azaldığı anlamına gelmektedir (Bell, 1991). LGB'ler için istihdam, sigorta ve kredi hizmetlerine erişim azdır ve bu, eşcinsel olan engelli bireyler için de bir sorundur (Barnes, 1991). Bu nedenle hem eşcinsel hem de engelli olan bireyler için sorunlar ciddi olabilir; rahatlayabilecekleri ve 'ortaya çıkabilecekleri' eşcinsel 'görünüm' önemlidir (Butler, 1999).

Yer, dünyayı görmenin, bilmenin ve anlamının bir yoludur. Dünyaya yerlerin dünyası olarak baktığımızda farklı şeyler görüyoruz (Cresswell, 2004). Bu nedenle bedeni ve değersiz bir yer olarak tuvaletleri ve banyoları dışlamak erkekliğin bütün hikâyesi değildir (Rose, 1993). Çünkü zihni ve onun akılcılıkla olan ilişkilerini yani toplantı odaları gibi kamusal alanları kurmak için beden ve onun mantıksız çağrışımları olan tuvalet/banyo gibi özel alanlar arasında bir karşıtlık olması gerekirdi (Longhurst, 2000). Munt (1998), tuvaletleri liminal mekânlar olarak tanımlamıştır. Liminal mekânlar, "normal" sosyal düzenin görülemediği; üzerine tam olarak kimlik verilememiş; kategorileştirmeye direniş gösteren; belirsiz ve muğlak olan mekânlardır (Bilgili, 2020). Bu mekânlar ve dildeki ifadeleri

belirsiz, rahatsız, şaşkın belki de iğrenmiş hissetmeye neden olabilir. Bu nedenle liminal mekânlardan bahsetmek zordur ve genellikle bu mekânlar konuşulmaz.

Longhurst'a (2000) göre, heteroseksüel 'beyaz' erkeklerin tuvalet ve banyo deneyimlerine odaklanmak erkek bedenselliğini yeniden yazmanın bir yoludur. Çünkü tuvalet ve banyo mekânlarında erkekler, özne ile nesne, benlik ile Öteki, arzu ile iğrenme, katı ile akışkan ve zihin ile beden arasında kolay bir ayırım yapıyor gibi davranamazlar. Onların banyolarda 'Kartezyenleri' bozulabilir. Bu nedenle tuvalet ve banyoya odaklanmak, heteroseksüel görünen erkekleri closet' den çıkmaya zorlayabilir. Ayrıca "gey kulüpleri, organizasyonları veya barları yokken hamam, Türk hamamı vardı. Erkeklerin seks yapmak için gidebileceği bir yerdi. Bilinen şekillerde bir closet yeriydi. Örneğin, Miller, karanlık ve yıpranmış olarak tanımlamıştır" (Brown, 2000, s. 136-137). Dolayısıyla closet, mekânsallığı nedeniyle geyleyi gizleyen, görünmez ve bilinmez kılan bir strateji ve taktiktir.

Cinsellik, kamu ve özel arasındaki ayrımla düzenlenmiştir. Genellikle cinselliğin özel alanlarla sınırlı olduğu ve olması gerektiği varsayılmaktadır. Bu, heteroseksüel normların doğallaştırılmasına dayanır ve herkesin heteroseksüel olduğunun varsayılması, kamusal alanlarda cinselliği heteroseksüel nüfus için neredeyse görünmez kılmaktadır (Valentine, 1993). Foucault'a (1978) göre, banyo hiper-heteroseksüel bir alan haline geldiyse, kişinin cinsiyetinin heteroseksüel normlara uyması beklenirdi. Ancak modern kamu banyoları, tüm bedenleri diğer insanların bakışlarının nesnesi

haline getirir; böylece banyoyu her kullandığımızda cinsiyetimiz incelenirdi. Dolayısıyla tuvaletler ve banyolar mahrem mekânlar olarak araştırmalarda tamamen dışlanmamasına rağmen, kesinlikle büyük ölçüde göz ardı edilmiş, sıradan ve önemsiz olarak değerlendirilmiştir. Pek çok coğrafyacı tarafından da sıradan kabul edilmeleri muhtemeldir. Çünkü bu mekânlar, heteroseksüel görünen eşcinsel erkekleri gizlediği için tehdit alanları olarak görülmüştür. Coğrafyada iğrenç olarak görülen mahrem mekânlar, coğrafi çalışmalarda zihnin bedene göre önceliğine neden olmuştur. Hangi yerlerde hangi bedensel performansların kabul edilebilir olduğuna ilişkin düşünceler, birçok coğrafyacının ahlaki düzen konularıyla ilgilenmeye teşvik etmiştir. Bu konuları geliştiren Matless (1995), ahlaki coğrafyaların yalnızca disiplinler denetim ve dışlama güçleri aracılığıyla değil, aynı zamanda mekânsal pratiğin güçleri aracılığıyla işlediğini belirtmiştir. Matless, neyin nerede olması gerektiğine dair kültürel beklentiyi kapsayan beğeni ve tavırların, ahlaki coğrafyasını tespit etmeye çalışmıştır. Ancak Creswell'e (1996) göre, düzen mekân ve yerde yazılıdır. Peyzaj tuğla duvarların, yeşil alanların ve tel çitlerin dayatmasıyla zaten kurulmuş bir gerçektir. Mekânın bölünmesi yoluyla 'gerçek' kurulmuş ve düzen korunmaktadır. Sınırlar ve alanlar, iyi ve uygun davranış beklentilerini beraberinde getirmektedir. Yersiz hareket etmek, kurulmuş olan gerçeği kabul edememektir.

Beden, her zaman özgürce olmasa da zaman ve mekânda hareket eden öznenin ve özneliğin 'mekânsal evi'dir (Pile ve Thrift, 1995). Aynı zamanda beden, güç ve kimlik arasındaki ilişkinin haritalarıdır (Rose, 1993). Mekân olarak beden ve

mekân; cinsiyet, sınıf, ırk, cinsellik, yaş ve engellilik gibi konulara göre farklı şekillerde deneyimlenmektedir. Dolayısıyla mekânın söylemsel ve kültürel kodlamaları, belirli farklılıklara sahip insanları disipline etmek, ötekileştirmek ve dışlamak için kullanılmıştır. Bourdieu (1977; 1984) bedenin, bireyin içindeki sosyal sınıf tarafından şekillendirilen uygun bir davranış edindiği, bir habitusa yerleşmek için eğitilmesi gerektiğini göstermede önemli olmuştur. Bedenin şekli ve eğilimleri, belirli bir sosyal sınıfın içindeki kültürel bir habitusun ürünleridir. Toplumsal yapı ve pratiklerin odağına bedeni yerleştiren Bourdieu'nun habitus kavramına yakından baktığımızda, habitusun kültür ve iktidarı beden üzerinden okuyan bir teoriye yaslandığını görebiliriz (Arpacı, 2020). İnsanlar bedenlerini farklı şekillerde kullandıkça bastırılmış hatıralar ve duygular ortaya çıkabilir. Bu nedenle insanların eylemleri anlaşılacaksa duyguların, dürtülerin ve düşüncelerin bedende bir yerde olduğunu anlamak gerekir.

3. ÖTEKİ BEDENLER

Bedenler, coğrafyada Öteki olarak inşa edilmiştir (Longhurst, 1997). Ötekileştirme bazı bireyleri, grupları ve kategorileri dışlayan ve marjinalleştiren eşitsiz güç ilişkileriyle ilişkilidir. Zihin ve uzun zamandır onunla ilişkilendirilen kamusal alan, rasyonellik ve nesnellik için önemli bir kategori olarak işlev görmüştür. Aynı zamanda zihin klasik olarak akıl, özne, bilinç, içsel, etkin ve erkeklik ile beden ise duygu, nesne, dışsal, edilgen ve kadınlıkla ilişkilendirilmiştir. Beden aklın alt tarafı, onun olumsuz ve ters çevrilmiş ikizi olarak görülmüştür

(Grosz, 1988). Bu şekilde rasyonaliteyi kurmak için irrasyonel olanla bir karşıtlık olmasını gerektirmiştir. Dolayısıyla rasyonelliği aracılığıyla tanımlanan bir erkeklik için, Öteki'nin irrasyonel olduğu kabul edilmeliydi. Bu nedenle coğrafya, zihin ve beden arasındaki Kartezyen düalizmine dayandırılmıştır.

Çok sayıda feminist teorisyen, bu tür dualitelerin cinsiyetlendirildiği ve cinselleştirildiğini ikna edici bir şekilde tartışmıştır (Bordo, 1986; Lloyd, 1993). Bilgi ve bilgi üretimi bedenleşmiş ve onlar cinsiyetlendirilmiş ve cinselleştirilmiştir (Grosz, 1993). Elbette, erkeklerin ve kadınların bedenleri vardır. Ancak aradaki fark, erkeklerin genellikle belli bir bağlama yerleştirilmiş ve bir bedenin sınırlamaları tarafından engellenmemiş olarak kabul edilmeleridir. Aynı zamanda kadınların zaman ve mekâna yerleştirilmiş doğal bedenlerinin, erkeklerin arzularına bağlı olduğu düşünülmüştür. Zihinlerin bedenlerden bu erkeksi ayrılığına ve zihinlerin bedenler üzerindeki önceliğine karşı çıkılsa da çoğu kültürde baskın bir anlayış olmaya devam etmektedir (Longhurst, 2000).

Coğrafyanın pozitivist bakış açılarını benimsemenin zirvesinde olduğu 1960'lar ve 1970'lerin başında beden, zihin için Öteki olarak görülmüştür. Pozitivizmin varsayımı ise coğrafyacının incelenen konudan bağımsız, nesnel ve bedenden ayrılmış bir gözlemci olmasıydı. 1960'lar ve 1970'lerin başında coğrafya, birçok kişi tarafından bir mekân bilimi olarak anlaşılmıştır. Ancak coğrafi metinlerin görünüşte en bedensiz olanında bile beden izlerini bırakmış, duygusal ve irrasyonel olan bedenin izleri metinlerde yer almıştır (Longhurst, 2000).

1970'lerin sonlarında beden, coğrafi araştırmalarda ve metinlerde farklı şekillerde işlev görmeye başlamış ve hümanist bakış açılarının yükselişi görülmüştür. Bu perspektifler, pozitivistlerin aksine hem coğrafyacının hem de gözlemlenen olguların öznelliğini vurgulamıştır. Hümanist coğrafyacılar (Ley ve Samuels, 1978; Relph, 1976, 1981; Tuan, 1979) sosyal eylemi anlamak ve yorumlamak için verileri analiz etmekten daha fazlasını yapmak gerektiğini iddia etmişlerdir. Nasıl öğrendiklerini, hareket ettiklerini ve tepki verdiklerini; bilgiyi nasıl elde ettiklerini, işlediklerini ve ilettiklerini; insanlara ve yerlere nasıl anlam yüklediklerini anlamak için öznelere uzun süreli temasa ihtiyaç vardır. Bu nedenle hümanist coğrafyacılar, yerlerin nasıl oluştuğunu anlamaya çalışmışlardır. Çünkü içinde yaşayanların yorumlarına dikkat etmeden sosyal dünyayı anlamlandırmak imkânsızdır (Ley ve Samuels, 1978; Relph, 1976, 1981; Tuan, 1979). Bu nedenle insanlar arka fonun sahnenin merkezine yerleştirilmiştir. Fenomenolojiden yararlanarak insanların oluşturduklarına ve yaşamlarının özelliklerine odaklanmışlardır. Rose (1993), hümanist coğrafyacıların fenomenolojiden yararlanarak Öteki bedeni çalışmalarına aldıklarını savunmuştur. Böylece beden mekânı ima etmiş; mekân hisseden bedenle birlikte var olmuştur (Tuan, 1974).

Hümanist coğrafyacılar, bedenleri coğrafyada çok daha görünür hale getirmişler ve yeri anlamak için bedenleri dikkate alma ihtiyacını vurgulamışlardır. Rose'ye (1993) göre, analiz/empati, içeride/dışarıda, düşünce/zevk, beden/zihin, birey/bağlam hümanist coğrafyanın dünyayı yorumlama çabalarında açıkça üstesinden gelmeye çalıştığı dualitelere dir.

“Hümanistler, coğrafyanın öznesi olarak insanı almanın yanında, coğrafyacının insanlığını da incelemeye yönelmiştir” (Sharp’dan aktaran Özgür, 2021, s. 211). Bununla birlikte, beden 1970’lerde hümanist coğrafyada önemli bir rol oynasa da, beden hala çeşitli şekillerde bir Öteki olarak işlev görmüştür. Çünkü hümanist coğrafyacılar, insanların çeşitli ten renkleri, şekilleri, yetenekleri, seks ve cinsiyet gibi bedenlerin özgünlüğünü kabul edememişlerdir. Seks ve cinsiyetle ilgili olarak kadınların ve erkeklerin ortamlara erişme, hareket etme, kullanma, algılama ve deneyimleme gibi gözlenebilir farklılıkların var olduğunu fark edememişlerdir (Longhurst, 2000). Özneleri bedenleştirmeyi başarmış olsalar da bedenlerin cinsiyetlendirilmelerinin önemini anlayamamışlardır. Gatens’in (1991) açıkladığı gibi insan bedenine yapılan göndermeler ve temsiller çoğunlukla erkek bedeniyle ilgili olmuştur. Dolayısıyla belirli bir bedenin belirtilmediği durumlarda beyaz, erkek, kendi kendine yeten bir beden varsayılmıştır (Rose, 1993).

Coğrafyada Marksist yaklaşımlar, 1970’lerin başında Harvey’in (1973) *Social Justice and the City* adlı kitabının yayınlanmasının ardından ortaya çıkmıştır (Longhurst, 2000). Bu yaklaşımla coğrafyada sınıf mücadelesi, emek gücü, üretim, değişim ve kullanım değeri gibi yeni bir söylem ortaya çıkmıştır. Marksist söylemde bedenlerin tamamen bulunmadığını söyleyemeyiz. Ancak bedenler, hümanist coğrafyacıların metinlerinden daha az açık şekillerde olsa da mevcuttur. Johnston (1984), Marksist politik ekonomiyi temel alan ve gerçekçi bir bilim felsefesi tarafından bilgilendirilen ‘yeni’ bir politik coğrafya gerekliliğini savunmuştur.

Şu açıklamayla bunu en iyi şekilde göstermiştir: “Bütün bireylerin temel amacı günlük üremedir. Bu en temel düzeyde, bireylerin kendilerini idame ettirecek ve yaşayabilir çocuklar üretecek, yeterli gıdayı sağlayan toplumlar istedikleri anlamına gelmektedir”. Burada beden kelimesi kullanılmamış ancak bedenlerden bahsetmiştir. Yaşamak için yemesi içmesi gereken bedenleri ve gelecek nesli üreten kadın bedenlerini anlatmıştır. Aynı zamanda kadın bedeni, rasyonel olarak inşa edilene Öteki olarak oluşturulduğu açıklanmıştır (Longhurst, 2000).

1980’lerde birçok feminist coğrafyacı, rasyonaliteye ve ekonomik alana Öteki olarak bedenin görünmediğini açıklamıştır. Ayrıca feminist coğrafyacılar, cinsiyet ve seks arasında bir dualite kullanma eğiliminde olmuşlardır (Women and Geography Study Group, 1984). Cinsiyet ve seks arasındaki bu ayrım feminist çalışmalardan değil, daha ziyade psikolog Robert’ın çalışmasından kaynaklanmıştır (Stoller, 1968). Aynı zamanda Millet (1970) ve Oakley (1972) gibi birçok feminist yazar tarafından benimsenmiştir. Doğumda cinsiyetler arasında biyolojik farklılıklar olduğunu iddia etmek için cinsiyet ve seks ayrımını kullanmışlardır. Longhurst’a (2000) göre kadın ve erkeklerin farklı cinsiyet özelliklerine sahip olmasına neden olan öncelikle sosyalleşmedir. Bu kavramsallaştırma ise kadın ve erkeğin önceden belirlenmiş doğuştan gelen özellikleri ile diğer toplumsal farklılıkları ayırt etmenin bir yolunu sunmuştur. Ayrıca, kadının eşitsiz konumunun belirleyicisi olarak toplumun bir değerlendirmesini taşımıştır (Gatens, 1991). 1980’lerin sonlarında ve 1990’ların başında, seks ve cinsiyet arasındaki bu ayrım, Fuss (1989), Gatens (1991) ve Grosz (1994)

gibi feminist teorisyenler tarafından sorgulanmaya başlanmıştır. Onlar, seks ve cinsiyet arasındaki ayrımın geçerli olmadığını savunmuşlardır. Seks ve cinsiyet her zaman ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır. Ancak beden, toplumsal olandan çıkarılamamıştır; bu nedenle cinsiyet kendini bedenlerin üzerine değil, bedenler aracılığıyla yazmıştır.

Johston (1990), coğrafyada seks ve cinsiyet ayrımının dezavantajları olduğunu söylemiştir. Çünkü erkek ve kadın kimliğinin oluşumunda hayati bir unsur olarak beden ihmal edilmiştir. Johnson, aynı zamanda coğrafyacıların mekânda cinsiyetlendirilmiş bedeni inceleme olanaklarını görmezden geldiklerini açıklamıştır. Dolayısıyla beden, bir kez daha coğrafi söylemde Öteki işlevi görmüştür. Genel olarak, 1960'lardan 1980'lere kadar coğrafi söylemde beden hem yok hem de mevcuttur; reddedilmiş ve arzulanmış, bastırılmış ve sahiplenilmiştir (Wolff, 1990). Dolayısıyla farklı coğrafi söylemler, zihin ve beden her ikisiyle de ilgilenmişlerdir. Beden, 1980'lerin sonu ve 1990'ların başından önce disiplin bilgilerinden tamamen yoksun olmadığı gibi disiplinin merkezine de yerleştirilmemiştir. Ancak 1960, 1970 ve 1980'lere özgü coğrafi söylemlerde beden izlerini tespit etmek mümkündür. 1990'lardan sonra beden ve bedenle ilgili çalışmalar coğrafyada daha çok yer almıştır.

Coğrafyacılar özellikle son yıllarda 'farklı', hasta veya engelli bedenleri çevreleyen teorik tartışmalarla ve engelli deneyimleriyle daha fazla ilgilenmişlerdir (Parr ve Butler, 1999). Engellilik; yaş, sağlık, fiziksel ve zihinsel yetenek, ekonomik durum da dâhil olmak üzere, sosyal kısıtlama veya maddi yoksunlukla

ilişkili insani farklılığı ifade etmektedir (Gleeson, 1999). Coğrafyacılar öteki beden olarak engellilik, engelliliğe karşı önyargı ve farklılık hakkında inşa edilen anlamları sorgulamışlardır. Chouinard'ın (1997) belirttiği gibi fiziksel engelli insanlara karşı önyargı; engelliliği varsayan fikirleri, uygulamaları, kurumları ve sosyal ilişkileri ifade etmektedir. Bu önyargı engelli kişileri marjinalleştirilmiş, baskı altına alınmış ve çoğunlukla görünmez 'ötekiler' olarak inşa etmektedir. Bu konuların ele alındığı alan ise teorik ve ampirik çalışmaları kapsayan 'engelliliğin coğrafyası'dır. Engellilik coğrafyası, engelli kişilerin günlük yaşama katılımının önündeki fiziksel ve sosyal engelleri içeren ve sürdüren yaşanmış ortamları ifade etmektedir (Chouinard, 1997). Coğrafyacılar, maddi ve kültürel peyzaj içinde bedenlerin engelli veya hasta olarak nasıl ifade edildikleri ve anlaşıldıklarına dair çok sayıda eleştirinin farkına varmışlardır (Chouinard, 1997; Cormode, 1997; Imrie, 1996; Gleeson, 1996, 1999). Ayrıca hastalık, duygusal bozukluk ve zihinsel farklılıkları, yaşam deneyiminin önemli bir yönü olarak görmüşler ve 'engelliliğin' güçsüzleştirici sosyal ve engelli yapılar olduğunu belirtmişlerdir (Parr ve Butler, 1999). Bu nedenle engellilik doğal değildir; daha ziyade (bedeni sağlam) toplum tarafından inşa edilmiş ve sürdürülmüştür (Imrie, 2001).

Coğrafya, engelli bedenleri marjinalleştiren mekânsal iktidar söylemlerinden biridir (Imrie, 1996). Bu nedenle engelli bedenler, kısmen toplumların fiziksel düzenini şekillendiren söylem ve pratiklerden dışlanmalarından dolayı, mekân üretimi tarafından büyük ölçüde baskı altına alınmıştır (Gleeson, 1999). Örneğin, bankaların sağladığı

erişilemez para çekme makineleri (ATM'ler), tekerlekli sandalye kullanıcılarından dar süpermarket koridorlarında 'arka giriş' kullanmalarını isteyen işaretler, bireyleri birbirinden ayırmaktadır (Horton ve Kraftl, 2014). Ayrıca tarihsel coğrafi teorisyenler (Harvey, 1996; Smith, 1984; Soja, 1989) mekânın toplumsal olarak üretildiğini savunmuşlar; toplumu ve mekânı karşılıklı olarak oluşturan maddi-sembolik dinamikler olarak görmüşlerdir. Kapitalist toplumdaki engelliliğin kökenlerini, sosyo-mekânsal dönüşümün görünmeyen ve dinamik yapısal düzeyine yerleştirerek, fiziksel engelli insanların kapasitelerinin değersizleştirildiğini söylemişlerdir. Chouinard'ın (1997) belirttiği gibi engelli kişilerin deneyimlerine 'ses' vermenin ötesine geçen ve engellileri coğrafi bilgi üretiminde aktif olarak güçlendirmeye yönelik araştırma yöntemleri gerekmektedir.

Medikal coğrafyanın ilk savunucuları, bedenin yerine daha fazla dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir (Dorn ve Laws, 1994). Medikal coğrafyacılar, psikolojik veya fiziksel olarak hastalıklı, bozulmuş, marjinalize edilmiş ve dezavantajlı bedenler üzerine odaklanmıştır (Kearns ve Moon, 2002). Bununla birlikte ileri yaş, bedenin fiziksel ve zihinsel bozulması ve gerilemesi, başa çıkmak için kasıtlı olarak tasarlanmış yer ile yakından ilişkilidir. Bu bağlamda huzurevleri ve bakımevleri, bedenin toplumdan gizlenmesini ve toplumdan soyutlanmasını temsil etmektedir. Örneğin, tüm insanların yalnızca küçük bir bölümünde bunama görülse de, 'koruma' yerleri (bakım evleri gibi) yetenekli çoğunluğu ve onların yaşam alanlarını bir şekilde görünmez kılmaktadır (Hugman, 1999). Ancak, emekli toplulukları ve ev

gibi yerler bedeni kimlik, bağımsızlık ve yetenek açısından daha olumlu bir şekilde temsil etmektedir.

Yaşlı bakım evleri; yaşlıları mekânsal olarak toplumdan ayırdıkları, aile ve arkadaşlarla bağlarını kopardıkları, bireyleri mekân ve zaman kullanımlarını belirleme hakkından mahrum ettikleri ve yaşlı bedeni bağımlı ve uysal olarak ürettiği için eleştirilmiştir (Valentine, 2001). Yaşlılık, sosyal ve kültürel bir oluşumdur (Hugman, 1999). Yaşlı bedeni ele alan coğrafi çalışmalar, yaşlılık coğrafyası veya coğrafi gerontolojidir. Coğrafya ile gerontoloji arasındaki bir kesişimde konumlanan ve coğrafi gerontoloji diye isimlendirilen yeni bir disiplin, yapısal olarak kurumlarda; düşünsel olarak disiplinlerin akademik tartışmalarında ve ampirik araştırmalarda gelişmektedir (Özgür, 2019). *The Residential Location and Spatial Behavior of the Elderly* (Golant, 1972), coğrafi gerontolojideki ilk önemli çalışmadır. Bu çalışma Kanada Toronto'daki yaşlı insanların mekânsal davranışları, nüfus dağılımları, ulaşım, barınma sorunları ve aktivitelerine odaklanmıştır. Ayrıca, *Prisoners of Space? Exploring the geographical experience of older people* (Rowles, 1978), coğrafi gerontoloji alanında en iyi bilinen ve en çok atıfta bulunulan çalışmadır. Bu çalışma aynı zamanda nitel araştırma yöntemlerini kullanan coğrafi gerontolojinin çok erken bir örneğidir. Bu araştırma, bir Kuzey Amerika şehrinin işçi sınıfı mahallesinde yaşayan beş yaşlı kişinin yaşamlarını derinlemesine tanımlamıştır. İki yıllık bir süre boyunca yaşlanmaya verdikleri çok farklı tepkileri ve bunun yerel çevresel bağlamla nasıl bağlantılı olduğunu araştırmıştır. Sonuç olarak, 'öteki' bedenlere eleştirel bir bakış açısı sağlamıştır.

4. FOUCAULT: GÜÇ VE BEDEN

Beden, beşeri coğrafyanın merkezinde yer aldığı için sosyal-kültürel güç ve direniş de coğrafyanın merkezinde yer almıştır. Birçok sosyal bilimci, filozof Michel Foucault'un (1978) beden üzerine çalışmalarını, sosyal/kültürel güç ve bedenlerin disipline edilmesi arasındaki ilişkileri anlamada faydalı bulmuştur. Foucault devlet, ordu, din, tıp ve hukuk sistemleri gibi güçlü kurumların bedenleri hedef alan uygulamalar ve kurallar yoluyla güç kullandığını araştırmıştır. Bu kurumlar bedenleri 'disipline etmiş' ve 'uysal' hale getirmiştir. Başka bir deyişle normlar minimum dirençle yeniden üretildiği ölçüde kurumsal güç biçimleri olarak kabul edilmiştir. Foucault'a göre güç, tek yönlü bir hiyerarşik sistemde değil, toplum içinde dolaşmaktadır; sadece devlette ve yönetici sınıfta ikamet etmek zorunda değildir. Hepimiz onun dolaşımını sağlayan sistemlere kapılmış durumdayız. Güç, yerel düzeyde yalnızca egemen sınıfların doğrudan yansımaları olmayan şekillerde davranışlarımıza, bedenlerimize ve ilişkilerimize yerleşmiştir (Foucault, 1980). Foucault için, gücün bu mikro-fiziğini tezahür ettiren bedenin içindedir; beden farklı söylemsel oluşumlara göre üretilmiştir. Söylem, kimlik kategorilerini oluşturmuş, ahlaki düzenlemiş ve yaşam tercihlerini yönlendirmiştir. Ayrıca söylemler aile, okul, hastane, sendika ve iş yerleri gibi sosyal kurumlar aracılığıyla işlemiştir.

Foucault, doğal bir bedenin olmadığını savunmuştur. Biyolojik nitelikler bilimsel ve söylemler aracılığıyla sosyal olarak oluşturulmuştur (Foucault, 1978). Aynı zamanda Foucault, cinsel pratiklerde 'doğal' ya da 'normal' hiçbir şeyin

olmadığını belirtmiştir. Cinsellikle ilgili baskın fikirlerin söylemsel bir rejim olduğunu ve bu söylemsel rejimleri kapitalist sosyal ilişkilerin gelişmesine ve modern toplumların yükselişine bağlamıştır. Foucault'a göre, cinsellik doğal veya biyolojik bir istek değildir, tarihsel süreç içerisinde oluşturulmuştur. Cinsellik söylemlerle üretilmiş, heteroseksüel ilişkiler norm olarak belirlenmiş ve diğer cinsellik biçimleri sapkın olarak sınıflandırılmıştır. Bu şekilde Foucault, söylemlerin bireylerin sadece bedenini kontrol etmediği aynı zamanda tüm nüfusun yönetiminde önemli bir rol oynadığını göstermiştir.

Foucault, bedenlerin zaman içinde toplumsal olarak nasıl farklı şekilde inşa edildiğinin izini sürmüştür; cinselliğin çağlar boyunca değiştiğini belirtmiştir. Foucault'a (1978) göre, "17. yüzyılın başında dürüstlük hala yaygındı. Cinsel pratiklerin gizliliğe çok az ihtiyacı vardı; sözler aşırı suskun olmadan söylendi ve işler çok fazla gizlenmeden yapıldı; birinin yasadışı olana karşı hoşgörülü bir aşinalığı vardı". Ancak bu durum, on dokuzuncu yüzyılda değişmiş ve cinsellik eve hapsolmaya başlamıştır. Evlilik ailesi, cinselliği gözetim altına almış, onu üreme işlevine dâhil etmiş ve seks hakkında konuşmak kabul edilemez hale gelmiştir. Görünüşe göre seks için tek meşru alan ebeveynlerin yatak odaları olmuştur.

Modern kapitalizmde, yeni kentleşen nüfusu kontrol etmek için sosyal düzenleme biçimleri tanıtılmıştır. Foucault, disiplin toplumu olarak adlandırdığı toplumun yükselişinde, bu düzenlemenin yeni gözetim mekanizmaları aracılığıyla bedenin sosyal kontrolüne dayandığını

belirtmiştir. Foucault (1977) *Discipline and Punish* adlı kitabında, modern dönemde gücün olumsuz yasaklamalara dayanan bir güç değil, aşağıdan yukarıya doğru işleyen bir güç olarak görülmesi gerektiğini savunmuştur. Foucault, bedensel kontrollerin önemini belirtmek için bu gücün biyogüç olduğunu söylemiştir. Aynı zamanda cinselliğin düzenlenmesi yalnızca devlet kontrolleri aracılığıyla değil, bireysel davranışın kendini denetlemesiyle de işlemiştir. Foucault'a göre, bedenin ve cinselliğin düzenlenmesi modern toplumların merkezindedir. Biyogüç, kadınların cinselliğinin kontrolü, üremenin düzenlenmesi ve cinsel sapkınlıkların bireysel patolojik sorunlar olarak tanımlanması yoluyla işlemiştir. Yirminci yüzyılda cinsel politika, cinsel sapkınlık söylemlerinin gücünü ortadan kaldırma üzerinde durmuştur.

Foucault, bedeni, toplumsal pratikler tarafından belirlenen bir alan olarak kuramlaştırmış ve bedenler söylemsel olarak oluşturulmuş, kurumsal ortamlara göre hareket etmiştir. Bedenlerin disipline edilmesi, normalleştirilmesi ve sosyal olarak yeniden üretimin kolaylaştırılması doğal kabul edilen pratiklerle sonuçlanmıştır. Disiplin, ev ve okuldan iş yerine kadar çok çeşitli sosyal ortamlarda gerçekleşmiştir. Foucault'a (1977) göre "silaha, fiziksel şiddete ve maddi kısıtlamalara gerek yoktur. Sadece bir bakış yeterlidir. İnceleyen bir bakış, her bireyin kendi üzerinde bir gözetim uyguladığı ve kendi gözetmeni olduğu ana kadar içselleşerek sona erecek bir bakıştır". Bu nedenle her zaman görülebilir olmanın, bireylerin kendini denetleme ve öz disiplini uygulayacakları anlamına geldiğini savunmuştur. Aynı zamanda günlük aktiviteler ve hareketlerin

düzenlenmesi bu kontrol sayesinde. İnceleyici bir bakışın cinsiyet ve cinsellik ile ilgili olarak da işlev gördüğünü belirtmiştir. Çoğu insan, davranışlarını sosyal cinsel normlara göre düzenlemiştir. Beden, güç ve tahakküm ilişkileriyle bağlanmış; sonuçta itaatkâr ve uysal bedenler ortaya çıkmıştır.

5. CİNSİYETLENDİRİLMİŞ VE CİNSELLEŞTİRİLMİŞ BEDENLER

Batı toplumlarında bedenler, sosyal ve cinsel anlamın önemli taşıyıcıları haline gelmiştir. Bir bedenin büyüklüğü, şekli, zindeliği ve genel görünümü giderek daha önemli hale gelmiş; bedenlerin, arzu edilenin idealize edilmiş temsillerine uyması beklenmiştir. Dolayısıyla toplumda bedenlerin şekil ve görünüm standartlarına bağlı kalarak seksi olmaları gerekmiştir. Çünkü "medya, moda endüstrisi, tıp ve tüketici kültüründeki söylemler bedensel 'normlar' oluşturmak için bedensel ihtiyaçlarımızı ve imkânlarımızı göstermektedir. Yirminci yüzyılın sonlarında, kendimizi ölçmek için davet edildiğimiz ideal bedenlerin görüntüleri ile çevriliyiz" (Valentine'den aktaran Horton ve Kraftl, 2014, s. 248). Bu nedenle hem cerrahi hem de cerrahi olmayan beden değişimleri büyük bir iş haline gelmiştir. Bedenen formda olmak "politik ve söylemsel ekonomiler" içinde oluşturulmuştur (McCormack,1999). Böylece bedenler cinsiyetlendirilmiş ve cinselleştirilmiş olarak şekillerini almışlardır (Johnston ve Longhurst, 2010).

Butler'a (1990) göre, cinsiyet bir performanstır ve bedenin tekrarlanan sivilizasyonudur; tekrarlanan hareketler sıkı bir düzenleme içerisinde doğal olmanın ve özün görünüşünü ürettiği için zaman

içinde kalıcı olmaktadır. Bu yaklaşım sosyal kimliklerin istikrarlı kategoriler olmadığını ve mekânın sosyal kimliklerin oluşumunda ve üretiminde aktif rol oynadığını göstermektedir. Aynı zamanda mekân da kimlikler gibi sıkı bir düzenleme içerisinde tekrarlanan hareketler ile üretilmektedir. Bu nedenle cinsiyet, egemen söylemler ve gücün etkisiyle oluşturulmuştur. Dolayısıyla cinsiyet performansının arkasında gerçek veya orijinal bir kimlik yoktur; kimlik performansındaki sosyal ve politik değişim egemen söylemlere bağlıdır (Butler, 1993).

Cinsellik, kişinin cinsel arzu ve davranışlarını veya cinsel kimliğini ifade etmektedir. Bedenler, yer ve zamana bağlı olarak cinselleştirilmekte, dâhil edilmekte veya dışlanmaktadır. Bu nedenle yer ve cinsellik karşılıklı olarak oluşturulmuştur. Valentine'ye (2001) göre, mekânsal görünürlük lezbiyen ve gey haklarının gelişimi için önemli olmuştur. Çünkü cinsel muhaliflerin kimliklerinin performansları, bu mekânları lezbiyen ve gey mekânları olarak yeniden üretmiştir. Heteroseksüeller karşı cinsiyete ilgi duyarken, eşcinseller (geyerler, lezbiyenler) cinsel olarak aynı cinsiyetten olanları çekerler. Biseksüeller hem karşı cinsiyete hem de aynı cinsiyete ilgi duyarlar. Ancak gerçekte, kimlikler bu kadar açık değildir. Örneğin, her yıl birkaç kez halka açık tuvalette seks yapmak isteyen evli bir erkek heteroseksüel mi, eşcinsel mi, yoksa biseksüel mi? (Johnston ve Longhurst, 2010). Dolayısıyla mekânın heteroseksüelliği tekrar yoluyla doğallaştırılmış bir eylemdir; mekân, görünmez cinselliklerin varlığı ile istikrarsızlaştırılmıştır (Bell ve Valentine, 1995). Tuvaletler ve banyolar gibi mekânlar ve bunların içinde yaşananlar, temiz 'sert'

erkeksi coğrafyayı karıştırmakla tehdit eder; bu da disiplinde yapabileceklerimiz ve söyleyebileceklerimizin bazı sınırlarını göstermektedir (Longhurst, 2000).

Cinsel politika makro ve mikro düzeyde özel, kamusal, kentsel ve kırsal tüm alana nüfuz etmiştir. Seks her yerdedir; sosyal, kültürel, feminist coğrafyacılar ve diğerleri bunu fark etmeye başlamışlardır. Çünkü cinselliğin insanların yaşama, mekân ve mekânla etkileşim kurma biçimleri üzerinde derin bir etkisi vardır. Başka bir ifade ile mekân; hem baskın toplumsal cinsiyet ve cinsellik ilişkilerini dengeleyen hem de bunlar arasındaki ilişkileri sarsan güçleri kısıtlar, mümkün kılar ve onlar tarafından oluşturulur (Duncan, 1996). Dolayısıyla cinsiyetler mekân oluşturduğu gibi mekânlar da cinsiyeti oluşturmaktadır; cinsellik ve mekânsallık, karmaşık güç ilişkilerinin bazılarını çözmeye bir başlangıç temsil etmektedir. Herkesin heteroseksüel olarak varsayılması nedeniyle heteroseksüellik evlilik, yasa, vergi ve refah sistemlerinde kurumsallaşmış ve düğünler gibi kamusal törenlerde kutlanmaktadır (Valentine, 1993). Bu nedenle coğrafyanın cinsiyetli bedenlere odaklanarak mekânların eşcinsel olduğunu söylemenin adil olduğunu düşünüyoruz (Johnston ve Longhurst, 2010). Ancak coğrafyanın kalbindeki kurumsallaşmış homofobi her zamanki kadar güçlüdür (Bell, 2007).

Cinsiyetlendirilmiş ve cinselleştirilmiş bedenler, söylem tarafından kültürlenmiş ve yazılmıştır. Ayrıca bedenler her zaman cinsiyetlendirilmek ve cinselleştirilmekten daha fazlasıdır. Yaş, ırk ve yetenek gibi bedensel farklılıklar kim olduğumuzu,

ne yaptığımızı ve başkalarıyla etkileşimimizi belirlemektedir. Aynı zamanda bedenimiz, şeklimiz, sağlığımız, görünüşümüz, giyinişimiz, davranışımız, cinselliğimiz ve cinsel pratiklerimiz başkalarına nasıl tepki verdiğimizi ve başkalarının bize nasıl tepki verdiğini etkilemektedir. Bu nedenle cinsiyet ve cinselliği kültür, yaş, ten rengi, etnik köken ve sosyal sınıf gibi diğer kimlik belirleyicilerinden ayırmak mümkün değildir.

Beden güç, ideoloji ve ekonomi hakkındaki tartışmalar için önemli bir konudur. İnsan, Tanrı'nın yaratıcı gücünün bir temsili olarak anlaşılabilir gibi politik beden, insanın yaratıcı gücünün bir temsili yani sanat olarak anlaşılabilir (Gatens, 1995). Modern beden politikası, o bedenin değeri ve kapasiteleri hakkındaki fantezileri yansıtan bir eril beden imgesine dayanmıştır. Bu görüntünün etkileri ise konuşma tarzlarımıza ve hakkında konuştuğumuz şeylere yansımıştır. Connell'in (1983) söylediği gibi, "yetişkin bir erkek olmak dünyada fiziksel bir varlığa sahip olmaktır. Sokakta yürürken, omuzlarımı dikleştiriyorum ve gizlice kendimi diğer erkeklerle karşılaştırıyorum. Gece geç saatlerde bir grup gencin yanından geçerken, yeterince ürkütücü görünüp görünmediğimi merak ediyorum". Modern beden politikası, erkeklerin sözcükleri yoluyla oluşturulmuştur; kadınlara ve diğerlerine uygun değildir. Böylece ideolojinin sermaye kadar ataerkilliğin de hizmetinde olduğunu söyleyebiliriz.

Güç; otorite, tahakküm veya faydalanma ile yakından bağlantılıdır. Erkek bedeni, tarihsel ve kültürel olarak güç ve kapasite ile belirlenmiştir. Bu nedenle "ataerkilliğin biyolojik temelleri çok güvensiz görüldüğünden, yalnızca edinilmiş

değerler aracılığıyla sistemi sürdürebilen toplumsallaşmanın gücüne hayran olmak için bazı nedenler vardır" (Millet'den aktaran Gatens, 1995, s. 65). Güç ve yetkinlik, erkekleri gücün sahipleri ve kadınları tabi kılınmış olarak tanımlayan toplumsal ilişkilerin beden diline dönüşmesi elbette yeterlidir. Bu inanç ve pratiklerin sosyal ilişkilerde kişisel olarak güçsüz olan erkekler tarafından sürdürülmesinde önemlidir (Connell, 1983).

Beden fiziksel, sosyal, cinsel, söylemsel veya temsili olarak üretilmiştir. Grosz (1992) *Bodies-Cities* adlı makalesinde, bedenlerin sosyokültürel çevre bedeninin biçimini ve çıkarlarını hem ürettiği hem de yansıttığını belirtmiştir. Ayrıca insanların şehirleri oluşturduğunu ve bedenin sahte gösterişine dönüştürdüğünü; bedenin de dönüşüme uğradığını ve metropoliten bir yapı olarak kentleştiğini söylemiştir. Bu nedenle şehir, bedenlerin yansıması veya ürünüdür. Beden anlamlı, okunabilir bir varlıktır; kentin üretimi ve dönüşümünde etkili olmaktadır.

Bedenler, sosyal pratiğin tarafsız bir aracı değildir. Onların maddeliği önemlidir ancak bazı şeyleri yapabilecekler, bazılarını yapamayacaklardır. Dolayısıyla bedenler spor, emek ve seks gibi sosyal uygulamalarda önemli ölçüde oyundadır (Connell, 1995). Bedenimiz çok çeşitli görevleri ve zevkleri de yerine getirmektedir. "Sanat eseri için yüzeyler olabilir, pratik görevleri yerine getirebilir; kimlikler oluşturup pekiştirebilir, sevişebilir, ihlal edebilir, boşaltım yapabilir ve dua edebilir" (Harre'den aktaran Pile ve Thrift, 1995, s. 6). Bedenler ve onların sosyal olarak kodlanmış anlamları yalnızca

belirli mekânsal, zamansal ve kültürel bağlamlarda anlaşılabilir.

Feminist yazarlar, kadınların bedenlerine basitçe nesnelere olarak davranıldığına dikkat çekmiştir (Young, 1990). ‘Çekici’ bir bedene sahip olmak, ‘modaya uygun’ giyinmek ve romantik heteroseksüel sevgiyi sürdürmek kadınların normu olarak temsil edilmiştir (Horton ve Kraftl, 2014). Böylece kadın bedeni dönüşüme ihtiyacı olan, bir görev olarak ortaya çıkmıştır (Bartky, 1990). Kadınların bu ideallerle ilgili bedenlerinin durumu hakkında yargılanmaları ‘kabul edilebilir’ olarak temsil edilir; yani kadınlar bu ‘görevlerde’ gözle görülür ölçüde başarılı olmaktadır (Horton ve Kraftl, 2014).

Evliliği çevreleyen yasal pratikler ve söylemler (pasif) kadının bedeni üzerinde (aktif) erkeğe evlilik hakları tahsis ederek, cinsel farklılık anlayışını üstlenmiştir. Bu perspektiften bakıldığında kadınların daha mükemmel tip olan ‘erkek’ için olgun gölgeler ve tamamlanmamış tamamlayıcılar olarak temsil edilmesi şaşırtıcı değildir (Gatens, 1995). Heteroseksüellik, bir erkeğe sahip olmanın kadınları diğer tüm erkeklerden koruyacağı fikrine dayanarak, doğru yerlerde uygun davranış gözlemlenirse, tehlikenin yanı sıra görünüşte güvenliği de içermektedir (Valentine, 1992). Bu kategoriye girmeyen kadınların cinsellikleri de tehlike ve güvenlik taşımaktadır. Dolayısıyla kadın bedenleri kültür içinde inşa edilmekte ve yaşamaktadır.

6. SONUÇ

Bedenler; insanlar, mekânlar ve yerler arasındaki güç, bilgi ve sosyal ilişkilere dair farklı anlayışları

harekete geçirmenin bir yolunu sunmaktadır. Çünkü bedenler, mekânlar ve yerler cinsiyetlendirilmiş, cinselleştirilmiş ve bedenler ötekileştirilmiştir. Sosyal eşitsizliklerin üretilmesi ve sürdürülmesi, mekânlarda bedenlerin genellikle ötekileştirilmesiyle gerçekleşmektedir. Özellikle engelli insanlar için bu mekânlar dışlayıcı ve baskıcı olmaktadır. Modern mimari anlayışlar, insan bedeninin çoğulluğunu görmezden gelerek hem yetenekli hem de engellidir (Imrie, 1999). Engellilik ile diğer sosyal kimlik biçimleri arasında bir bağlantı vardır ve engellilik; kadınlar, siyahlar, geyler, lezbiyenler ve yaşlılarla aslında nüfusun çoğunluğuyla paylaştığımız bir şeydir (Abberley, 1991). Bunlar kültürel ve tarihsel olarak belirli şekillerde inşa edilmiş ve deneyimlenmiştir. Ayrıca yaşlı bedenlere Batı toplumlarında genellikle değer verilmemiştir. Çünkü işgücü piyasasına katılmadıkları ve üreme çağını geçtikleri için (en azından kadınlar) ekonomik veya sosyal değerleri olmadığı kabul edilmiş ve güçsüz kılınmıştır (Featherstone ve Wernick, 1995).

Beden, toplumsal olarak söylem tarafından inşa edilmiş ve onun hakkındaki bilgimizin zihin/beden, kültür/doğa, kamu/özel gibi kategoriler yoluyla mümkün olduğu varsayılmıştır. Ancak bu sosyal ve kültürel bağlamlar sadece bedenleri çevrelememiş aynı zamanda onların içinde yerleşerek bu kategorileri rahatsız etmiştir. Ayrıca kamu/özel dualitesi geleneksel ataerkil ve heteroseksist iktidar yapılarını koruyarak, toplumsal cinsiyet ve cinsel farklılığı inşa etmek, disipline etmek, sınırlandırmak, dışlamak ve bastırmak için sıklıkla kullanılmaktadır (Duncan, 1996). Bu nedenle cinsiyet rollerimiz doğuştan olduğu gibi sosyal olarak da inşa edilmektedir (Kern, 2020). Dolayısıyla doğuştan

gelen cinsiyetlerimiz bize roller biçmiyor bu rolleri sosyal olarak biz oluşturuyoruz ve biz oynuyoruz (Bilgili, 2017a). Beden verili gerçekliğin bir parçası değildir; politik ve güç ilişkilerinin bir ürünüdür. Ancak beden gerçeği, yalnızca onu okuyan gözlemci göz tarafından belirlenir.

“Mekân ve yerler toplumsal cinsiyetin inşa edilme ve anlaşılma biçimlerini hem yansıtmakta hem de etkilemektedir. Mekânların sembolik anlamı ve şiddet yoluyla dışlamaya kadar ilettikleri cinsiyetlendirilmiş mesajlar, bu inşa etkilidir. Kimlik ve mekân açısından kadınların hareketliliğinin sınırlandırılması, bazı kültürel bağlamlarda kadınların ikinciliğini oluşturmada bir araç olmuştur. Ayrıca mekânda hareketliliğin sınırlandırılması; bir yanda belirli yerlere gönderme/sınırlandırma ve diğer yanda kimlik sınırlaması birbiriyle ilişkilidir” (Massey, 1994, s.179). Mekân ve yerdeki sosyal ilişkiler güç, anlam ve deneyimlerle iç içe geçmiştir. Güç nesnesi olarak kadın bedenleri kontrol edilmiş, yeniden üretilmek için üretilmiş ve nüfusun çıkarlarına göre düzenlenmiştir. Bedenleri nasıl gördüğümüz kültürel çerçevemize bağlıdır; kadın bedenleri genellikle ataerkilliğe ve kapitalizme hizmet etmiştir. “Kadın ötekileştiriliyordu/ötekileştirilmektedir. O sadece diğer’dir” (Bilgili, 2017b, s. 106). Üstelik akıl/beden dualitesi, coğrafyada neyin meşru bilgi sayılacağını belirlemede hayati bir rol oynamıştır. Ancak bedenin coğrafyaları, coğrafyadaki bazı baskın bilgi yapılarını sorgulamaktadır. Zihin beden üzerinde ayrıcalıklı olduğu sürece coğrafyadaki egemen güçler, ‘ahlaka uygun olmayan’ olarak düşündükleri şeyleri düzenlemeye devam edecekler; daha ahlaklı, nicel, kahramanca sert, heteroseksüel ve bilimsel

olanı tercih edeceklerdir (Longhurst, 2000). Kültürel yasakların bastırılmış ve faydalanılan kişiler tarafından içselleştirilmesi beklenemez.

KAYNAKÇA

- Abberley, P. (1991). *Disabled People: Three Theories of Disability*. Occasional Papers in Sociology, no. 10, Bristol: Department of Economics and Social Science, Bristol Polytechnic.
- Arpacı, M. (2020). Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisinde Beden, Cinsiyet Ve Cinsellik. *İmgelem*, 4(6), 245-264.
- Barnes, C. (1991). *Disabled People in Britain and Discrimination*. London: Hurst.
- Bartky, S. (1990). *Femininity and Domination: Studies in the phenomenology of oppression*. London: Routledge.
- Bell, D. (1991). Insignificant others: lesbian and gay geographies. *Area*, 23(4), 323-329.
- Bell, D. (2007). *Fucking Geography, Again*. K. Browne, J. Lim ve G. Brown (Ed.), *Geographies of Sexualities: Theories, Practices and Politics* (ss. 81-86). Aldershot: Ashgate.
- Bell, D. ve Valentine, G. (Ed.). (1995). *Mapping Desire: Geographies of Sexualities*. London: Routledge.
- Bilgili, M. (2016). Coğrafya Öğretiminde Mekân ve Yer Karmaşası Üzerine Bir Araştırma. *Coğrafya Eğitimi Dergisi*, 2(1), 11-19.
- Bilgili, M. (2017a, Ekim-Kasım). Toplumsal cinsiyet, beden mekânsallığı ve cinsiyetçi mekânlar. *Felsefe-Yazın Dergisi*, 23(2), 19-28.
- Bilgili, M. (2017b). Coğrafyanın Bilimsel Kimliğine Postyapısalcı Bir Yaklaşım. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 35(10), 101-109. <https://doi.org/10.14781/mcd.291173>
- Bilgili, M. (2020). Coğrafyada Mekân Felsefesi Üzerine Yaklaşımlar. *International Journal of Geography and Geography Education*, 41(6), 88-102. <https://doi.org/10.32003/igge.674936>
- Bordo, S. (1986). The Cartesian masculinization of thought. *Signs*, 11(3), 239-256. <https://doi.org/10.1086/494250>
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Boston, MA: Harvard University Press.
- Brown, M.P. (2000). *Closet Spaces: Geographies of Metaphor from the Body to the Global*. London: Routledge.
- Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. London: Routledge.
- Butler, J. (1993). *Bodies that Matter: On the Discursive Limits of Sex*. London: Routledge.
- Butler, R. (1999). Double The Trouble or Twice The Fun? Disabled Bodies in The Gay Community. R. Butler ve H. Parr (Ed.), *Mind and Body Spaces: Geographies of Illness, Impairment and Disability* (ss.199-215). London: Routledge.
- Butler, R. ve Parr H. (Ed.). (1999). *Mind and Body Spaces: Geographies of Illness, Impairment and Disability*. London: Routledge.
- Callard, F. (1998). The body in theory. *Environment and Planning D: Society and Space*, 16(4), 387-400. <https://doi.org/10.1068/d160387>
- Chouinard, V. (1997). Making space for disabling differences: challenges ableist geographies. *Environment and Planning D: Society and Space*, 15(4), 379-387. <https://doi.org/10.1068/d150379>
- Cormode, L. (1997). Emerging geographies of impairment and disability: an introduction. *Environment and Planning D: Society and*

- Space*, 15(4), 387-390.
<https://doi.org/10.1068/d150379b>
- Connell, R.W. (1983). *Which Way is Up? Essays on Sex, Class and Culture*. Sydney: Allen and Unwin.
- Connell, R.W. (1995). *Masculinities*. Cambridge: Polity.
- Cresswell T. (1996). *In Place/Out of Place: Geography, Ideology and Transgression*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Cresswell, T. (2004). *Place: A short introduction*. Oxford: Blackwell.
- Dorn, M. L. ve Laws, G. (1994). Social theory, body politics and medical geography. *Professional Geographer*, 46(1), 106-110.
<https://doi.org/10.1111/j.0033-0124.1994.00106.x>
- Douglas, M. (1966). *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. London: Routledge.
- Duncan, N. (Ed.). (1996). *BodySpace: Destabilizing Geographies of Gender and Sexuality*. London: Routledge.
- Featherstone, M. ve Wernick, A. (Ed.). (1995). *Images of Aging: Cultural Representations of Later Life*. London and New York: Routledge.
- Foucault, M. (1977). *Discipline and Punish*. London: Allen Lane.
- Foucault, M. (1978). *The History of Sexuality*. New York: Vintage Books.
- Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge*. New York: Pantheon.
- Fuss, D. (1989). *Essentially Speaking: Feminism, Nature and Difference*. London: Routledge.
- Gatens, M. (1991). Corporeal representation in/and the body politic. R. Diprose ve R. Ferrell (Ed.), *Cartographies: Poststructuralism and the Mapping of Bodies and Spaces* (ss. 79-87). Sydney: Allen and Unwin.
- Gatens, M. (1991). A critique of the sex/gender distinction. S. Gunew (Ed.), *A Reader in Feminist Knowledges* New York: Routledge.
- Gatens, M. (1995). *Imaginary Bodies: Ethics, Power and Corporeality*. London and New York: Routledge.
- Gleeson, B. (1996). A geography for disabled people? *Transactions of the Institute of British Geographers* 21(2), 387-396.
<https://doi.org/10.2307/622488>
- Gleeson, B. (1999). *Geographies of Disability*. London: Routledge.
- Golant, S. M. (1972). *The Residential Location and Spatial Behavior of the Elderly*. Chicago: University of Chicago Press.
- Grosz, E. (1988). Desire, the body and recent French feminisms. *Intervention*, 21(22), 28-33.
- Grosz, E. (1992). Bodies-cities. B. Colomina (Ed.), *Sexuality and Space* (ss. 241-253). New York Princeton Architectural Press.
- Grosz, E. (1993). Bodies and knowledges: feminism and the crisis of reason. L. Alcoff ve E. Potter (Ed.), *Feminist Epistemologies* (ss. 187-215). New York: Routledge.
- Grosz, E. (1994). *Volatile Bodies: Toward a Corporeal Feminism*. St Leonards: Allen and Unwin.
- Harvey, D. (1973). *Social Justice and the City*. London: Edward Arnold.
- Harvey, D. (1996). *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Oxford: Blackwell.
- Horton, J. ve Karftl P. (2014). *Cultural Geographies: An Introduction*. New York: Routledge.
- Howson, A. (2004). *The Body in Society: An introduction*. Cambridge: Polity Press.
- Hubbard, P. (2005). Space/Place. D. Atkinson, P. Jackson, D. Sibley ve N. Washboume (Ed.),

- Cultural Geography: A Critical Dictionary of Key Concepts* (ss. 41-48). London: Taurus.
- Hugman, R. (1999). Embodying old age. E.K. Teather (Ed.), *Embodied Geographies: Spaces, Bodies and Rites of Passage* (ss. 193-208). London: Routledge.
- Imrie, R. (1996). *Disability and the City*. London: Paul Chapman.
- Imrie, R. (1999). The body, disability and Le Corbusier's conception of the radiant environment. R. Butler ve H. Parr (Ed.), *Mind and Body Spaces: Geographies of Illness, Impairment and Disability* (ss. 25-44). London: Routledge.
- Imrie, R. (2001). Barrièred and bounded places and the spatialities of disability. *Urban Studies*, 38(2), 231-237.
<https://doi.org/10.1080/00420980124639>
- Irigaray, L. (1985). *This Sex Which is Not One*. (C. Porter ve C. Burke, Çev.) New York: Cornell University Press.
- Johnson, L. (1990). New courses for a gendered geography: Teaching feminist geography at the University of Waikato. *Australian Geographical Studies*, 28(1), 16-27.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-8470.1990.tb00618.x>
- Johnston, L. ve Longhurst R. (2010). *Space, Place, and Sex: Geographies of Sexualities*. United Kingdom: Rowman and Littlefield Publishers, Inc.
- Johnston, R.J. (1984). Marxist political economy, the state and political geography. *Progress in Human Geography*, 8(4), 473-492.
<https://doi.org/10.1177/030913258400800401>
- Kearns, R. A. ve Moon, G. (2002). From medical to health geography: novelty, place and theory after a decade of change. *Progress in Human Geography*, 26(5), 605-625.
<https://doi.org/10.1191/0309132502ph3890a>
- Kern, L. (2020). *Feminist City: Claiming Space in a Man Made World*. London and New York: Verso.
- Kristeva, J. (1982). *Powers of Horror: An Essay on Abjection*. (L.S. Roudiez, Çev.) New York: Columbia University Press.
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*. Oxford: Blackwell.
- Ley, D. ve Samuels, M.S. (1978). Introduction: contexts of modern humanism in geography. D. Ley ve M.S. Samuels (Ed.), *Humanistic Geography: Prospects and Problems* (ss.1-17). London: Croom Helm.
- Lloyd, G. (1993). *The Man of Reason: Male and Female in Western Philosophy*. London: Routledge.
- Longhurst, R. (1997). (Dis)embodied geographies. *Progress in Human Geography*, 21(4), 486-501.
<https://doi.org/10.1191/030913297668704177>
- Longhurst, R. (2000). *Bodies: Exploring fluid boundaries*. London and New York: Routledge.
- Massey, D. (1994). *Space, place and gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Matless, D. (1995). The art of right living. S. Pile ve N. Thrift (Ed.), *Mapping the Subject: Geographies of Cultural Transformation* (ss. 85-113). London: Routledge.
- McCormack, D. (1999). Body Shopping: Reconfiguring Geographies of Fitness. *Gender, Place and Culture: A Journal of Feminist Geography*, 6(2), 155-177.
<https://doi.org/10.1080/09663699925088>
- McDowell, L. (1993). Space, place and gender relations: part II identity, difference, feminist geometries and geographies. *Progress in Human Geography*, 17(3), 305-318.
<https://doi.org/10.1177/030913259301700301>

- Millet, K. (1970). *Sexual Politics*. New York: Doubleday.
- Munt, S.R. (1998). *Heroic Desire: Lesbian Identity and Cultural Space*. London: Cassell.
- Nast, H. J. ve Pile S. (Ed.). (1998). *Places Through the Body*. London: Routledge.
- Oakley, A. (1972). *Sex, Gender and Society*. London: Maurice Temple Smith.
- Özgür, E. M. (2019). Yaşlanmanın Coğrafyaları: Coğrafi Gerontolojide İlerleme, Tartışmalar ve Araştırma Gündemi. *Coğrafi Bilimler Dergisi/ Turkish Journal of Geographical Sciences*, 17(1), 78-109.
<http://doi: 10.33688/ aucbd.512325>
- Özgür, M.E. (2021). Türk Beşeri Coğrafyasında İhmal Edilmiş Bir Paradigma: Hümanist Coğrafya. *Ege Coğrafya Dergisi*, 30(1), 205-224.
<https://doi.org/10.51800/ecd.892187>
- Parr, H. ve Butler, R. (1999). New geographies of illness, impairment and disability . R. Butler ve H. Parr (Ed.), *Mind and Body Spaces: Geographies of Illness, Impairment and Disability* (ss.1-24). London: Routledge.
- Pile, S. (1996). *The Body and the City: Psychoanalysis, Space and Subjectivity*. London: Routledge.
- Pile, S. ve Thrift, N. (Ed.). (1995). *Mapping the Subject: Geographies of Cultural Transformation*. London: Routledge.
- Relph, E. (1976). *Place and Placenessless*. London: Pion.
- Relph, E. (1981). *Rational Landscapes and Humanistic Geography*. London: Croom Helm.
- Rich, A. (1986). *Blood, Bread and Poetry: Selected Prose*. New York: W. W. Norton.
- Rodaway, P. (1994). *Sensuous Geographies: Body, Sense and Place*. London: Routledge.
- Rose, G. (1993). *Feminism and Geography: The Limits of Geographical Knowledge*. Cambridge: Polity Press.
- Rose, G. (1995). Geography and gender, cartographies and corporealities. *Progress in Human Geography*, 19(4), 544-548.
<https://doi.org/10.1177/030913259501900407>
- Rowles, G.D. (1978). *Prisoners of Space? Exploring the geographic experience of older people*. Boulder, CO: Westview.
- Sedgwick, E.K. (1990). *Epistemology of the Closet*. Berkeley: University of California Press.
- Shilling, C. (1993). *The Body and Social Theory*. London: Sage.
- Shilling, C. (2003). *The Body and Social Theory*. London: Sage.
- Shilling, C. (2007). *Embodying Sociology*. Oxford: Blackwell.
- Sibley, D. (1995). *Geographies of Exclusion: Society and Difference in the West*. London: Routledge.
- Simonsen, K. ve Koefoed, L.M. (2020). *Geographies of Embodiment: Critical Phenomenology and the World of Strangers*. London: Sage.
- Smith, N. (1984). *Uneven Development*. Oxford: Blackwell.
- Soja, E. (1989). *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Social Theory*. London: Verso.
- Stoller, R. (1968). *Sex and Gender*. London: Hogarth.
- Teather, E.K. (Ed.). (1999). *Embodied Geographies: Spaces, Bodies and Rites of Passage*. London: Routledge.
- Tuan, Y.F. (1974). *Topophilia: A Study of Environmental Perception, Attitudes and Values*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.

- Tuan, Y.F. (1979). *Landscapes of Fear*. Oxford: Basil Blackwell.
- Turner, B.S. (2008). *The Body and Society: Explorations in social theory*. London: Sage.
- Valentine, G. (1992). Images of danger: women's sources of information about the spatial distribution of male violence. *Area*, 24(1), 22-29.
- Valentine, G. (1993). (Hetero) sexing space: lesbian perceptions and experiences of everyday spaces. *Environment and Planning D: Society and Space*, 11(4), 395-413. <https://doi.org/10.1068/d110395>
- Valentine, G. (2001). *Social Geographies: Space and society*. Harlow: Pearson.
- Wolff, J. (1990). *Feminine Sentences: Essays on Women and Culture*. Cambridge: Polity Press.
- Women and Geography Study Group of the IBG (1984). *Geography and Gender: An Introduction to Feminist Geography*. London: Century Hutchinson.
- Young, I. (1990). *Justice and the Politics of Difference*. New Jersey: Princeton University Press.

VIRGINIA WOOLF’UN “KENDİNE AİT BİR ODA” İSİMLİ ESERİ BAĞLAMINDA FEMİNİST BİR MANİFESTO OLARAK BELLEK

MEMORY AS A FEMINIST MANIFESTO IN THE CONTEXT OF VIRGINIA WOOLF'S "A ROOM OF IT'S OWN"

Burcu Ün¹

ÖZ

Bu çalışmada İngiliz Edebiyatı'nın modern yazarlarından biri olan ve feminist hareketin öncülerinden kabul edilen Virginia Woolf'un "Kendine Ait Bir Oda" isimli eserinde, belleğin sanat eserleri aracılığıyla feminizm çerçevesinde yürüttüğü etkinlik alanı nitel araştırma yöntemi tekniklerinden içerik analizinden hareketle incelenecektir. Erkek hegemonyasının dayandığı parametreler insanlık tarihinin başlangıcını kendine mesken edinmiş ve günümüze kadar sarsıcı bir baskı politikasının temel taşlarını oluşturmuştur. Bu politikanın hareket motivasyonu çeşitli tema ve içeriklerle beslenmiş nihayetinde kadın ve erkek arasındaki eşitlik dinamikleri dengeli bir yapı sergileyemeyerek erkeğin politik, siyasal, ekonomik ve sosyolojik konumunun detaylandırılmış varyasyonları ve erkeğin tasarladığı yaşayış ve varoluş biçimleri kitlesel bellekte yönetimsel bir etkinlik alanı yaratmış ve kadının bu alandaki hareket mekanizması kısıtlanarak dış etkenler tarafından yönetilen bir pozisyona sürüklenmiştir. Aynı arenayı paylaşan kadın ve erkeğin heterojen niteliklerini de kapsayarak ortak ve eşit bir hak konseptinde ve sosyal bir adalet düzeninde varolması ideolojisi ile şekillenen feminist hareket farklı perspektiflerde gerçekleştirdiği kitlesel örgütlenmeler, propogandalar ve üretilen sanat eserleri desteği ile belleğin yapısında bir kırılma yaratmıştır. Kırılmanın ivmesi arttıkça belleğin derin katmanlarında gerçekleşecek olan transformasyonlar kadına dair tanımların çeşitlenmesine imkân tanıyacak böylelikle kadın ve erkeği yekpare bir sistemle yeniden biçimlendirecek olan bellek sosyolojik düzeyde bir devinimin inovatif ve sürekli bir kaynağının temsili haline gelecektir. Bu çalışmada "Kendine Ait Bir Oda" isimli eser üzerinden belleğin feminizm için bir manifesto niteliği taşıyabildiği gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: *Feminizm, bellek, virginia woolf, edebiyat*

ABSTRACT

In this research, the field of activity of memory within the framework of feminism will be examined through works of art through content analysis, one of the qualitative research method techniques based on the work "A Room of One's Own" by Virginia Woolf one of the modern writers of English Literature and accepted as one of the pioneers of the feminist movement. The parameters on which male hegemony is based have inhabited the beginning of human history and formed the cornerstones of a shocking policy of oppression until today. The motivation for the movement of this policy was fed with various themes and contents, and finally, the dynamism of equality between men and women could not display a balanced structure, and detailed variations of the political, economic and sociological position of men and the lifestyle and existence styles designed by men created an administrative activity area in mass memory. The movement mechanism of women in this area has been restricted, and she has been dragged into a position governed by external factors. The feminist movement, which is shaped by the ideology of the existence of a common and equal concept of rights and a social justice order, including the heterogeneous qualities of men and women who share the same arena, has created a break in the structure of memory with the support of mass organizations, propaganda and works of art produced in different perspectives. As the acceleration of the breaking increases, the transformations that will take place in the deep layers of the memory will allow the exploration of the classical perception of women at different levels, so that the memory, which will reshape men and women with a monolithic system, will become the representation of an innovative and continuous source of movement at the sociological level. In this study, it will be aimed to show that memory can be a manifesto for feminism through the work called "A Room of One's Own".

Keywords: *Feminism, memory, virginia woolf, literature*

¹ İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İtalyan Dili ve Edebiyatı Yüksek Lisans Öğrencisi, burcu_un@windowslive.com
orcid.org/0000-0002-5961-7537

Sorumlu yazar / Corresponding Author: Burcu Ün, e-posta: burcu_un@windowslive.com

Gönderilme /Submitted: 02.06.2023 **Kabul/ Accepted:** 23.06.2023

1. GİRİŞ

Feminizm, cinsler arasında siyasal, ekonomik ve sosyolojik eşitliğin gerekliliği hususunda üretilmiş muhtelif ideolojileri kapsayan bir düşünce hareketidir. (Marshall, 2005, p. 240) Ortaya çıkışındaki temel parametre aynı iştiğal alanının paydaşı olan kadın ve erkek cinsinin sosyolojik statüde eşgüdümsel bir konumun iştiğalcısı pozisyonunda kalamaması ve erkek cinsinin bu perspektifte bir hegemonya türetmiş olmasıdır. Söz konusu hegemonya ise yalnızca belirli bir çağ kapsamında kalmayarak bellek nosyonunu spekülâtif bir sirkülasyon ağı içerisinde sansasyonel bir araç olarak kullanmıştır. İlgili çalışma geçmiş, şimdi ve gelecek arasında bir köprü görevi gören belleğin işleyişini deşifre edebilmeyi ve bu keşiften hareketle belleğin feminizm çerçevesindeki tetikleyici rolünün altını çizmeyi hedeflemektedir.

TDK tarafından; yaşananları, öğrenilen konuları, bunların geçmişle ilişkisini bilinçli olarak zihinde saklama gücü, dağarcık, akıl, hafıza, zihin olarak tanımlanan bellek ilgili içeriklerin yanı sıra gerek bireysel gerek toplumsal zeminde kimi temaların meşrulaşma merkezi işlevi de görebilmektedir. Sosyolojik zihin düzeyinde nosyonların kümelenmesi ve sonraki nesiller tarafından bu kümelerce algılanması belleğin meşrulaştırma işlevinin bir neticesidir. Bu kapsamda kültürel bellekçe “kadın” belirli kod ve statülerle eşdeğerlilik kazanmıştır ve kadın cinsinin sürüklendiği içerikler sosyal bir emansipasyonun geçerliliğini imkânsız kılmıştır. Nihayetinde kadın cinsi kültürel bellekte kendine ait bir oda temini ile kendisini sınırlandıran

ve sınıflandıran distopya bağlamından koparak liberal, marksist ve varoluşçu feminist hareketleri çerçevesinde yeni bir kimlik mutasyonuna aracılık etmektedir.

Temel hareket motivasyonu proleter düzende cinsler arası ortak bir katılım mevcudiyeti yaratmak olan ancak zaman içerisinde sosyolojik ve politik bir amaç güdümlenerek daha geniş bir perspektifte varlığını sürdüren feminizm ile ilgili çözüm odaklı teoriler arasına bellekteki kadın imajının desteklenmesi ve böylelikle yakın ve uzak gelecekte kadın ve erkek cinsleri arasındaki görev dağılımının emansipasyon usulünce gerçekleşmesi fikrinin iştiğali bu çalışmanın referansı olmaktadır. İlgili fikir feminizm öncüllerinden Virginia Woolf’un “Kendine Ait Bir Oda” isimli eserinden alıntılanacak olan çeşitli emsallerle desteklenecektir. Bu alıntılarla, eğitim başta olmak üzere sosyal düzende üretilmiş tüm ayrımların kadınların bellekte yer etme potansiyeline sahip aksiyomlara erişimini engellediği gösterilmeye çalışılacaktır. Neticede belleğe dolayısıyla tarihe yön veren güç olarak erkeğin toplumsal hak ve düzeyler konusundaki yönetici pozisyonuna getirilen eleştirel bakışın epistemik bir perspektiften vurgulanması hedeflenmektedir. Kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğin belleğe etkisinin serimlenmesinin ardından söz konusu etki grafiğinde bir ivmenin nasıl yaratılabileceği ile ilgili eser boyunca bahsedilen pragmatik çözümlenmelere değinilecektir.

Feminist Poetika

Kavram olarak feminizm 1960'lı yıllarda kullanılmaya başlanmıştır. Kendi içerisinde pek çok epistemolojik mutasyon geçiren hareketin diyalektiği kadın cinsi üzerine motiflendirilmiştir. Temel düzlemde feminist düşünce; kadın stereotiplerinin, kadının sosyal, politik ve ekonomik konumunun ataerkil bir hegemonya perspektifinde üretilmiş olmasına ve söz konusu bu iktidar sorununun emansipasyona karşı geniş ölçekli bir engel yaratmasına karşı bir baş kaldırı silsilesi olarak kabul edilebilmektedir. (Taş, 2016)

Kendisine ilk olarak Mary Wollstonecraft'ın 1792'de yayınlanan "A Vindication of the Rights of Women" adlı akademik çalışmasında yer bulan feminizm algısı kadın haklarının eşitliğini savunan bir yaklaşımdan türemiştir. (Enginyurt, 2018) Çalışma Fransız Devriminin getirdiği eşitlik, özgürlük, insan hakları gibi üst anlatıların yalnızca erkek cinsi kaidesine temellendirildiği eleştirisi ile kadın ve erkeğin başta eğitim olmak üzere tüm hak ve hukuk düzeninde eşdeğer bir sınıfa dahil olması gerektiğini savunur. (Öztürk, 2017 Cilt 18, Sayı 2) Wollstonecraft rasyonel bir toplumun izleklerini oluşturan eğitim öğretim parametresinin erkekler kadar kadınlar için de gerekliliğini vurgulayarak bu platformlardan toplumların cinsiyetçi bir ayrıma maruz kalmadan faydalanmasının önemi üzerinde durmuştur. Kadın istihdamı, mülkiyet ve siyasi temsil haklarının da çalışmasının temel sorun alanları olarak tanımlanmıştır. Kadın haklarına dair ilgili talepleri sosyal, politik ve ekonomik atmosferlerde

bir kırılma yaratmış ve fütüristik bellek çizgisine eşitlikçi bir zihniyet izdüşümünü tedarik etmiştir

Simone De Beauvoir'ın "İkinci Cins" isimli yapıtı ile birlikte feminist düşünce felsefi bir etkinlik alanı kazanarak ontolojik perspektifte "kadın olunmaz, kadın doğulur." sloganını üretmiştir. Bu felsefi yaklaşım kadın bedenselliğinin tikel niteliğini imgeleştirerek doğum kontrol yöntemlerinin ve kürtaj hakkının yaygınlaştırılması ve yasallaştırılması hususlarına hizmet etmiştir. (Taş, 2016)

Virginia Woolf'un "Kendine Ait Bir Oda" isimli eseri ise sanatçı kadın figürasyonu dahilinde kadının ekonomik bağımlılığı paradigması üzerine feminist düşünceyi şekillendirir. Bu düzeyde temel motivasyon kadının ekonomik özgürlüğünü tedarik etmesidir. Mahremiyet fenomeni olarak kabul görmüş kendine ait odası ve tamamen kendi kaleminden dökülecek sanatsal üretimi ile kadın farklı bir kimlik edinimi gerçekleştirebilecektir. (Erol, 2018)

Feminizmin bir diğer atak periyodunda düşünürler eşdeğerlilik ilkesi vurgusu yerine farklılık söylemi düzleminde ilerlemişlerdir. Bu katmanda kadın cinsinin heterojenik değerleri mutlak bir pozitiflik pozisyonunda pragmatize edilerek sosyolojik arenada reformlar talep edilmiştir. (Kanadoğlu, 2021) Kadınların bilim ve teknoloji gibi gelişen dünya disiplinlerine katılım payının ivmelendirilmesi, kültür ve entelektüelite kriterlerinde devinim göstermesi, gelenekselleşmiş rol model yapılarını terk ederek farklı bir bilinç

düzeyine erişebilmesi gibi parametreler ana gündem hattını oluşturmuştur. (Altınbaş, 2010)

Nihayetinde feminizmin liberal kanadı erkek ve kadın cinsi arasında meydana gelen eşitsizlik mevcudiyetine çözüm temsili olarak iş dünyasına kadın katılımını ve aile nosyonunda rollerin yeniden biçimlendirilmesini, doğum izinleri, eğitim-öğretim politikaları, boşanma ve velayet gibi hukuksal içeriklerde kadın lehine iyileştirmeleri kapsamaktayken, radikal kanatta toplumun tarihsel bellekte ataerkil bir sistem karakterize ettiği vurgulanarak kadınların eşit haklara kavuşmasındaki temel harita ataerkil ünsurların terki üzerine şekillenmektedir. (Tunç, 2013)

Bellek Distopyası

Bellek bir organizmanın edinimlerini mikro ve makro seviyelerde kayıt altına alma, arşivleme ve geri çağırma yeteneği olarak tanımlanabilmektedir. Belleğin bu aktiviteleri benlik ve toplum ekseninde etkileşimli olarak çeşitli ekol ve mitler üretilmesine, bunların unutulmuş ve hatırlanmış çarkları ile yeniden biçimlendirilerek çeşitlendirilmesine aracılık etmektedir. Disiplinlerarası bir güdümü mecbur kılan bellek çalışmaları birey ve toplum düzeyinde hatırlama pratiklerini, bilişsel bir yeti olarak belleğin iktidarını, geri çağırma ve tamamıyla unutma eylemlerinin arkasındaki psişik etmenleri dahil ettiği çemberde içerikler meydana getirmektedir.

Eski Mısır bilimcisi Jan Assman “Kültürel Bellek” isimli eserinde belleğin tümel bir sosyolojik bilinç ediniminde mutlak bir strüktür meydana getirdiğini

belirtir. Birey ya da bir kitle tarafından mazide üretilmiş edinimlerin atide bir mit motiflendirmesi “hatırlama” pratiğinin belleği muğlak ve metafiziksel bir mevcudiyetten somut ve kinetik bir mevcudiyet pozisyonuna sürüklediğinin bir göstergesidir. Assman sosyolojik varoluş hiyerarşisi dizgesinde belleği merkeze konumlandırır, nitekim toplumlar inovatif ve pragmatik bir ilerleme için yalnızca kendi geçmişleri ile temas kurmakla yetinmezler, kendilerinden nicelik ve nitelik bakımından en irak toplumların da bellek varyasyonlarına dahil olma hususunda güdümlenirler. Böylelikle bellek evrensel keşif perspektifinde çeşitli mitosların üretim sahası motivasyonu taşır.

“Mit, insanın kendini ve dünyayı tanımak için anlattığı öyküdür. Bizi kendine tabi kılan, kuralcı talepleri olan ve biçim verici bir gücün temsil ettiği bir hakikattir” (Assmann, 2015)

Toplumun kendi varoluşunu gerçekleştirme izleklerinde “mitler” önemli bir dinamik hattı meydana getirirler ve kitlesel bilinçte anlamlandırılarak hatırlama eylemi aracılığıyla bir sirkülasyon edinirler. Bellekteki ilgili mitlerin oluşum süreçleri spontane ve kurgusal olarak iki varyasyonda gerçekleşir. Birey ve toplum teması sırasında açığa çıkan potansiyel ve kinetik tüm mitler spontane bir pratikle belleğe kaydedilir ya da belirli bir kültür tarafından kurgusal olarak üretilerek belleğe nakilleri gerçekleştirilir. Nihayetinde belleğe kaydedilmiş bu mitler ileri toplumların periyodik icra sirkülasyonu ve anımsama pratiği olarak yazının

işigali sayesinde süreksiz bir devinim gerçekleştirirler. (Midilli, 2018)

Bu parametrelerle değerlendirildiğinde belleğin toplumlar seviyesinde oldukça kapsamlı bir iktidar alanına konumlandığı görülmektedir. Bu konum farklı perspektiflerde bir ütopyanın merkezi işigaline imkân tanıyabileceği gibi bir distopyanın konstrüksiyonuna da gerekçe olabilmektedir. Nitekim tarihsel süreçte bellek sirkülasyonu ile alımlanan kadın cinsine ait mitos bir kadın distopyası üretmiş ve sosyolojik emansipasyonun paraziti niteliği kazanmıştır. Antik dönem rol dağılımları kadın cinsini ev, çocuk, eş ekseninde domestik bir çemberde şekillendirirken politik bir paradigma ile erkek cinsine sosyal ve ekonomik dizgeleri yönetme misyonu yüklemiştir. Bellekteki bu “kadın miti”nin mutasyonu feminist hareketin varmak istediği hedef noktası için belirleyici bir etkiye sahiptir. Bellekte gerçekleştirilecek böylesi bir mutasyon ile kadın cinsi kendine biçilen tüm streotipleri, tanımlamaları ve misyonları eşitlikçi bir izdüşüm ile yeniden ve iktidari bir pozisyonda üretebilecektir.

Kendine Ait Bir Oda ve Kendine Ait Bir Bellek

İngiliz Edebiyatının önemli yazarlarından ve Feminist Düşüncenin önemli temsilcilerinden biri olan Virginia Woolf tarafından 1929 yılında kaleme alınan “Kendine Ait Bir Oda” isimli eser ataerkil sistemin ürettiği normlara karşı bir manifesto misyonu taşımaktadır. Virginia Woolf bu eseriyle, ilgili dönem İngiltere’inde kadının erkek ile eşdeğer bir statüyü paylaşmadığının altını nice emsallerle çizerek, eğitimde fırsat dengesizliğinin, sanat

alanında kadının ikincil pozisyonunun ve cinsiyetçi yaklaşımların analiz ve eleştirisini gerçekleştirmektedir. (Soylu, 2021)

Eserin temel eleştirisi hattı kadın-erkek eşitsizliği paralelinde ilerlese de nihayetinde bu eşitsizliğin odak ve çıkış noktaları tarihsel perspektifte kadın kimliğine konumlandırılmış rol ve misyonların kitlesel belleğe kodlanarak gerek dönem tarihselliği gerek fütüristik tarihsellik kanatlarında kadın için dramatik bir netice doğurmuş olmasıdır. Belleğin unutmaya pratiğinden hareketle kadının ikincil ve “bir diğer” olarak kabul edilmiş pozisyonunun revize bir versiyona evrilmesinin önemi eser boyunca farklı açılardan desteklenmektedir. Özellikle sosyolojik, politik ve ekonomik disiplinlerde kadın istihdamının iyileştirilmesinin ancak kitlelere ait kadın algısında kırılmalar ve devinimler yaratılarak mümkün olabileceği görülmektedir. Kadın eşitlikçi aile ve ev olgularına ait sorumluluklar denklemi kadın ve sanat, kadın ve politika, kadın ve eğitim, kadın ve bilim gibi varyasyonlarla nitelik kazanmalıdır.

“Benden kadınlar ve kurmaca üzerine konuşmamı istediğinizde gidip bir nehir kıyısına oturdum ve bu sözcüklerin ne anlama geldiğini düşündüm. Fanny Burney’e dair birkaç şey söyleyebilirdim; Jane Austen hakkında da konuşabilirdim biraz, Brontë Kardeşler’i saygıyla anar ve Haworth’taki Papaz Evi’nin karlar altındaki görünümünü üç-beş sözcükle betimleyebilirdim; Miss Mitford’la ilgili birkaç nükteli söz de edebilirdim; George Eliot’a saygıyla değinir, Mrs. Gaskell’in de adını anardım; işte bu kadar.” (Woolf, 2012)

Edebiyata ait evrende kadın ve erkek yazar popülasyonu karşılaştırıldığında erkek cinsinin bir iktidar sürdürdüğü görülmektedir. Bellekteki kadın yazar statüsünün dar bir çerçeve ile stabilize edilmesi; kadınların statüsel olarak sosyal bilimler düzeyinde içerik üretmeye elverişli koşul ve imkanlara sahip olamaması ve bunları yaratmada erkek hegemonyası barikatına takılması gibi gerekçelerin dramatik bir neticesidir. Kadın tarihe adını yazdırmak dolayısıyla kitlesel bellekteki işgal alanını genişletmek istiyorsa “kaybeden” misyonunu “kazanana” mottosuna dönüştürmek zorundadır, nihayetinde tarih yalnızca ve yalnızca kazananları yazar ve bellek yalnızca kazananların hikayelerini taşır. Kazanan pozisyonunun hayati motivasyonlarından biri ise ekonomik perspektifte hükümsel bir yeti kazanabilmek ve bu iktidarın yönetiminde yegâne söz sahibi olabilmektir.

“Sizlere ancak önemsiz sayılacak bir hususta bir fikir verebilirdim – bir kadın eğer kurmaca yazacaksa, parası ve kendine ait bir odası olmalıdır...” (Woolf, 2012, p. 7)

Bellekteki kaydetme ve yeniden çağırma işlevlerinin klasikleşmiş bir standart ve strotip üretmesi ancak eylemlerin periyodik sirkülasyonu ile mümkün olabilmektedir. Söz konusu eserde ise bu sirkülasyon dahilinde kadın ve erkek cinslerine karşı geliştirilen kimi klasikleşmiş davranış ve algı biçimlerinden söz edilmektedir. Örneğin, eserdeki ana karakterin bir erkek partner olmaksızın kütüphaneye girememesi olgusu kendini yalnızca tek bir seferde ve tek bir coğrafi düzlemde

gerçekleştirmiş eylem niteliğinden uzaktır, bu nedenle kanıksanmıştır ve pratikte uygulanması hususunda etki yaratacak tepkimeye uğramaz. Kadınlar kütüphaneye giremez kodlamasının bellekteki doğuş alanı diyakronik olarak değerlendirildiğinde erkek hegemonyası tarafından kadının kendi mevcudiyetine ait üretilmiş biçim ve sınırlara karşı kadının agresif bir tutum yerine yumuşak başlı ve anlaşmacı bir yaklaşımı benimsemesi temel gerekçe olarak öne çıkmaktadır.

“Bize bırakacak bir zenginlikleri olmadığına göre annelerimiz ne yapıyorlardı o zaman? Burunlarını mı pudralıyorlardı? Mağazaların vitrinlerini mi seyrediyorlardı? Monte Carlo güneşinde gösteriş mi yapıyorlardı?” (Woolf, 2012, p. 26)

Kadınların edebi anlamda üretiminin sınırlı olması bellekteki edebi kimliklerinin erkek cinsi tarafından yaratılması sorununu yaratmıştır.

“Bir yıl içinde kadınlara dair kaç kitap yazıldığı hakkında bir fikriniz var mı? Bunlardan kaçının erkekler tarafından yazıldığı hakkında? Evrende en çok tartışılan hayvan olduğunuzun farkında mısınız?” (Woolf, 2012, p. 34)

Woolf’un da belirttiği gibi kadınlar üzerine erkekler tarafından üretilmiş pek çok yazın türü mevcuttur ve bu yazın türleri bellekteki kadın imgesini destekleyerek kadın mitinin pekişmesine sebebiyet vermektedir. Kadına dair fikir ve olgular kendine ait olmayan bir cinsin yeti ve algısı çerçevesinde biçimlenmektedir. Bu durum kadının

ifade özgürlüğüne karşı bir saldırı niteliği taşımaktadır ve monolog bir sistem üzerinden ilerleyerek toplumun tüm kesimlerine nüfuz etmektedir. Edebi eserlerdeki kadın imgesi dolayısıyla mütemadiyen bellekteki hali beslemektedir ve hakları çerçevesinde mücadele eden kadın cinsine köklü bir engel teşkil etmektedir.

Kadının kültürel belleğe yer etmiş girift modelini yazarların yanı sıra destekleyen bir diğer çatı tarihsel referanslar tarafından üretilmiş söylemler zinciridir. Bu söylemler bellekte izdüşümleri yaratmış oyuncuların domino etkisi yöntemi ile kadına ait nevroitik doktrinlerin çağdaş kuşakları kapsayarak yayılmasına neden olmuştur.

“İşte bu yüzden Napoléon da Mussolini de kadınların erkeklerden aşağı olduğunda bu kadar ısrarcıdır, eğer onlar aşağıda olmasalardı kendileri büyüyemezlerdi. Bu da çoğunlukla kadınların erkeklere gerekli olduğunu kısmen de olsa açıklamaya yarıyor.” (Woolf, 2012, p. 42)

Tarihsel oyuncuların bu tür söylemlerine ek olarak tarih kitaplarında da kadın ve statüleri erkek cinsinin çoklu ve çatışmacı kimliklerine karşı bir biçimde yaşamsal yönü ve görevi stabil ve mutlak bir pozisyonda tanımlanmış ve detaylanmıştır.

“Profesör Trevelyan’ın İngiltere’nin Tarihi kitabını. Bir kez daha ‘Kadınlar’ başlığını aradım, ‘konumu’ diye bir bölüm bulup bulunduğu sayfayı açtım. ‘Eşini dövmek’ diye okudum, ‘erkeğe tanınan bir haktı. Hem alt hem yüksek tabaka tarafından utanmazca uygulanıyordu... Benzer

biçimde,” diye devam ediyordu tarihçi, “annesiyile babasının seçtiği erkekle evlenmeyi reddeden kız evlat odasına kilitlenebilir, dayak yiyebilir, odada duvardan duvara fırlatılabilir, üstelik kamuoyu bu durum karşısında hiç de dehşete düşmezdi.” (Woolf, 2012, p. 49)

Kadınların belleğe yer edecek düzeyde ve donanımda üretimler gerçekleştirilememiş olmasının nedeni olarak, aristokrasi ve burjuva sınıflarının mevcut toplumsal rollere karşı herhangi bir pozisyon almaktan kaçınarak sedanter bir tutum sergilemesi proleter sınıfın ise iktidar konumuna karşı bir yıkım gerçekleştirilmede yetersiz kalması gibi parametreler gösterilebilir. Bu parametrelere toplumların çoğunlukla böylesi bir protesto hamlesine karşı oldukça zemini sert bir barikat inşa etmiş olması da eklenebilir.

Aksi halde bellekteki kadın yeteneğine dair imgelerin eksikliği probleminin çözüm paradigması emsal olarak Shakespeare döneminde yer alan hiçbir kadının Shakespeare kadar yetenekli olmaması gibi basit ve doğrulanması güç, muğlak bir hipotezi meydana getirirdi. Woolf bu emsali kurgulayarak ilgili eserinde Shakespeare’nin kız kardeşi motifini yaratmış ve en az abisi kadar yetenekli ve donanımlı bir karakter tasarlamıştır. (Woolf, 2012, p. 54) Bu tasarıda toplumun kadın kimliğine karşı geliştireceği reaksiyon erkek cinsi ile karşılaştırıldığında pek çok açıdan paradoksal ve sürreal bir atmosfer üretecektir.

Bellek ve kadın dizgesinde bir diğer problem sorunu elbette eğitimde fırsat eşitliğinin uzun periodlar boyunca kadın cinsine tahsis

edilememesidir. Eğitim öğretim mekanizmalarına erkek cinsine kıyas ve oranla oldukça geç bir katılım gösteren kadın cinsinin bu doğrultuda belleğin temel inşa alanlarından olan matematik, doğa, sosyal ve yapay bilimler anlamında bir üretim ve katılım gerçekleştirmediği açık ve katidir. Kadınların okula gönderilmediği Victoria Dönemi'nde dünyaya gelen Woolf erkek kardeşlerinin aksine eğitimini okulda değil babasının kütüphanesindeki kitaplar arasında tamamlamıştır. Kadınların eğitime erişimsizliği gerek sosyal gerek fen bilimleri alanında bir üretim yaratmalarını dolayısıyla etkin ve popüler bir isim konumuna kendilerini yerleştirmelerini güç kılan bir kozmos yaratmıştır. Kadın ve eğitim arasındaki korelasyonun dinamiğindeki bu yavaşlık ve kopukluk kamusal düzende belirli bir statüde var olma aksiyonunu ve ekonomik arenada bağımsızlık elde etmelerinde de bir polemik yaratmaktadır. Eserde sıklıkla vurgulandığı gibi bir kadının eğitimi, parası ve kendi odası olmalıdır.

“Kadınların Elizabeth döneminde neden şiir yazmadıklarını soruyorum ancak nasıl bir eğitim aldıklarını bilemiyorum; yazı yazmak öğretiliyordu onlara, kendilerine ait bir oturma odaları var mıydı; yirmi bir yaşına gelmeden kaç kadın çocuk doğuruyordu; kısacası sabahın sekizinden akşamın sekizine kadar ne yapıyorlardı. Görünüşe bakılırsa paraları yoktu; Profesör Trevelyan'a göre, çocukluktan çıkmadan, on beşinde ya da on altısında, hoşlansalar da hoşlanmasalar da evlendiriliyorlardı. Bunları gördükten sonra, içlerinden birinin ansızın Shakespeare'in oyunlarını yazmasının son derece garip olacağına karar verdim.” (Woolf, 2012, p. 53)

Dolayısıyla eser pek çok perspektifte kadının erkek hegemonyası dizgesine yerleştiği pozisyonu irdelemiş, dilde ironik bir yıkım yöntemi kullanarak ekol haline gelen kadın imgelerini sorunsallaştırmış ve bellek ile kadın ilişkisindeki fenomenlerin aslında hangi parametrelerle meydana geldiğine dair anlatı örüntüleri boyunca pek çok çağdaş ve çağ dışı emsale yer vermiştir.

SONUÇ

Kadın ve erkek haklarının sosyolojik, ekonomik ve politik dizgelerde emansipasyona yer verecek bir yöntemle sistematize edilmesini konu alan ancak kendi içerisinde pek çok girift ve kimi zaman farklı eğrilerde genişleyebilir çemberleri ile paradoksal kabul edilebilecek fikir, hareket ve propagandaları içeren feminizmin Mary Wollstonecraft ile hiyerarşik ihtiyaçlar perspektifini merkeze alarak başlayan sonrasında felsefi, ekonomik ve politik yönleri çerçevesine dahil ederek genişleyen ve zenginleşen rotası nihayetinde toplumların algılarında ve yaşama methodlarında iktidari bir konumun işgalcisi olan belleğin yeniden yapılandırılması hususunda bir kırılma yaratmıştır. Bellek toplumların ortak zihinsel arenasına olma misyonunu aslında olguların kendilerini bir sirkülasyona dahil ederek tekrar etmesi motivasyonu ile sağlanmaktadır. Bu bağlamda kendini nesiller boyu tekrar eden ve erkek popülasyonu tarafından belleğe empoze edilen kadın imge örüntüleri esas alınarak kadın erkek eşitsizliğindeki temel parametreler ortaya konmuştur.

Bellekteki kadın mitine dair tanım ve kapsamlar her şeyden önce kadın cinsinin kendisi tarafından üretilmemiştir. Bu mite ait rol kadını bir evin hanımı, çocuklarının annesi ve bir kocanın karısı pozisyonunda denklemlendirmektedir ve uzun bir periyod boyunca kadın; ev, çocuk ve eş üçgeninde yaşamsal bir döngüye boyun eğmiş ya da eğmek zorunda kalmıştır. Bu doğrultuda eğitim-öğretim düzeyinde bir gelişimin gerisinde kalmış, erkek cinsinin muhtelif ideolojileri ekseninde kendini gerçekleştirme motivasyonundan uzaklaşmış, tarih, bilim, sosyoloji ve edebiyat gibi kültürel bellek için elzem teşkil eden disiplinlerde azami bir üretim ve pratik geliştirememiştir. Kadın bu gölge pozisyonunu muhafazaya mecbur bırakılırken erkek hegemonyası kadın rolleri, yaşayış biçimleri ve kadına ait türevlenebilir hakikatler zincirlerini gerek Mussolini, Napolyon gibi tarihi kimliklerin bu cinsine ait ikincil pozisyonda ürettiği söylemleri baz alarak, gerekse edebiyat dünyasında üretilmiş eserlerde hep aynı desen üzerinde şekillendirdiği kadın motiflerini kullanarak, belleğin icranın tekrarı usulü ile

kaydetme pratiğini harekete geçirmiş böylece çağdaş ya da çağ dışı dönem ve periyodlarda kadının bu imgeleri kırması yönünde geliştirebileceği tüm efor ve mücadeleleri etkin bir güdümlerle engellemeyi denemiştir.

Virginia Woolf'un "Kendine Ait Bir Oda" isimli eserinde erkek hegemonyasının bellekte yarattığı bu girişim ironik bir yıkımla devinime uğratılmıştır. İlgili eser kadınların ikincil pozisyonunun pragmatik bir çözümü olarak kadınların ekonomik özgürlüklerini elde ederek yaratıcılıklarını bir cins baskısı olmaksızın kendilerine ait bir odada gerçekleştirmesi temasına dayanmaktadır. Aslında Woolf'un kadınlar için önerdiği bu girişim nihayetinde bellek sorununa da bir alternatif çözüm teşkil etmektedir. Kadınların edebi kimliklerinin çoğulcu bir yeti kazanmasıyla birlikte bellekte kadın mitine dair bir kırılma yaratılacak, kadın cinsine kendine ait bir bellek kuracaktır ve bu bellek toplumları kadın erkek eşitliği düzenine sevk edecektir.

KAYNAKÇA

- Altınbaş, D. (2010). Feminist Tartışmalarda Liberal Feminizm. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 21-52.
- Assmann, J. (2015). *Kültürel Bellek*. (A. Şenel, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Enginyurt, D. (2018). Sosyal Hareketler Sosyolojisi Açısından Feminizm. *USE Uluslararası Sosyoloji ve Ekonomi Dergisi*, 36-59.

- Erol, İ. H.-D. (2018). Kadının Kurmaca Edebiyatta İkincil Statüde Kalması Üzerine Bir Deneme (Virginia Woolf – Kendine Ait Bir Oda Eseri Örneği). *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*.
- Kanadoğlu, O. K. (2021). Feminizm ve Kadın Hakları. *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 141-169.

- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Midilli, S. (2018). Toplumsal Bellek Bağlamında Bir Hatırlatma Alanı Olarak Sinema: ‘Çanakkale Savaşı’ Örneği . *V. Uluslararası Batı Kültürü ve Edebiyatları Araştırmaları Sempozyumu*, 407-427.
- Öztürk, H. K. (2017 Cilt 18, Sayı 2). Mary Wollstonecraft'ın Kadın Haklarının Gerekçelenendirilmesi Kitabında Rousseau Eleştirisi. *Ahi Evran Ün. Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (Kefad)*.
- Soylu, D. M. (2021). Virginia Woolf'un “Kendine Ait Bir Oda” Eserindeki Kadın ve Kütüphane Algısı. *Türk Kütüphaneciliği*, 461-463.
- Taş, G. (2016). Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri. *Akademik Hassasiyetler Dergisi*.
- Tunç, M. (2013). Feminist Grup Çalışması: Temeli, Kapsamı Ve Süreci. *Toplum Ve Sosyal Hizmet*, 209-230.
- Woolf, V. (2012). *Kendine Ait Bir Oda*. (S. Öncü, Çev.) İstanbul: İletişim.

YEŞİM USTAOĞLU SİNEMASINDA KADIN TEMSİLİNİN FEMİNİZM AÇISINDAN İNCELENMESİ: PANDORA'NIN KUTUSU VE TEREDDÜT FİLMLERİ ÖRNEĞİ

AN EXAMINATION OF FEMALE REPRESENTATION IN YEŞİM USTAOĞLU CINEMA IN TERMS OF FEMINISM: THE EXAMPLE OF PANDORA'S BOX AND HIS LIFE MOVIES

Özlem UÇAR¹

ÖZ

Sinema, toplumsal cinsiyet kalıplarının yeniden üretildiği bir pratik olarak görülmesinden bu yana kadının özgürleşmesi ve feminist bilincin yayılması açısından önemli bir mecra olarak kullanılmıştır. Çalışmanın amacı, auteur kuram ışığında Yeşim Ustaoglu'nun yazıp/yönettiği Pandora'nın Kutusu ve Tereddüt filmleri ile sınırlı tutularak Türk sinemasında kadın ana karakterlerinin nasıl konumlandırıldığı ile kadın temsili arasındaki ilişkisi ele alınmıştır. Çalışmanın auteur kuram bağlamında analiz edilmesi, her iki filmde ortak olan kadın ve kadınların birbirlerine benzeyen yaşamları, mücadeleleri ve sorunları üzerine odaklanılmıştır. Kadın ana karakterlerinin anlatıda temsil edildiği filmlerde, kadın yönetmen tarafından yansıtılan kadın karakterlerinin izleyiciye nasıl sunduğu üzerine inceleme yapılmıştır. Yöntem olarak nitel araştırma yöntemlerinden feminist eleştiri seçilen çalışmada, Yeşim Ustaoglu'nun filmlerinde hem kadınların sadece cinsel bir nesne konumunda tasvir edildiği hem de filmdeki kadın karakterlerin cinsellik ve ihanet noktasında birleştiği bir uzantı olarak temsil ettiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Auteur Yaklaşımı, Feminizm Kuramı, Kadın Temsili, Yeşim Ustaoglu*

ABSTRACT

Cinema has been used as an important medium for the emancipation of women and the spread of feminist consciousness since it was seen as a practice in which gender stereotypes are reproduced. The aim of the study is limited to Pandora's Box and Tereddüt films written/directed by Yeşim Ustaoglu in the light of auteur theory, and the relationship between how female main characters are positioned in Turkish cinema and female representation is discussed. The analysis of the study in the context of auteur theory focuses on the similar lives, struggles and problems of women and women in both films. In the films where the female main characters are represented in the narrative, an examination has been made on how the female characters reflected by the female director are presented to the audience. In the study, which selected feminist criticism from qualitative research methods as a method, it was seen that in Yeşim Ustaoglu's films, women were depicted only as a sexual object and represented as an extension where the female characters in the film came together at the point of sexuality and betrayal.

Keywords: *Feminism Theory, Auteur Approach, Female Representation, Yeşim Ustaoglu*

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Düzce Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Radyo Televizyon ve Sinema ABD, ozlemucar2106@gmail.com, orcid.org/ 0000-0001-6838-2242

Sorumlu yazar / Corresponding Author: Özlem UÇAR, e-posta: ozlemucar2106@gmail.com
Gönderilme /Submitted: 21.12.2022 **Kabul/ Accepted:** 21.06.2023

1. GİRİŞ

Sinema, insanın dünya ile ilişkisinden ve toplumların sosyo-kültürel yapısından beslenmektedir. Dolayısıyla filmlerde var olan toplumsal ve kültürel yapı temelinde hâkim düşüncelerle oluşturulduğunu söylemek mümkündür. Sinemada ana unsuru arasında olan kadın ve erkek özneleri, toplumların o öznelere atfettiği anlamlarla temsil edilmektedir.

Örnekleme alınan filmlerde kadın temsili, eril bakış açısıyla şekillendiği düşünülmektedir. Bu durum feminist yaklaşım açısından kadın yönetmenlerin kurduğu sinema dili her zaman tartışma konusu haline gelmiştir. Türk Sinemasındaki eril çoğunluğun arasında Yeni Sinemacılar akımı içinde yer alan “Yeşim Ustaoğlu” kadın yönetmen olarak ön plana çıkmaktadır.

Yeşim Ustaoğlu'nun ideolojik bakış açısından etkilendiği görüşü ile kadın temsili sinemayı diğer kitle iletişim araçlarından ayıran sanat ve estetik kavramların şekillendiği düşünülmektedir. Bu kavramlar kadın ve erkek öznelerinin toplumdaki yaygın görüşlerini etkileyerek onların oluşmasına öncülük etmiştir. “Dolayısıyla filmlerin temsili öğeler yoluyla birtakım tezleri ileri sürerek, izleyiciye belli bir bakış açısını da telkin ettiğini belirtmek mümkündür” (Ryan ve Keller, 2010: s. 18).

Türk sinemasında auteur yönetmen olarak kabul edilen Yeşim Ustaoğlu, filmografisinde yer alan diğer filmlerine de yekûn olarak bakıldığında birbirinden kadın hikayelerin benzer özellikler temelinde ortaya konduğu görülmektedir. Her filminin ulusal ve uluslararası alanda takdir görmesi

ve filmlerindeki biçimsel niteliğinin oldukça yüksek olması, Ustaoğlu'nun teknik anlamda başarılı bir yönetmen olduğunu göstermektedir. “Ustaoğlu kendine özgü sinema diliyle yeni anlatıların ve yok sayılmış öznelerin hikayelerinin keşfine çıkar. İzleyiciye hem farklı görme ve algılama biçimleri hem de yeni özne konumları önerir” (Yıldız, 2008: s.86).

Bununla birlikte her filminde kendisine özgü kişisel üslubunu ortaya koyması, auteur (yaratıcı) bir yönetmen olarak filmlerini inceleme imkânı sunmaktadır. Filmlerinin auteur yaklaşımı temelinde ele alınmasının amacı, Ustaoğlu'nun diğer filmleri ile ortaya koyduğu kişisel üslubunun izlerini bulma arzusudur. Zira çalışmalarında da Yeşim Ustaoğlu'nun kendi üslubunu yaratmış bir yönetmen olduğu ve yazıp yönettiği filmleri kendi sanatsal üslubunun da bir devamı olduğu varsayılmaktadır. Kullandığı motiflerin yanı sıra filmlerinde sık sık rastlanılan yolculuk ve yolda olma durumu filmlerinde rastlanan ayrıntılar arasındadır.

Sinemada kadın temsilleri, sinemanın doğuşundan itibaren toplumun yansıması olarak karşımıza çıkmakta ve feminist yaklaşım, toplumu etkileyen sinema filmlerini de kadın temsili bağlamında eleştirmektedir. Yapılan çalışmada Türk sinemasındaki kadın yönetmenler tarafından yansıtılan kadın ana karakterlerin temsili, filmlerinde nasıl ele aldıklarını göstermektedir. Bu durumda örnekleme alınan Türk sineması yönetmenlerinden Yeşim Ustaoğlu'nun Pandora'nın Kutusu ve Tereddüt filmleri feminist film eleştirisi çerçevesinde analiz edilmiştir.

2.FEMİNİZM KURAMI ve SİNEMADA KADIN TEMSİLİ

Feminist kuram, kadınların toplumsal, siyasi ve ekonomik eşitlik mücadelesini ele alan bir düşünce ve hareket tarzıdır. İlk olarak 1700'lerin sonlarında ortaya çıkmıştır ve kadınların ataerkil dünyadaki toplumsal baskılara karşı çıkmaları, kendi hak ve özgürlüklerini savunmaları, erkeklerle eşit statüde olmalarını talep etmeleri gibi konular etrafında şekillenmiştir. “Feminizm yaklaşımı, kadınların sadece kadın oldukları için karşı karşıya kaldıkları zorluklar, baskı ve ezilmişlikle ilişkisini inceleyen, sınıf, ırk, ulus, din, dil vs. unsurlarda kadınların yaşadığı sorunları ele alan bir bilim alanı olarak değerlendirilmektedir” (Taş, 2016: s. 165). “Feminizm ilk olarak oy talebiyle başlamış, sonrasında cinsiyete dayalı iş bölümünün sona ermesi ve toplumda kadın- erkek eşitliğinin sağlanması şeklinde ilerlemiştir”(Donovan, 2007: s. 26). Her ne kadar feministler feminizmi kendi ideolojilerinin (marksist, liberal vs.) bakış açılarıyla tanımlasalar ve birkaç başlığa ayırsalar da 'kadın hareketi' tüm feminist değerleri, hedefleri, düşünceleri destekleyen tüm bireyleri ve örgütleri, uygulamaları içine alarak günümüze kadar gelerek yaygınlaşmıştır. Feminizmin temelinde kadını nesneye indirgeyen ataerkil düzene karşı kadını özne konumuna getirmek için verilen bir mücadele vardır ve öznenin ölümü, cinsiyetsizlik gibi yaklaşımlar, bu mücadeleyle ters düşmekte ve ataerkil düzene doğrudan ya da dolaylı olarak hizmet etmektedir.

Genel olarak feminizm olgusuna dair bir tanımlama yapmak gerekirse; kadınlara yönelik ayrımcılığı ortadan kaldırmayı ve toplumdaki erkek egemenliğini kırmayı

amaçlayan her türlü ideoloji, eylem ve politikalar “feminist” olarak nitelendirilebilir. Bu çerçevede bir eleştiri ve sosyal bilimler metodu olarak gelişen feminist yöntem de zaman içerisinde çeşitli akımlara ayrılmış ve her akım olaylara kendine göre bir bakış açısı geliştirmiştir (Ersoy ve Çak, 2010: s.102).

Sinemada yansıtılan farklı feminizm akımları, egemen değerlerin cinsiyetçi bir şekilde taşınmasına, ataerkil bir yapıyı sürdürmeye ve kadın deneyimlerini bastırmaya hizmet etmektedir. Liberal feministler, sinemanın mirasının cinsiyetçi olduğunu ve bu mirasın taşıyıcısı olduğunu söylerler. Radikal feministler ise sinemanın ataerkil bir yapıya sahip olduğunu ve kadın deneyimlerini bastırdığını savunurlar. Sosyalist feministlere göre ise sinema, kapitalist ataerkil yapıyı en çekici biçimde sunmaktadır. Ancak sinemanın ve medyanın aslında feminist söylemlerin ütopyalarını yaygınlaştırmak için araçsal bir rol oynaması gerektiği düşünülmektedir. “Kadınların melodramlar gibi mevcut sistemin ürünleri yerine kendilerine özgü ürünleri yeğlemelerinin sinemanın feminist söylemleri yaygınlaştırmakta üstlendiği araçsal misyon ile birlikte toplumun bu konuda bilinçlenme sürecine bağlı olduğu düşünülmektedir” (İmançer, 2006: s.52). Farklı türdeki feminist akımlara dair bir açıklama yapmak gerekirse; “Liberal Feminizm” feminist teoriler içerisinde en erken ortaya çıkan ve en etkili olmuş diyebileceğimiz feminist akımdır. Çünkü liberal feministler, toplumdaki cinsiyet farklılıklarının köküne inmeden doğrular üzerinden kadınların eğitimleri, başarıları ve toplumsal hakları için mücadele etmektedirler. Liberal feminizm, kadınların eşitliği ve özgürlüğü için mücadele eden bir feminizm akımıdır. Bu akım, kadınların erkeklerle aynı haklara sahip olması

gerektiğini savunur ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin, kadınların toplumsal, siyasi ve ekonomik olarak erkeklerle eşit haklara sahip olduğu bir toplumda gerçekleşebileceğine inanılmaktadır. Liberal feministlerde, kadınların cinsiyetlerine bağlı olarak iş, eğitim ve siyasi katılım gibi alanlarda ayrımcılıkla karşı karşıya kaldığını düşünmektedirler. Bu ayrımcılığın temelinde, toplumun ataerkil bir yapıya sahip olması yatmaktadır. Bu nedenle liberal feministler, ataerkil yapının değiştirilmesi için yasal ve siyasi araçlara yönelmektedirler. Ayrıca Liberal feministler, kadınların özgür iradeleriyle karar verme haklarına saygı gösterilmesi gerektiğini düşünmektedirler. Nelmes'e (2006: s.26) göre "kadın hareketi birdenbire ortaya çıkmamıştır. Kadınların oy hakkı mücadelesi vermesi ve erkeklerle eşit olma durumuna gelmek istemesinde yılların mücadele birikimini barındırmaktadır".

Bir diğer feminist akım türü ise "Radikal Feminizmdir". Radikal feminizm, kadınların toplumsal, siyasi ve ekonomik olarak erkeklerle eşit haklara sahip olabilmesi için toplumsal ve sistematik değişikliklerin gerektiğini savunan bir feminizm akımıdır. Radikal feminizm, cinsiyet eşitsizliğinin kökenini patriyarkal (ataerkil) sisteme bağlar ve bu sistemi sarsarak kadınların özgürleşebileceğine üzerinedir. Radikal feministler, ataerkil sistemin tüm toplumu etkileyen bir yapı olduğunu ve kadınları ekonomik, siyasi ve sosyal alanda baskı altında tuttuğunu düşünürler. Bu akım, kadınların özgürlüklerini elde etmek için mevcut toplumsal ve politik yapıları dönüştürme ve kadın deneyimlerini merkeze alarak toplumun yeniden yapılandırılmasını önermektedir. Bununla birlikte erkek egemenliğine dayalı normları ve kültürel yapıları sorgular. Toplumdaki

cinsiyet rollerini ve kadınların maruz kaldığı cinsel şiddet, tecavüz, aile içi şiddet gibi konuları vurgular. Radikal feministler, kadınların beden özerkliği, cinsellik, üreme hakları ve aile kurumunun yeniden tanımlanması gibi konularda özgürleşmelerini savunmaktadırlar. "Radikal feminizm, diğer feminizm(marksizim,liberal..) akımlarından farklı olarak kuramdan değil, eylemden doğmuş bir feminist yaklaşımdır. Bu yönüyle bazen feminizmin en saf hali diye de tanımlanır. İnançları dolayısıyla pornografiye ve fuhuşa karşıdırlar ve bu iki olgunun da tecavüzü destekleyen araçlar olduğunu iddia ederler" (Ecevit, 2014: s.14). "Radikal feministler daha çok kadınlığın ve cinselliğin toplumsal inşası, kadınların doğurganlıklarını kontrol etme hakları, cinsel şiddet sorunları gibi konularda çalışırlar"(Ersoy-Çak, 2010: s.103; Steeves, 2005: s.126).

Üçüncü ise marksizmden etkilenen son feminist akım, kadınların hor görülmesi/ezilmesinde rol oynayan faktörlerdir. Hem liberal hemde radikal feminizm kesiştiği sınıfsal farklılıklara vurgu yapmaktadır. Örnek vermek gerekirse; "Amerika'da yaşayan siyah kadınlar beyaz kadınlara göre daha yoksuldurlar ve ekonomik ve cinsel sömürü karşısında daha savunmasızdırlar" (Hooks, 2014: s.55). Marksist feministlere göre, "toplumdaki cinsiyetçi işbölümü kadınların hem piyasa koşullarında çalışıp hem de ev işlerinden sorumlu oldukları için 'çift yük' altında ezilmektedirler"(Donovan, 2015: s.156).

Sinema filmleri uzun yıllar boyunca ataerkil değerlerin yeniden üretildiği ve pekiştirildiği alanlardan biri olmuştur. Kadın temsilleri yönünden Laura Mulvey sinemada kadının konumu ile ilgili

çalışmasında kadının tamamen bir haz ve arzu nesnesi olarak konumlandırıldığını ve hep erkeğin bakışının taşıyıcısı olmakla yükümlü olduğunu belirtir. Mulvey'e göre (1997:s. 46) sinemayla bağlantılı olan üç farklı bakış vardır: filmleştirmeye yakın olayları kaydeden kameranınki, bitmiş ürünü seyreden izleyicinin ve perde yanılısamasındaki karakterlerin birbirlerine bakışları her üç durumda da "izlenilen kadın" kavramı eril düşünce ve haz ilkesinden beslendiği için kadın simgesel ve bedensel olarak erkek bakışının sadece taşıyıcısı haline gelmektedir. Kadın bakış açısıyla kadın nesne değil, kendi başına bir karakterdir; filmde bir birey olarak sunulur. Kadın yönetmenler, kültürün kadınlara ve erkeklere yüklediği rollerin farkındadır ve toplumsal cinsiyet rollerine eleştirel bir bakışla yaklaşır (Öztürk, 2000: s. 133).

İlk Türk kadın sinemacılarından öne çıkan isimler Cahide Sonku, Bilge Olgaç, Birsen Kaya, Canan Gerede, Ayşe Şasa ve Türkan Şoray olarak sıralanabilir. Türk Sinemasındaki kadın yönetmen sayısının az olması sorunu, 1990'lar ile birlikte yavaş yavaş kırılmaya başlamıştır. Handan İpekçi, Tomris Giritlioğlu ve Yeşim Ustaoglu bu dönemde ilk filmlerini gerçekleştiren başarılı kadın yönetmenlerdir. "Yönetmenin cinsiyeti, filmlerinde kadın karakterleri nasıl ele aldığını, yani toplumsal cinsiyet rollerine bakış açısını etkiler"(İğneci, 2004: s.23) görüşü temel alınarak sinemada kadın yönetmenlerin artmasının önemi vurgulanmıştır.

Sinemanın eril bir alan olduğu ve kadın yönetmenlerin ve toplumsal cinsiyet rollerini eşit bir şekilde ele almayı deneyen filmlerin sayısının

oldukça az olduğu görüşü kadınların sinema sektöründe yönetmen olarak yer bulmaları genellikle zorlu bir süreçtir ve diğer yaşam alanlarında olduğu gibi mücadele gerektirebilir. Türk sinemasına bakıldığında kadın temsilleri, çoğunlukla ana akım sinemada yer alan ve genellikle erkek yönetmenler tarafından çekilen filmlerin bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum, Türk sinemasında kadın deneyimlerini ve perspektiflerini yeterince yansıtan yapımların eksikliğine işaret etmektedir. Kadın yönetmenlerin sinema sektöründe daha fazla yer bulması ve kendi hikayelerini anlatmaları, çeşitlilik ve cinsiyet eşitliği açısından önemlidir. Kadın yönetmenlerin sayısının az olmasının birkaç nedeni olabilir. Bunlar arasında toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadınların erkeklerle aynı fırsatlara sahip olmaması, yapımcıların kadın yönetmenlere yeterli destek ve fırsat tanımaması, cinsiyet stereotipleri ve yaygın kültürel normlar gibi faktörler yer alabilir. Ancak son yıllarda Türk sinemasında kadın yönetmenlerin ve kadın temsillerinin artış gösterdiği, farklı perspektiflerin ve hikayelerin sinemaya yansıtıldığı da görülmektedir. Bu, cinsiyet eşitliği ve kadınların sinema sektöründeki varlığı konusundaki farkındalığın arttığını gösteren olumlu bir gelişmedir.

3.YEŞİM USTAOĞLU SİNEMASI

Yeşim Ustaoglu Türk sinemasında kadın yönetmenlerden biridir. Filmlerinde feminizmi ele alan ve tartışan bir perspektife sahiptir. Ustaoglu'nun sinemasında feminizm, kadın deneyimini merkeze alarak toplumsal cinsiyet rollerini sorgulama, kadının özgürleşmesini ve kadınların güçlenmesini

destekleme çabası olarak görülebilmektedir. Filmlerinde kadını bir birey olarak ele almakta, kimi zaman eril bir bakışa yaklaşırsa da kadın erkek ayrımı yapmadan, nesnel bir bakış yakalayabilmektedir. Ustaoglu'nun filmlerinde genellikle kadın karakterlerin iç dünyaları, kimlikleri ve toplumdaki yerleri ele alınmaktadır. Kadının özgürleşmesi, kendi sesini bulması, cinsiyet normlarına meydan okuması gibi temalar sıklıkla işlenir. Ayrıca, kadınların aile içindeki rolleri, kadın dayanışması ve kadınların toplumsal, ekonomik ve siyasi alanda güçlenmesi gibi konular da Ustaoglu'nun sinemasında önemli bir yere sahiptir. Ustaoglu, feminist bir bakış açısıyla kadınların yaşadığı zorlukları ve baskıları gözler önüne sererken, aynı zamanda kadınların direnişini, cesaretini ve gücünü vurgular. Filmlerinde kadın karakterlerin kendi özgün hikayelerini anlatmalarına ve kendi yolculuklarını tamamlamalarına odaklanır. Feminizmi, sadece kadınların eşitlik mücadelesine odaklanan bir perspektif olarak değil, aynı zamanda kadınların kendilerini ifade etme özgürlüğüne ve kendi hikayelerini anlatma gücüne de vurgu yapar. Filmlerinde kadınların toplumsal ve bireysel bağımsızlığına, özgürlüğüne ve emeğinin değerine dikkat çeker. “Yönetmen, söyleşilerinde kadınlığından ziyade yönetmenlik ve sanatçı kimliğini vurgulayarak, her sanatçının yaşananlara daha geniş çerçeveden bakması ve sorunlara bu bakış ile katkı sunması gerektiğini dile getirmektedir” (Çiraklar, 2009: s.195). Kendine özgü bir dil oluşturarak, bu dil ile hayatı ve toplumsal düzeni sorgulamakta olan yönetmen, filmlerinde bireyin içsel sorunlarıyla ve yolculuğuyla

ilgilenmekte ve modern dünyanın kısıtlanmışlığına saptanan karakterleri cinsiyet ayırt etmeden anlatmak tercih edilmiştir. Bu şekilde Yeşim Ustaoglu'nun sineması, feminist bir bakış açısıyla kadın deneyimini ve kadınların toplumdaki yerini ele alarak, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın güçlenmesi konularında bir farkındalık yaratma amacı taşımaktadır.

3.1. Yeşim Ustaoglu'nun Yaşamı ve Filmografisi

Yeşim Ustaoglu, 1960'te Kars ilinde doğdu. Lisans eğitimini Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nde yapan Ustaoglu, İstanbul Yıldız Teknik Üniversitesi'nde Restorasyon Bölümü'nde mastırını tamamladı. Yüksek lisans yaptığı dönemde İFSAK'ın çalışmalarına katılan Ustaoglu'nun İFSAK'ın yayınladığı sinema dergilerinde yazıları yayımlandı. İFSAK'ın kısa film kurslarının ve festivallerinin düzenlenmesinde yönetmen olarak yer aldı (Yıldız, 2008: s.100)

İlk kısa filmi ‘*Bir Anı Yakalamak*’, 1984 yılında İFSAK Kısa Film Yarışması'nda ödül almıştır. Ustaoglu, ikinci kısa filmi Magnafantagna (1987) ile Oberhausen ve Chicago Film Festivaline katılmış, ‘Düet’ filmiyle 1991 yılında Yunus Nadi Kısa Film Yarışması'nda birincilik ödülünü kazanmıştır. 1994 yılında yaptığı ilk uzun metraj filmi ‘*İz*’ ise 14. Uluslararası İstanbul Film Festivali'nde En İyi Türk Filmi Ödülü almıştır. 1999 yapımı ‘*Güneşe Yolculuk*’ ile uluslararası ölçekte adını duyurmuş Berlin Film Festivali'nde yarışarak film, Mavi Melek Ödülü'nü (En İyi Avrupa Filmi) ve Barış Ödülü'nü almıştır.

2004 yılında *'Bulutları Beklerken'* adlı filmini, 2008 yılında *'Pandora'nın Kutusu'* adlı filmini çekmiştir. 2003 yılında ise *'Bulutları Beklerken'* filmi ile Sundance Film Festivalinde, *'En İyi Senaryo'* ödülünü aldı. 2002 yılında 59'uncu Uluslararası Venedik Film Festivali'nin uluslararası yarışma bölümü jürisinde görev yaptı. 2012 yılında ise Uluslararası Abu Dhabi Film Festivali yarışmasında yönetmenliğini Yeşim Ustaoglu'nun yaptığı *'Araf (2012)'* en iyi film ödülünü kazandı. Uluslararası alanda prestijli bir yönetmen haline gelen Ustaoglu 2016 yılında başrollerinde Funda Eryiğit, Ecem Uzun ve Mehmet Kurtuluş'un yer aldığı *'Tereddüt'* filmini çekmiştir (Yıldız, 2008: s.100)

3.2. Auteur Kuramı ve Yeşim Ustaoglu'nun Auteur Özellikleri

Sinemanın yaratıcılık yönünün varlığından söz edilmekle birlikte filmin yaratıcı dili ve ideolojisi, tüm ekibin birlikte çalışması sonucu ortaya çıkar. Farklı bireylerin farklı deneyimlerinden yola çıkarak ortak bir vizyon oluşturulur ve film yapımında birlikte çalışan kişilerin yaratıcı katkılarıyla filmin kendine özgü bir kimliği oluşturmaktadır. Bu bağlamda "filmin anlaşılabilirliği, eleştirisinin yapılması, analiz edilebilmesi yönetmenin anlaşılması ve analiziyle mümkün olacaktır. Bu durum, II. Dünya Savaşı sonrasında "Auteur" kavramının doğmasını sağlamıştır"(Güngör, 2014: s. 80-81). Sinema sanatında yönetmen, yaratıcı sürecin merkezinde yer alan kişidir ve filmin yönetmeni,

filmi kendi özgün vizyonu ile şekillendirerek bir sanat eserine dönüşmektedir. Bu perspektif, yönetmenin filmin yaratıcısı ve anahtar karar verici olduğunu vurgulamaktadır. Auteur yönetmen ölçütleri; "özgün bir öykü kurabilmek ve özgün diyaloglar oluşturabilmek, filmlerini temasal bir bütünlük içinde oluşturabilmek, dahice bir yaklaşımla karşıtlıklar üzerinde durabilmek ve sinema tekniğinin sunduğu imkanlardan yararlanarak, kendi sinema dilini kurabilmektir" (Ertaş, 2016: s. 2).

Auteur kuramı, 1950'lerin ilk yıllarında Andre Bazin'in "filmin bütün yazılı, sesli ve görsel katmanlarını kontrol eden yönetmenin filmin yaratıcısı (auteur) olarak değerlendirmesini gerektiğini savunan" sözleriyle ilk kez öne sürülmüştür. Ayrıca "1950'lerde yeni bir yaklaşım olarak var olan auteur kuramı ile yönetmenin yazılı bir metni perdeye aktaran kişi olmasının dışında o filmin yaratıcı bölümünde de aktif rol oynayabileceği ve sanatsal yönünü filme aktarabileceği anlaşılmaya başlandı" (Gizem, 2016: s. 6). Bu da gösteriyor ki; bir eserin oluşturulması veya bir düşüncenin şekillendirilmesi sürecinde, yaratıcısının özgün ve kendine özgü bir yaklaşımının bulunduğunu ifade eder. Bu nedenle, bir yapıtın değerlendirilirken, onu üreten kişi göz ardı edilmemelidir. Bu konuda ilk adımlar, Fransız Yeni Dalga akımının öncüleri olan genç eleştirmen ve yönetmenler tarafından atılmıştır. Bu isimler, Cahiers du Cinema dergisini çıkartarak kendi yazılarını kaleme almışlardır. Fransız Yeni Dalga akımıyla birlikte, auteur kavramı sinema eleştirisinde ve sinema sanatında önemli bir yer kazanmıştır.

Katz'e göre (1996: s. 64). Auteur kuram, "yönetmenin auteur (yazar) olarak tanımlanmasıyla açıklanmaktadır. Bu tanımda auteur, bir filmin bir sanat çalışması olması ve bir sanat çalışmasının da yaratıcısının damgasını taşımasından dolayı, filmin kendine özgü niteliğini o filme herkesten çok yönetmenin vermesiyle izah edilmektedir".

Kablamacı'ya göre (2011: s. 83). auteur kuram, "yönetmen filme yaratıcı imzasını koyarsa, filme farklı nitelikler kazandırabilir ve diğer filmlerden ayrılabilir. Bu nedenle belirli bir yönetmen ele alınır ve yönetmenin filmlerinin teması, kullanılan motifler, tekrarlar, ortak biçimsel kaygılar, içsel anlam ve biçimsel sunum gibi özelliklerine dikkat çekilerek eleştirilir".

Adrew Sarris'e göre (2010: s. 517) bir yönetmenin auteur sayılması için üç kriter önemlidir. Sarris, bu kriterleri "*Notes on Auteur Theory*" makalesinde "teknik yeterlilik, yönetmenin ayırt edilebilir kişiliği ve iç anlam" olarak belirtmektedir. Sarris, yönetmenin filmi çekme kabiliyetine bakmaktadır. Sinemasal bir bilgisi olmayan yönetmenin teknik olarak da yeterliliğe sahip olamayacağını düşünen Sarris, yönetmenin kendi karakterini filme yansıtarak diğer yönetmenlerden ayırt edilecek bir imzası olması gerektiğini savunmaktadır. "Sarris, iç anlam olarak yönetmenin kendi kişiliği ve çektiği film arasında bir bağ kurması gerektiğini ifade etmektedir"(Kılıçbay, 2010: s. 42-43).

Sonuç olarak auteur kuram, bir sanatçının kişiliğinin izlerini anlatım aracı olarak filmlerinde sunabilme yeteneğinin ve sanatçının kendine özgü tutumunun

filme yansıtılmasının önemini vurgulamaktadır. Bir yönetmenin, filminin yaratıcısı olarak, kişisel imzasını taşıyan bir anlatı stili ve estetik geliştirmesi gerektiğini ileri sürer. Bu kurama göre, bir yönetmenin filmleri, diğerlerinden ayırt edici bir tarza ve anlatıya sahip olmaktadır. Yönetmenin kişisel tutumu, filmine yansıtılmalı ve izleyicilere kendine özgü bir deneyim sunarak kişisel ifadesini kullanmasını teşvik etmekte ve izleyicilere kendine özgü bir deneyim sunmayı hedeflemektedir.

Yeşim Ustaoglu da bağımsız auteur yönetmen olarak ilk filmlerinden itibaren "öteki" ve "kimlik" konularını kendisine tema edinmiş, toplumun farklı bölgelerinden, farklı etnik ve kültürel gruplardan gelen, farklı statü ve eğitsel koşullara sahip kadınların sorunlarını sinemaya taşımıştır. Filmlerin de taşra, kent karşıtlığı, birey, kadın olmak, geleneksel yaşam ve hayalleri arasına sıkışmış kadınların varoluş sancuları, beklentileri, özgürlük arayışları üzerinden ilerler. Filmlerin ortak noktası kadınlardır ve kadınların birbirlerine paralel yaşamları, sorunları, mücadeleleri önem taşımış ve anlamsal bütünlüğe dair izler aranmıştır. Bu izlerden biri Ustaoglu'nun filmlerinde sık sık karşımıza çıkan yolculuk ve yolda olma durumudur. Kendini ve filmi yansıtan sakin, durağan müzikler tercih etmiştir. Filmde kullanılan motiflerde onun auteur kimliğini oluşturmaktadır. Her filminde ortak metaforik öğeler olması ise onu auteur yapan en büyük etkenler arasındadır. Gerek senaryolarını yazarken gerek çekim aşamalarında kendi kırmızı noktalarını geçmemiş, belli bir çizgide devam etmiştir. Kendine ait etkin bir sinema dili ve net bir tarz oluşturmuştur.

4. ARAŞTIRMA

4.1. Filmlerin Konusu

4.1.1. Pandora'nın Kutusu Filmi

Ustaoglu'nun bir diğer filmi olan mitolojik göndermeye sahip Pandora'nın Kutusu'nda aileyi kötülüklerin etrafa saçıldığı mekân olarak yorumlar. Yönetmen bu filmde ailesi dağılmış, köyde tek başına yaşayan Nusret adında yaşlı bir kadın karakterini anlatının merkezine koyar. Önce eşi, daha sonra çocukları tarafından terk edilen Nusret, bir gün ormanda kaybolur. Jandarmanın telefonla en büyük çocuğu Nesrin'i araması sonrası diğer kardeşlerle (Mehmet ve Güzin) birlikte köye yolculuk başlar. Jandarmanın ile köylülerin araması sonucunda bulunan Nusret, çocuklarıyla beraber İstanbul'a taşınır. Burada muayene sonrasında Nusret'e Alzheimer teşhisi konur ve Nusret, çocuklarıyla yıllar sonra tekrar beraber yaşamaya başlar. İstanbul'un farklı yerine yerleşen, farklı hayatlar süren üç kardeş ve Murat ile Nusret, kendisiyle birlikte, hem ailesiyle hem de kentle çatışma halindedir. Parçalanmış aile tablosunu çizen bu karakterler, kendi sıkışmış dünyalarında annelerine ayıracak yerleri yoktur. Bu çatışma sonrasında Nusret, torunu ile birlikte köye döner. Film, karakterlerin içsel yolculuklarından, köyden kente, kentten köye, kent içinde ve en sonunda ormana yapılan yolculuklardan oluşmaktadır.

4.1.2. Tereddüt Filmi

Tereddüt, farklı yaşam standardına sahip olmalarına rağmen aynı kaderi paylaşan Şehnaz ve Elmas'ın

hikayesidir. Bir sahil kasabasında mecburi hizmetini sürdüren Şehnaz hastanede psikiyatr olarak görev yapmaktadır. Eşi Cem ile dışarıdan mutlu gibi görünen evliliğinin perde arkasında cinsel problemler, mutsuzluk ve ertelenmiş sorunlar yatar. Elmas ise 15 yaşında aile baskısı sonucunda kendinden yaşça büyük biriyle evlendirilmiştir. Bir gün Elmas'ın kocası ve kayınvalidesi evde ölü olarak bulunur. Polis olayın aydınlanması için şokta olan Elmas'ı psikiyatr Şehnaz'a yönlendirir. Aynı kadere sahip iki karakterin yolu böylece kesişir.

4.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı; Türk Sinemasının, kadın yönetmeni tarafından ele alınan filmlerinde kadın ana karakterlerin feminist bakış açısıyla konumlandırmalarını betimlemektir. Auteur yönetmen olarak kabul edilen Yeşim Ustaoglu'nun Tereddüt ve Pandora'nın Kutusu filmleri, yapılan çalışmada bir kadının sadece cinsellik üzerinden yansıtılmasının yanı sıra toplumsal güçlü bir kadınına da nasıl yaklaşıldığı üzerinden eleştirel bakış açısını görebilmek ve özgürleştirebilmektir.

4.3. Araştırmanın Yöntemi, Örnekleme

Nitel araştırma yöntemlerinden yararlanarak hazırlanan bu makale çalışması; alanyazın ve bulgular/yorumlar olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. "Örnekleme seçilirken nitel araştırma yöntemlerinde sıklıkla kullanılan amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır" (Yıldırım ve Şimşek, 2005:s. 107). Çalışmanın amacına uygun görülen kadın yönetmenin, kadın ana karakterlerin ön planda olduğu filmleri (Yeşim Ustaoglu'nun Pandora'nın

Kutusu ve Tereddüt) seçilmiştir. Makalenin ilk bölümü olan alanyazın bölümünde Feminizm'e göre toplumsal cinsiyet ve ataerkilliğin anlamı, nasıl kurgulandığı açıklanmıştır. Bu bölümde yararlanılan veri kaynakları; kitaplar, tezler, internet kaynakları ve filmlerdir. Makalenin bulgular ve yorumlar bölümünde ise Yeşim Ustaoglu'nun Pandora'nın Kutusu ve Tereddüt filmlerinin çözümlemeleri yapılacak ve filmlerin feminist bir bakış açısına sahip olup olmadığı tartışılmasıdır. Kadın yönetmenin filmlerine bakılmasının nedeni ise üretilen filmlerin, bir kadın yönetmen bakış açısından filmde feminist bir bakış açısı sağlayıp sağlamadığına bakmaktır.

4.4. Filmlerde Kadın Ana Karakterlerin Analizi

Pandora'nın Kutusu filmi, yaşlı annenin gözünden karakterlerin büyük kentte yalnızlıklarını ve sıkışmışlıklarını vurgulamaktadır. Nesrin evli, kocasıyla cinsel problemler yaşayan, oğluya iletişim kuramayan bir kadındır; ailede kontrolü ve düzeni elinde tutmaya çalışandır. Güzin yalnız yaşamaktadır; Nesrin'e göre daha özgürdür. Anne ise kıra aittir ve çocukları tarafından şehre getirilişi ona ancak mutsuzluk verir. Filmde irdelenen bir diğer sorun da, Nesrin'in ailesiyle modellenen çözülmekte olan ailelerdir. Nesrin'in üniversite çağında oğlu Murat, annesiyle iletişim kurmaktan kaçınırken, anneannesini en iyi anlayan kişi olarak ona istediği özgürlüğü geri kazandırma misyonunu üstlenen kişidir. Nesrin'in müdahaleci kişiliği, hayatındaki insanlarla iletişimini olumsuz etkilemektedir. Nesrin'in eşi onun kontrolü elinde tutmasını kabullenerek pasifize olarak gösterilmektedir. Babasının yokluğunda annesinin hayat

mücadelesinde güçlü duruşunu Nesrin de kendi bünyesinde ailesi üzerinden yansıtmıştır. Düzen onun için her şeydir. "Kültürün erkeklerle, doğanın kadınla özdeşleştirildiği düşünül- düğünde bu durum rollerin değiştiği şeklinde algılanabilir ancak aslında Nesrin sadece ailenin devamlılığını savunur, ataerkil düzenin devamlılığı ise ailenin devamlılığıyla gerçekleşecektir" (Özkan ve Çetin 2004: s.8).

Güzin kamusal alana geçişleriyle yalnızlığa ve mutsuzluğa itilen kadın karakterlerine benzese de onlardan farklı olarak çözümsüz bırakılmamıştır. Annesinin hayatına girişi ile Nesrin'in aksine Güzin güç kazanır. Kendine daha çok güvenmeyi öğrenerek, bir erkeğe bağımlı hissetmekten kurtulmuştur. Kadının bilinçlenmesi bu kez bir erkek sayesinde değil bir kadının etkisiyle olmuştur.

Kadın karakterlerin, bilinen mesleki ve ailevi kodlar dışında, alternatif bir dille sunulmadığı görülmüştür. Psikolojik, duygusal vb. olarak ödüllendirici şekilde sunulan roller daha çok annelik üzerinden işlemektedir. Bu bağlamda, ataerkil sistemin ödüllendiricilik anlayışı olarak annelik, filmde çoğu zaman olumsuz bir özellik kazansa da, yine de filmsel anlatı içerisinde yer bulmuştur. Filmsel anlatı içerisinde kadın karakterler içerik veya teknik olarak- Güzin'in evli sevgilisi ile yaşadığı ilişki dışında- metalaştırılmamış ya da cinsel arzu nesnesi olarak konumlandırılmamıştır. Daha çok birey olma kaygısı ve bundan beslenen yalnızlaşma hissi doğrultusunda karakterler, kendi psikolojik dünyalarının toplumsal cinsiyet algıları çerçevesinde hareket etmektedirler.

Terreddüt filmi, toplumda modern ve geleneksel koşullar ve kadın olgusu çocuk yaşta evlendirilmiş Elmas ve üniversite eğitiminden sonra tıpta uzmanlığını psikiyatri alanında tamamlamış olan Şehnaz karşıtlığında ortaya konulmuştur. Eşi Cem’le ilişkilerinde cinsellik dışında beklediği doyum ve paylaşımı yakalayamamıştır. Şehnaz’ın hayatında her şey yerli yerinde gibi görülür, iyi bir işi, özgür bir ilişkisi olan modern bir yaşam sürdürmektedir. Ancak ilişkisinde hissettiği eksiklik ya da mutsuzluğu ile yüzleşmeyen bir psikiyatrist olarak meslektaşısı Umut’la arkadaşlığında farkında olarak ya da olmayarak kaçamak bir duygu yoğunluğu yaşamakta, bu durum onun kendisini iyi hissetmesine neden olmaktadır. Diğer yandan balkondan kaçak sigara içerken, okula giden çocukların ardından onları izleyen Elmas’ın hayatı temizlik, yemek işleri yanında, yatağa bağımlı olan kayınvalidesinin bakımıyla sınırlıdır. Eşi ile gündelik işlerin dışında aralarında çok az iletişim vardır ve gece eşiyle olmak Elmas için bir işkencedir. Elmas travmatik bir hasta, Şehnaz da doktor olarak karşı karşıya gelirler. Terapi sürecinde her iki kadın arasında kim iyileştirici kim hasta çoğu zaman iç içe geçer. Sosyal, kültürel, ekonomik, sınıfsal ve eğitsel farklılıklarıyla iyileştirici rolünde modern bir kadın, iyileştirilmesi beklenen ise geleneksel yaşamın kurbanı Elmas olur. Filmin ana karakterleri iki kadındır, erkekler ise daha çok kadınların çevresinde konumlandırılmıştır. Ataerkil toplumun kurbanları olarak ve ataerkil toplumun yeniden üreticileri ve devamlılığı bakımından önem taşıyan farklı kadın kimliklerine yer verdiği bu filmde, filmi açık uçla sonlandırmıştır.

Terreddüt filmiyle Yeşim Ustaoglu, ikinci dalga feminizminin ‘kadınların ezilmesi olgusunun, özel deneyimlerin anlatılması aracılığıyla çözümlenebileceği’ savının geçerliğini ve uygunluğunu ortaya koyarken aynı zamanda feminist alanyazının sunduğu kuramsal ve düşünsel verilerden, feminist mücadelenin kazanımlarından da hareketle, Deleuze’ün “minör edebiyatın üçüncü özelliği olarak sunduğu gibi, karşı-sinema olarak kadın sinemasının sözcüsünün kolektif olarak üretildiğini, geniş bir alanyazına ve mücadeleye dayandığını gösterir” (Berkday, 2013: s. 6).

Filmde kadınlar açısından kişilerarası ilişkiler genelde fedakarlık, diğeri için çırpınma, mutsuz, müdahaleci, kontrol edici, diğeri dinlemeyen ya da onu anlamayan, bencil ancak sahiplenici ve kol kanat gerici bir nitelik arz eder. Kadın erkek ilişkilerinde de aynı durum geçerlidir. Filmdeki kadın karakterler ile erkek karakterler arasındaki ilişki sağlıklı, dengesiz, boğucu, takipçi, rahatsızlık verici, kadını mutsuz eden ve empatiden yoksundur. Yönetmenin diğer kadın karakterleri gibi ne baskın bir şekilde ataerkil cinsiyet rolleri bağlamında temsil edilmiş ne de yeni ve dişil bir sinema dili ile biçimlendirilmişlerdir.

5. SONUÇ

Türk sinemasındaki kadın yönetmenlerden biri olan Yeşim Ustaoglu’nun Pandora’nın Kutusu ve Terreddüt filmlerinde kadın ana karakterlerin hangi rollerde (cinsiyet, toplumsal, mesleki, ailevi) nasıl konumlandırıldığını ve bu filmlerde kadın ana karakterlerin toplumsal ve ideolojik olarak

yansıtılışları feminizm kuramı üzerinden çözümleme yapılarak incelenmiştir.

Ustaoğlu'nun sineması, nesnel bir bakış açısıyla kurulmuştur. Hem erkek hem de kadınların hikayelerini ele alan yönetmen, birey olmaya ve bireyin sorunlarına odaklanmıştır. Filmlerin de farklı kadın kimlikleriyle kadın sorunlarını betimleyen Ustaoğlu, kadınlar başta olmak üzere farkındalık yaratmış ve sorunlara dikkat çekmiştir. Bu çalışmada Pandora'nın Kutusu ve Tereddüt filmleri Yeşim Ustaoğlu'nun kadın ana karakterlerine bakılmış ve anlamsal bütünlüğe dair izler görülmüştür. Bu izlerden biri Ustaoğlu'nun filmlerinde karşımıza çıkan yolculuk ve yolda olma durumudur. Bununla birlikte filmler de kullanılan motifler ve kadınların ana karakterlerin toplumda varoluş biçimleri metaforik bir anlam yansıtmıştır.

Pandora'nın Kutusu filmi temelde orta sınıf bir ailenin çözülmesinin hikayesidir; aile ve birey kavramları sorgulanır. Filmdeki kadınlar cinsel haz nesnesi olarak sunulma stratejisi güdülmeksizin, ataerkil düzen içerisindeki rolleriyle oldukları gibi ve gerçekçi bir biçimde ele alınmışlardır. Kadınların ve erkeklerin sorunları birlikte anlatılmıştır. Eleştiri cinsiyetler arasında iktidar çatışmaları yerine toplumsal yapı, ideoloji ve moderniteye yöneltmiştir. Yeşim Ustaoğlu'na göre erkek karakterler de kadın karakterler kadar sıkışmıştır ve modernite karşısında her iki cinsiyet de mağdurdur. Kadının sorunları hayatlarındaki erkekle ilişkili olarak sunulur ancak Ustaoğlu, erkek ve kadınların, birey olarak hayatlarından ve birbirlerinden sorumlu olduklarını görülmüştür. Dolayısıyla Yeşim

Ustaoğlu, eril bakış açısını temsil ettiği görülmüştür. Tereddüt filminde ise, ataerkil ideolojinin temsilcisi olan iki erkek karakter, kadın bedenini cinsel bir nesneye indirgemektedirler. Ana kadın karakterler, bedenlerine ilişkin deneyimlerini sorgulamakta (Şehnaz) ya da eril tahakkümün sorumlularına (Elmas) tepki duymaktadır. Bu sorgulamalar, filmin sonunda Cem'in kendisine biçtiği rolü reddeden Şehnaz'ın kurtuluşuna ve Elmas'la dayanışma içine girerek eril tahakkümün tamamen ortadan kalktığı yeni bir yolun açılmasına neden olmaktadır.

Sonuç olarak; sinemanın genel anlatısında rastlanılan Klasik sinema anlatımı, Yeşim Ustaoğlu'nun filmlerinde kadın ana karakterlerin üzerinde oluşturduğu kimlikte görmekteyiz. Türk sinemasında ataerkil söyleme alternatif bir dille yansıtılan ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini gösteren kadın ana karakterlerin feminizm kuramı çerçevesinde oluştuğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

Berktaş, Fatmagül, (2013). *Feminist Teoride Açılımlar*, Yıldız Ecevit ve Nadide Karkiner (der.), Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, s. 2-23.

Çiraklar, Hayati (2009). *Yeşim Ustaoglu: Sanatçı Dediğin Buram Buram Muhalefet, Kokmalı*.

www.bianet.org. Erişim Tarihi: Haziran.

Donovan J (2007). *Feminist Teori*, Aksu Bora (çev) Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan, İletişim, İstanbul.

Ecevit, Y. (2014). *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç*, Y. Ecevit ve N. Karkiner (Editörler), Toplumsal cinsiyet sosyolojisi içinde (s. 2-29). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.

Ephraim Katz, (1996). *The Macmillan International Film Encyclopedia*, Macmillan Yayınları, İkinci Baskı, s. 64

Ersoy-Çak, Ş. (2010). *Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm Teorileri Bağlamında Türkiye'deki Reklam Filmleri ve Popüler Müzik Videoları*. Yedi, DEÜ GSF Dergisi, 4, 101-110.

Gizem Parlayandemir ve Yıldız Derya Birincioğlu (Ed) (2016). *Türk Sinemasında Auteursler*, İstanbul: Kriter Yayınevi, s.6.

Hooks, B. (2012). *Feminizm Herkes İçindir*. İstanbul: Bgst Yayınları.

İğneci, Rana. (2004). *Türk Sinemasında Kadın Temsiline Karşı Alternatif Bir Yaklaşım: Derviş Zaim Sineması*, Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma. İstanbul.

İmançer, Dilek (2006). *Medya ve Kadın*, Ankara: Ebabil

Kablamacı, (2011). *Auteur Eleştirisi Yaklaşımı Işığında Bilge Olgaç Filmleri*, Sinema Araştırmaları: Kuramlar, Kavramlar, Yaklaşımlar, Murat İri (drl.), İstanbul: Derin Yayınları, s.83.

Mulvey, Laura (1997). *Görsel Haz ve Anlatı Sineması*, Nilgün Abisel (çev.). 25. Kare Sinema Dergisi, 21 (Ekim-Aralık): 44-58 .

Nelmes, J. (2006). *Sinemada Cinsiyet ve Cinselliğin Sunumu*.

<http://kaosgl.org/sayfa.php?id=688> (Erişim tarihi: 17.07.2019)

Özkan, Zuhâl Çetin (2004, Mart). *Türk Sineması: 1980 Sonrası Kent Filmlerinde Aile ve Kadının Aile Rolü*. Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma, İstanbul.

Öztürk, Semire Ruken. (2000). *Sinemada Kadın Olmak*, İstanbul: Alan.

Öztürk, Semire Ruken (2004). *Sinemanın Dışlı Yüzü*, İstanbul: Om. Pandora'nın Kutusu.

www.ustaogluofilm.com. Erişim tarihi: Haziran 2009.

Ryan, M. & Kelner, D. (2010). *Politik Kamera*, (E. Özsayar, Çev.), İstanbul: Ayrıntı

Sarris, A. (2004). *Auteur Kuramı Üzerine Notlar* (Çev.B.Kılıçbay). A. Karadoğan (Ed.), *Sanat Sineması Üzerine Yaklaşımlar ve Tartışmalar* (s. 41.45). Ankara: De Ki.

Taş, G., (2016). *Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel*

Süreçleri ve Dönüşümü, Akademik Hassasiyetler, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Yıldırım, A., & Simsek, H. (1999). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* , (11 baskı: 1999-2018).

Yıldız, P. (2008). *Yeşim Ustaoglu Sinemasında Kimlik*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

MEN AND MASCULINITIES IN TURKEY: PERCEPTIONS OF MALE STUDENTS AT ORDU UNIVERSITY

TÜRKİYE'DE ERKEK(LİK)LER: ORDU ÜNİVERSİTESİ'NDE ERKEK ÖĞRENCİLERİN ALGILARI

F. Özlem TEZCEK¹

ÖZ

Bu çalışmada, cinsiyetçi iktidar ve güç ilişkileri bağlamında tarihsel ve toplumsal olarak şekillenen Anadolu erkekliklerinin hegemonik söylemi üniversite öğrencilerinin algıları üzerinden incelenmektedir. Alan çalışmasında ise Ordu Üniversitesi'nin çeşitli fakültelerinde öğrenim gören 537 erkek öğrenci ile bir anket çalışması yapılmış ve ayrıca 44 erkek öğrenci ile derinlemesine görüşmeler düzenlenmiştir. Ataerkil kapitalizmin güncel sonuçlarını temsil eden neoliberal politikalar bağlamında Anadolu'da sayısı hızla artan ve üniversite mezunu olan bir erkek çalışan-yoksullar nüfusuna dikkati çekmek mümkündür. Ailelerinden maddi destek almamak ve böylece erkekliklerini kanıtlamak için küçük yaşlardan itibaren hizmetler ve tarım sektöründe çalışan bu erkek öğrenciler yoğun işgücü sömürüsüne maruz kalmaktadırlar. Ayrıca bu öğrencilerin Anadolu'nun özgül eşitsiz cinsiyet rejimi içerisinde evi-geçindiren (evin-reisi) erkeklik rollerini benimsediği tespit edilmiştir. Tarihsel olarak Anadolu'ya özgü, geleneksel hegemonik erkeklik söyleminin öğrencilerin erkeklik algılarını dört alanda etkilediği belirlenmiştir: Üniversiteyi bitirmek ve iyi bir iş sahibi olmak, zorunlu askerlik hizmetini yerine getirmek, evlenmek ve çocuk sahibi olmak, ataerkil cinsel politika bağlamında kadının namusu ve anneliğin kutsallığına ilişkin söylem ve algılar. Bu ataerkil/eril değerlerin biçimlenme süreci ise Anadolu'nun tarihsel ve toplumsal özgül gelişme dinamikleri ile oluşmuştur. Bu dinamikler arasında Anadolu'da var olmuş eski toplumların kültürel değerleri, Batı'ya karşı verilen anti-emperyalist mücadele, Türkiye Cumhuriyeti ulus-devletine ait asker-millet söylemi ve İslami değerler bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eleştirel Erkeklikler, Toplumsal Cinsiyet, Ataerkil Kültür, Neoliberalizm, Göç, Duygular, Cinsel Politika

ABSTRACT

In this research, the hegemonic discourse of Anatolian masculinities, which have been changed historically and socially in the context of gendered power relations, is examined through the perceptions of university students. In the field research, 537 male students were surveyed, and in-depth interviews were conducted with 44 male students. Within the framework of neoliberal policies that represent the current outcomes of patriarchal capitalism, it is possible to draw attention to the rapidly increasing population of male working-poor in Anatolia who are mostly university graduates. They are exposed to intense labor exploitation in order not to receive financial support from their families and thus to prove their masculinity. The traditional hegemonic masculinity discourse, which is unique to Anatolia historically, affects students' perceptions of masculinity in four areas: graduating from university and having a good job, fulfilling compulsory military-service, getting married and having children, and as the patriarchal sexual policy, women's honor and holy-motherhood discourse and perceptions. The formation of these patriarchal masculine values was constituted by the following historical and social dynamics of Anatolia: the cultural values of ancient Anatolian societies, the anti-imperialist struggle against the West, the military-nation discourse of the nation-state of the Republic of Turkey, and Islamic values.

Keywords: Critical Masculinities, Gender, Patriarchy, Neoliberalism, Migration, Emotions, Sexual Politics

¹ Assist. Prof. Dr., Ordu University, Ünye Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, otezcek@odu.edu.tr, orcid.org/0000-0003-3363-5072

Sorumlu yazar / Corresponding Author: F. Özlem TEZCEK, e-posta: otezcek@odu.edu.tr

Gönderilme /Submitted: 16.03.2023 **Kabul/ Accepted:** 13.06.2023

1. INTRODUCTION

Masculinities and femininities in relation to gender practices are not pure biological entities fixed in time and space. In this context, the concept of ‘hegemonic masculinity’, first introduced by Raewyn Connell (1987), points to the dynamism of historical, cultural, and social relations in time and space. The historical and social diversity of masculine and feminine roles and the dynamism of change cause gender relations to constantly involve conflict and reconciliation-laden processes (Connell 1995; Kimmel 1993).

Beyond idealization, the important point in real life is the relations established with non-hegemonic masculinities (subordinated and marginalized) in the construction and reproduction of hegemonic patterns of masculinities. Demetrakis Demetriou (2001) emphasizes the formation of a hybrid bloc in this process, not polarization between two groups. Thanks to this hybrid formation, various masculinity practices will participate in the reconstruction of the hegemonic masculinity pattern and the best possible solution will be found to the legitimacy crisis of the patriarchal gender regime (Connell and Messerschmidt 2005).

Today, in the age of neoliberalism, as Raewyn Connell (2005) states, in order to analyze local hegemonic masculinity patterns, masculinity discourses and practices, the interrelation between the local and the global gender orders should be taken into account. She also emphasizes that in this global era of patriarchal capitalism flexible, calculating,

self-centered and even communicative, team-player (as considered feminine) characteristics of men who are managers of transnational companies define the global hegemonic masculinity.

On the other hand, as Cenk Özbay (2010:123) points out, the overemphasis on global managerial masculinities reduces the interest especially in local marginalized masculinities that form a part of the hybrid hegemonic bloc. Cenk Özbay examines a group of men in Istanbul, in the current period of political power of the Justice and Development Party (AKP). These young men are generally high school graduates or graduated from Anatolian universities and working in stores, in shopping centers and fast-food restaurants.

Based on the experiences of these men, the concept of ‘the working poor’ comes into our lives intensely with the neoliberal transformation of the state and the flexibility in labor markets (Harvey 2007; Marx 2020; Feldman 2020). In addition to these working conditions, to be ‘a successful and strong man’ in Turkey, it is of great importance for an individual to have a job where he can earn enough to support his family. Moreover, these men must complete their compulsory military service, get married and have children. At this point, Cenk Özbay (2010) asks important questions such as: How do these young men, the working poor, who work in precarious and low paid jobs, realize their masculinity when they do not have the financial means to support their families? In addition to the persistent development of the feminist movement in

the world and in Turkey, could the negative working conditions that emerged in the neoliberal period have a fundamental effect on ‘the masculinity crisis’ in Turkey?

In order to find clues about the answers to these and similar questions, this academic research is conducted on the masculinity perceptions of male-students studying in Ordu University. This university is one of the state universities established in almost every city of Anatolia during the AKP period. The field research that will be presented in this article consists of an in-depth interview with 44 male students, as well as a survey of 537 male students studying at different faculties of Ordu University¹.

Ordu University was established by the AKP government as a state university in 2006 in Ordu, located in the Eastern Black Sea Region. The survey and in-depth interviews were conducted in 2019, 2021 and 2022. The Ethics committee approval was received from Ordu University in 2019. Pseudonyms and numbers were used to de-identify participants. The data obtained from the field research were evaluated using qualitative research techniques. The discourses, comments, and expressions of the students were transformed into texts, content analysis was made on these texts and finally the research themes were reached cautiously.

In the article, primarily male students are analyzed in the context of their class and gender affiliation. In this framework, the concepts of ‘working poor’ and ‘breadwinner-masculinities’ and the phenomenon of ‘migration’ are considered

largely. Moreover, ‘hegemonic masculinity values’ in the private and public spheres are examined in detail. In addition, in the context of patriarchal masculine values, ‘the pressure of men on women's body and sexuality’ is discussed through discourses. It will be debated that the individual-self created by patriarchal masculinity roles excludes women and other men, and instrumentalizes the female body and sexuality as an object of power. In this regard, it will be emphasized that sexuality is a political field that includes all institutions in society. Finally, the feeling of isolation and loneliness created by the competition between men and the emotional immaturity of the male-individual will be pointed out.

2. MIGRATION AND MALE WORKING POOR AS BREADWINNER

Throughout the history of the Republic of Turkey, poverty and migration have followed an increasing trend in Anatolia. In various parts of Anatolia, dispossessions in agriculture, which led to the migration of men at first and then women, took a new form with the neoliberal policies that have been widely applied since the 1980s.

Migration to the city has not helped the poor get out of poverty. The reasons for this outcome include the absence of an Industrial Revolution similar to the one in the West, the violent suppression of the working-class movement in 1980, and the deregulation of labor markets with economic policies based on neoliberal ideology. Instead, urban migrations lead to low-paid, insecure, and irregular jobs in informal labor markets where services are

concentrated, and therefore, a secure and decent living and working conditions could not be offered to working people. They have become the 'working poor' from generation to generation (Boratav 2018; Bakırtaş 2009; Buğra 2008).

In this context, two phenomena were identified in this section: First, the hometowns of the students and the places where the families of the students live differ significantly. This situation indicates the continuous migration between the cities in the East and West of Anatolia. Secondly, the students mostly defined their father's occupation as 'worker'. In connection with this definition, male students emphasized that they had intense labor experiences in the agriculture and services sector from a very young age. In line with this information, it can be stated that the migration from generation to generation continues in terms of male university students in Anatolia and these students can be defined as the 'working poor'.

In this research, the male students participating in the survey are between the ages of 18 and 24. When the distribution of the hometowns of the 537 students participating in the survey is examined, a total of 57 Anatolian cities are noticed evidently. The prominent provinces are generally the Eastern and Central Black Sea provinces. In general, the major provinces are as follows: 25% Ordu, 17% Samsun, 7% Trabzon, 4.4% Giresun, 2.4% Rize, 2.4% Çorum, 2.2% Yozgat, 2% Artvin, 2% Tokat, 2% Erzurum, 1.3% Antalya, 1.3% Gaziantep, 1.1% Gümüşhane, 1.1% Mersin, 1.1% Amasya, 1.5% Adana, 1.1% Şanlıurfa. In this

ranking, the total proportion of Istanbul, Izmir and Ankara is 6.6%.

Moreover, considering the provinces where the families of the students currently live, a total of 52 Anatolian provinces are seen apparently. Again, among these provinces, the Eastern and Central Black Sea provinces stand out clearly. While the settlement rates shift slightly towards the provinces in the West, the total proportion of the provinces of Istanbul (11.8 %), Izmir (1.3 %), Ankara (4.1%) and Kocaeli (1.3%) increases significantly to 18.5%. Other prominent provinces are: 22.2 % Ordu, 18.5% Samsun, 4.6 % Trabzon, 3.7 % Giresun, 2.2% Rize, 1.5 % Artvin, 2% Çorum, 1.7 % Mersin, 2 % Tokat, 1.3 % Adana, 1.3 % Erzurum, 1.3 % Gaziantep, 1.1 % Manisa, 1.3 % Antalya. The differentiation between the students' Hometowns and the places where their families currently live give us clues about the above-mentioned migration from East to West within Anatolia.

When the occupation status of the students' parents is examined, 6.5% of the fathers are unemployed, 11.3% are civil servants, 26.4% are workers, 7.2% are small farmers, 12.4% are small traders, and 21.6% are retired. On the other hand, 6.5% of the students marked the option 'My father has a job'. Also, data were not available for 6.5% of the survey papers.

When asked about students' work experience, 70.5% of the students answered, 'yes' and 27.2% answered 'no'. Also, data were not available for 2.3 % of the survey papers. The fields of work cover

various areas of agriculture, services, and small industry sectors. Specifically, unpaid/paid labor in agriculture and animal husbandry, waitress, repairman, store salesperson in shopping malls, construction workers, junior accounting personnel, call center customer representatives, plumbers, paid surveyors, busboys at hotels, internships in government institutions, paid tutoring, public transport drivers, workers in textile workshops, sports coaching at the gym, small-scale traders, cashiers in the supermarket, etc. Students might work irregularly within a year, or they might continue to work in a particular business for a few years. Most students have insurance records, but insurance premiums are not paid regularly. In addition, the wages they receive are generally below the minimum wage. Agricultural activities in Anatolia and especially hazelnut and tea farming in the Eastern Black Sea Region continue, despite neoliberal agricultural policies. Many students start working as unpaid/paid workers in these agricultural activities from the age of 7.

P.35. (22 years old. Economics. Artvin): I started collecting tea and hazelnuts when I was 7 years old. I studied at a boarding school for 6 years. I worked as a worker in a bakery, restaurant, and call center. After completing my high school education, I took a break from education for one year. Together with my father, we worked as construction workers and paid off our house...

Q.441. (20 years old. the Cinema and Television. From Gümüşhane to Bursa): I worked as a

construction worker from the age of 14 until I started my university education.

P.36. (24 years old. Economics. From Erzurum to Tekirdağ): My father worked as a construction worker in Germany and Istanbul for a long time... He was a tough man. I got beat up a lot by him... He once threw an ashtray on my head and the ashtray broke... My father died at the age of 46... We are 10 siblings. Since I was 7 years old, I have worked in many jobs in the service industry, such as a waiter in cafes, a salesperson in stores, an employee in carpet cleaning and coal transportation companies... I feel a huge responsibility for my family...

On the other hand, the answers given to the question of 'what is your mother's occupation' are as follows: 35.7% of the answers are housewife/unemployed, 4.8% are civil servants, 7.6% are workers, and 3.5% are retired. Also, data were not available for 46.4 % of the survey papers. At this point, the question may not have been properly understood by the students. In other words, if it is thought that the mother does not have an occupation and stays at home all day, this will increase the rate of unemployed women to more than 80% in total.

As can be seen from the research data, in accordance with the classical patriarchal culture and the discourse of breadwinner masculinity in Anatolia, fathers and sons are active workers in the public sphere and start earning money from an early age, and women become housewives and mothers.

(Kandiyoti 2013; Sancar 2008; Boratav ve Fişek and Ziya 2018).

3. MASCULINITY AS POWER: POWER STRUGGLES IN THE PUBLIC AND PRIVATE SPHERES

Hegemonic masculinities legitimized in patriarchal gender regimes are the powerful elements that enable men to dominate other men and women through violence and/or persuasion. The dominance-based relations of men with other men and women constitute the patriarchal gender structure, and at the same time, such an authoritarian gender structure create a pattern of limitation on current gender practices (Connell 1987; Segal 2007; Tezcek 2021).

In this framework, masculinities used as a power by men in patriarchal gender regimes can lead to inequality in the distribution of resources, gaining advantage or making concessions in social institutions where gender practices are experienced. All social institutions such as family and kinship, school, army, company, state are areas where gender relations are realized, and gender practices are applied.

In this direction, with the first two questions below and the answers given to these questions, it was tried to determine to what extent the absolute male power, which is specific to the classical patriarchal gender regime in Anatolia, provides legitimacy in family and kinship relations. According to the results, even if the perception of absolute male power does not constitute the majority, it can be stated that this perception still has an average validity

in Anatolia, where families of workers, farmers and small shopkeepers are densely concentrated.

The approaches to the proposition "My family is proud of me because I am a man" are as follows: 20.7% completely agree, 20.7% agree, 19.6% neither agree nor disagree, 21.1% disagree, 16.8% strongly disagree. Relevant data were not available for 1.1% of the survey papers.

The approaches to the proposition "When I go out, I come home late in the evening and my father and mother don't mind it" are as follows: 27.7% completely agree, 32% agree, 12.6% neither agree nor disagree, 15.7% disagree, 9.4% strongly disagree. Relevant data were not available for 2.6% of the survey papers.

The following six propositions are intended to measure male power and the perception of legitimate masculinities in Anatolia on the following basis: First, to what extent is male power associated with having a good job and financial power in the public sphere? Second, to what extent are legitimate masculinities defined by having micropower in the family over women and children? Third, to what extent is male power defined by a training process based on rigid hierarchy, physical strength, and violence? The positive response rate to the six propositions was quite high. According to these results, as discussed in the relevant national literature, hegemonic masculinity traits and male power in Anatolia are based on university education, having a good job, doing military service, and getting married (Sancar

2008; Boratav ve Fişek ve Ziya 2018; Selek 2014; Özbay 2013)

The approaches to the proposition "I am the eldest brother and I need to protect my siblings" are as follows: 43.4% completely agree, 19.8% agree, 5.2% neither agree nor disagree, 3.7% disagree, 11.1% strongly disagree. Relevant data were not available for 16.8% of the survey papers.

The approaches to the proposition "I am studying at the university because I want to have a good job" are as follows: 52.1% completely agree, 29% agree, 8.1% neither agree nor disagree, 4.6% disagree, 4.4% strongly disagree. Relevant data were not available for 2% of the survey papers.

The approaches to the proposition "Men should do their military service" are as follows: 36.6% completely agree, 26.4% agree, 15.3% neither agree nor disagree, 9.2% disagree, 10.9% strongly disagree. Relevant data were not available for 1.7% of the survey papers.

As can be seen, military service is important for students. In the historical and cultural context, there is an institutional strengthening of the patriarchal and militarized masculinity perception and practice. The two historical and social reasons are the realization of the conquests needed during the Ottoman Empire and the formation of anti-imperialist and nationalist reflexes against the imperialism of the West during the establishment of the Turkish Republic (Gerami 2005). In this historical process, the right-wing politics, which includes the ideologies of Islamism, nationalism, and conservatism, has been on the rise

again in Turkey, especially since the late 1990s, in relation to the world political conjuncture (Bozok 2013). At the current stage of Turkish capitalism, since the early 2000s, neo-colonial activities have developed in Africa and the Middle East with the military interventions under the control of the AKP government. This process has been culturally legitimized by the discourse on the sanctity of compulsory conscription, especially in the mass-media (Sancar 2008; Selek 2014; Helvacioğlu 2006; Altınay 200; Hoffmann 2019; Segell 2019).

The approaches to the suggestion that "My father wants me to graduate from university and have a good job" are as follows: 70.6% completely agree, 18.1% agree, 3.1% neither accept nor accept, 1.1% disagree, 4.1% strongly disagree. Relevant data were not available for 3.1 % of the survey papers.

The approaches to the statement "I want to do my military service, have a good job and get married" are as follows: 38.8% completely agree, 25.9% agree, 15.3% neither agree nor disagree, 8.7% disagree, 9.4% strongly disagree. Data were not available for 2% of the survey papers.

The approaches to the proposition "The issue of finding a job stresses me out!" are as follows: 43.6% completely agree, 24.2% agree, 15.5% neither agree nor disagree, 8.3% disagree, 7.4% strongly disagree. Data were not available for 1.1% of the survey papers.

On the other hand, according to the general in-depth interview results briefly pointed out by the five examples below, families with a background of working class, small farmer and artisan sections still

have a high tendency to be extended-family and strong kinship ties in Anatolia. The violent power of the grandfather, the elderly family members, and the father, respectively, in the family cannot be questioned by younger men and women. The absolute obedience is expected. Due to this strict masculine authority, conflict and reconciliation-laden gender relations occur between younger and older generations (Boratav ve Fişek ve Ziya 2018; Kandiyoti 2013).

Furthermore, it is important to emphasize the direct interaction between gender norms and the political climate that has developed in Turkey since the early 2000s. As Deniz Kandiyoti (2016) points out, the political climate under AKP rule since 2006 has shown authoritarian tendencies as well as neoliberal conservatism, which has affected the family structure in Turkey. In this process, a "masculinity crisis" has appeared for the following reasons: the increase in male unemployment due to neoliberal economic policies and economic crises, the persistent rise of the feminist movement. All these developments have led to the normalization of violence in daily life and created a negative impact on family structure in Turkey.

P.32. (19 years old. Economics. From Ordu to Samsun): "My family is very close to our relatives... Our relatives suggested that I study finance or economics. I chose the department of economics at university. I want a job where I will specialize in financial affairs when I graduate from university..."

P.5. (19 years old. Economics. From Ordu to Istanbul): My father wants me to break up with my girlfriend and marry my aunt's daughter when I graduate from the university...

P.6. (23 years old. Economics. From Ordu to Istanbul): My family is very close to our relatives... Our relatives influence our family decisions... We live in the same apartment and street with the families of my uncles and aunts... My mother is a worker in a car factory, and she gives all the money she receives as a wage to my father....

P.14. (21 years old. Economics. From Ordu to Istanbul): Our relations with our relatives are very close. We have real estate investment in partnership with our relatives... I trust my cousins and when I have troubles, I share them with my cousins... It would be better if the man in the family is the breadwinner, and the woman is the housewife... I am seriously worried about finding a job after graduating from university. My father and my uncle say they have already planned my future, but I'm not so sure...

P.15. (22 years old. Economics. Samsun): What will I do when I graduate from university? I am very troubled about this. Should I do my military service? Should I try to find a job in the private sector? Or should I apply for the police or military profession?

P.19. (24 years old. Economics. From Çorum to Ankara): My relatives and family are constantly putting pressure on me to graduate from university, get a job, get married and do my military service. I'm worried...

4. MEN'S CONTROL OF WOMEN'S SEXUALITY: HONOUR/'NAMUS' AND 'HOLY MOTHERHOOD'

Historically and socially, in patriarchal culture, women's bodies and sexuality are oppressed and controlled by men through violence. In this regard, just as the body is not a purely biological entity, sexuality is not a purely biological process. The body and sexuality are socially constructed and performed in daily life (Millett 2016; MacKinnon 1982). Especially in penis-centered heterosexual relationships, men tend to exert power over women. Ken Plummer (2005, p.179) emphasizes that male sexuality is prone to weakness and vulnerability. Fear and insecurity of men come to the fore in many public posts about male sexuality. It is very problematic to attribute such a great socio-cultural and sexual power to a penis as an ordinary, sensitive body organ, and to put pressure on male individuals for this organ to function as desired.

Traditionally, two of the ways men control women's bodies and sexuality have been shaped around the practices of honor and holy motherhood. According to Germaine Tillion (2006), patrilineal kinship relations, which have historically developed with property and land ownership, especially in Mediterranean societies, keep women's body and sexuality under control through the practice of honor.

On the other hand, according to Fatima Mernissi (2018), Islamic belief argues that female sexuality is active and male sexuality is passive. Therefore, men must be guarded against the destructive female

attraction. The active sexuality of women should be controlled through the practices of honor killings, virginity control, veiling, etc. for the continuity of the Muslim social order. In addition, Ayesha M. Imam (2018) argues that different Muslim communities trying to practice the religion of Islam have different practices. Especially right-wing religious groups have serious concerns about female sexuality, and they approach female sexuality as immoral. For this reason, practices such as covering women's bodies and honor killings stand out among these groups.

With the establishment of nation-states in the historical and social change processes, the effects of power relations pertaining to kinship, tribe, clan affiliation have decreased in some regions and/or national affiliations have begun to gain importance as well as kinship affiliations. According to Diane E. King (2008), honor killings ensure the reproduction of sovereignty of a larger patrilineal institutional entity, namely the state.

Similarly, the nation-state, which was established after the anti-imperialist struggles in Turkey in the early 1900s, preserved the patriarchal power relations from the past by transforming them. While power relations based on kinship continue to have an impact in the local areas of Anatolia, the nationality and patriotism gain importance through the nuclear family, which legitimizes the state power, through the new gender roles of men and women. For the protection, glorification and progress of the homeland and nation, it is ensured that each man adopts the ideology of compulsory military service, and each woman internalizes the ideology of

motherhood. While the body and sexuality of women in each nuclear family represent the homeland that must be protected, each man is in the role of a soldier who must protect the honour of the homeland/woman (Sirman 2006, Kalav 2012, Sancar 2022, Altınay 2004).

In this regard, as Ferhunde Özbay (1992) stated, in Turkey, historically, the status of women in the context of gender relations is determined by fertility practices or, in conservative and nationalist ideological terms, maternal capacity. In addition to these unique historical perceptions in Turkey, since the early 1980s, in parallel with the rise of conservative and right-wing ideological movements in the world, power relations in the public and private spheres have also been reshaped in Turkey. Islamist and right-wing ideological views that adapt to neoliberalism have gained hegemonic power in these spheres. These Islamist and right-wing ideologies emphasize that the duty of women is basically motherhood, and motherhood is sacred (Öztañ 2015; Gezer 2018; Başterzi 2008).

As a result, religious and right-wing ideological hegemony and neoliberal labor markets have a more negative impact on women's employment in Turkey than in the West. According to the data of the Turkish Statistical Institute, the employment rate of women was 26.3% in 2021. In 2020, the employment rate of women in the 25-49 age group with children under the age of 3 in their household was 25.2%, while the employment rate of men was 85.5% (TUİK 2021).

Considering the above-mentioned views, male students have similar views on both honor and holy motherhood, as can be seen below.

The approaches to the proposition that 'Men should protect Women's honor/namus' are as follows: 49.7% totally agree, 27% agree, 8.3% neither agree nor disagree, 6.1% not agree, 7.6% strongly disagree. Also, data were not available for 1.3 % of the survey papers.

The approaches to the statement that 'Heaven Lie Beneath the Feet of Our Mothers' are as follows: 78.4% totally agree, 12.2% agree, 3.1% neither agree nor disagree, 1.5% not agree, 2.8% strongly disagree. Data were not available for 2 % of the survey papers.

The approaches to the statement that 'I do not Want My Sister to have a Boyfriend' are as follows: 9.6% totally agree, 11.3% agree, 26.1% neither agree nor disagree, 19.6 not agree, 15% strongly disagree. Interestingly, data were not available for 18.3% of the survey papers. This rate is well above the survey average and in general, the percentages of intra-scale judgment distributions are close to each other. It is thought that this situation reflects the cultural conflict/confusion that male students experience about honor.

Similarly, the approaches to the proposition that 'when she goes out, My Sister must come Home before Night Fall' are as follows: 15% totally agree, 17.2% agree, 16.8% neither agree nor disagree, 18.5% not agree, 11.3% strongly disagree. Again, strikingly, data were not available for 21.1% of the survey papers. This rate is well above the survey

average and in general, the percentages of intra-scale judgment distributions are close to each other.

Moreover, the approaches to the proposition that ‘I should marry the woman with whom I will have my first romantic relationship’ are as follows: 20.7% totally agree, 18.3% agree, 29.2% neither agree nor disagree, 13.3% not agree, 14.8% strongly disagree. The relevant data were not available for 3.5% of the survey papers. Again, as can be seen, the percentages of intra-scale judgment distributions are generally close to each other.

P.5. (19 years old. Economics. From Ordu to Istanbul): My older sister preferred to wear trousers rather than skirts, so my father got very angry and did not send her to high school. My sister did not give up and later graduated from open high school...

P.10. (23 years old. Economics. From Artvin to Samsun): ...One day, I will have a romantic relationship with a woman for the first time and I will marry that woman. Because the man should protect the honor of the woman...

P.12. (24 years old. Business Administration. Çorum): I want to be a police officer. Because the profession of policing is both a secure public job and a sacred profession... I would like to marry the woman with whom I will have a romantic relationship for the first time one day. I don't want the woman I will marry to have a job...

5. THE MASCULINE SELF AND OTHERS: WOMEN, MEN'S EMOTIONAL IMMATURITY, SEXUALITY

In early psychological models, it is argued that the psychological distance between the mother and the boy during the early development period enables the man to develop independent, rational (non-emotional) and autonomous character traits. Such arguments indicate that many early psychoanalysts, including S. Freud, justified the patriarchal/unequal sexual division of labor in general. On the other hand, Nancy Chodorow emphasizes the interplay of the psychological development of girls and boys with the cultural codes and norms that shape institutional and individual relations in patriarchal capitalist societies (Chodorow 1978).

According to Victor Seidler, the patriarchal hegemonic masculinity pattern is constructed over the roles of femininity and masculinity, which are created in an opposite and hierarchical manner under the influence of the Western Cartesian tradition of thought (Seidler 2007, p. 9). This hegemonic ideology and discourse of masculinity, which establishes power over women, children, and other men within the patriarchal cultural system, excludes and marginalizes all imaginary features of femininity with an essentialist perspective, creates significant inequalities and violence for both women and men in daily life. On the one hand, all men have power over women and enjoy this patriarchal privilege throughout their lives, in other words, control over women's bodies, sexuality and labor. On the other

hand, this hierarchical and violent power play harms men themselves. While men dominate women through this power, men also dominate each other through class, gender, ethnicity, race, age categories.

Michael Kaufman argues in *Cracking the Armor* that masculinity is ‘a collective hallucination’ (Kaufman 2002, p. 22). This means that although it is not possible to apply a certain idealized masculinity model to the daily lives of ordinary male individuals, the glorification, blessing and realization-effort of male individuals to this hegemonic model causes a collective hallucination. While men pursue this ideal masculinity through their lives, they harm not only women but also other men and themselves.

The competition for dominance among males leads to individual fear and anxiety of failure. Despite these fears and concerns, men must appear strong in the struggle for dominance in the public and private spheres. They have already learned to ignore and suppress their emotions from an early age. Men are aware that expressing their emotions will leave them vulnerable and this is associated with the weakness attributed to women. In order not to be accused of being weak, a sissy, and feminine, men do not tend to share their emotional experiences and feelings with anyone and therefore feel alienation, isolation, and loneliness.

In many patriarchal societies, such as Mediterranean and Muslim societies, male individuals are brought up with the perception that women are weak and that dominating them is proof

of their masculinity. It is not possible for these male individuals, who are raised to be self-centred, to establish a healthy relationship with women based on interdependency and equality. Instead, women are used by men as tools for bodily pleasures, reproduction to perpetuate their lineage, and providing safe environments for men's emotional immaturity. Characteristics of the poor emotional development, which also lead to violence against women, are: avoiding taking responsibility for their own actions, lack of empathy, cognitive distortions associated with the values of the patriarchal system, a troubled view of the world and relationships with others, and emotional constriction (Verdú and Mañas 2017: 183).

On the other hand, in the patriarchal capitalist gender regime, sexuality (cathexis) is an important site of politics. According to Raewyn Connell (1997, p. 69), sexual practice is a body-reflexive cultural practice. Therefore, sexual practices take place within certain structures and institutions historically. The sexual practices learned in these institutions in connection with the interests of certain class, race, religion, and gender groups are also the conflicting/reconciled area of power relations created by these interest groups. In other words, sexuality is a political field. The struggle for dominance, oppression, subordination, and violence in sexual practices are issues of sexual policy. Marital rape, pregnancy pressures, birth control, child marriage, incest, homosexual and lesbian sexual intercourse etc. are the topics of discussion of sexual policy. The state

also actively intervenes in sexual policy through public health and population policies.

In Mediterranean and Muslim societies where patriarchal gender relations are dominant, masculine sexual practices are at the centre of sexual politics. In these societies where the female body has become a sexual object, boys learn to establish sexual dominance over women through their penises from an early age. Fatima Mernissi (2018, p. 104-107) emphasizes that there is a 'schizophrenic situation' in these societies where the female body and sexuality are controlled by men through the tradition of "honour". When men have sexual relations with women, on the one hand, they cause women to lose their honour in the eyes of the society, which leads to their humiliation, insults and even murder. On the other hand, men prove their dominance over women and are exalted in the eyes of society thanks to this sexual relationship.

Within this framework, the outcomes of our field research are in close interaction with these theoretical and historical explanations.

The approaches to the proposition "*Sometimes I don't understand women, they are very strange creatures!*" are as follows: 35.5% totally agree, 20.5% agree, 18.3% neither agree nor disagree, 13.1% not agree, 10.2% strongly disagree. The relevant data were not available for 2.4% of the survey papers.

The approaches to the proposition "*My girlfriend is a nice girl but sometimes I don't understand her!*" are as follows: 16.8% totally agree, 29.6% agree,

19.8% neither agree nor disagree, 8.5% not disagree, 10.2% strongly disagree. Interestingly, data were not available for 15% of the survey papers. This rate is well above the survey average and in general, the percentages of intra-scale judgment distributions are close to each other. For this reason, it is noteworthy that these data reflect the cognitive/cultural conflict/confusion that male students experience about their emotional relationships with women and emotions in general.

The approaches to the proposition "*Sexuality is problematic in our society*" are as follows: 53.2% totally agree, 24.4% agree, 12.6% neither agree nor disagree, 3.3% not agree, 5.4% strongly disagree. The relevant data were not available for 1.1% of the survey papers.

P.5. (19 years old. Economics. From Ordu to Istanbul): I learned about sexuality in secondary and high school in the dormitory... I have a girlfriend, but I don't know women very well.

P.6. (23 years old. Economics. From Ordu to Gebze): I learned about sexuality from the older brothers on the street where our house is located. I have a girlfriend I met online. We've been dating online for a year. We've never met each other face to face, but I really like her, and I want to marry her...

P.9. (22 years old. Economics. Ankara): I learned about sexuality in a friendly environment from older brothers. I had my first sexual experience when I was 15...Women are such strange creatures! I don't understand them at all. They think very detailed...

P.11. (19 years old. Economics. From Bitlis to Istanbul): I learned about sexuality from the older brothers in my social circle and from the social environment in the internet cafe...

P.13. (23 years old. Department of Business Administration. From Erzurum to Istanbul): It's hard to understand women, they don't forget anything!

P.26. (20 years old. Department of Labor Economics and Industrial Relations. Ankara): ...Women are weird! They're liars!... I've dated different women five times...Women are not clear on anything, and they change their minds all the time!

Finally, the approaches to the proposition "Sometimes I think nobody understands me" are as follows: 28.8% totally agree, 22.4% agree, 30.9% neither agree nor disagree, 12% not agree, 4.6% strongly disagree. The relevant data were not available for 1.3% of the survey papers.

P.25. (20 years old. Economics. Ankara): I've been working since I was nine years old; I earn my own money... I'm not close with my father... I think very deeply but people don't understand me... I want to have a good job when I graduate from university... I'm having trouble with this. ... I do not share my troubles with anyone ... I prefer to be alone...

P.28. (19 years old. Economics. Ordu): I live in a village...I couldn't be a child because I always worked like an adult in the village...I'm worried about finding a good job after graduating from university...I'm usually alone when I'm worried or

sad, I listen to music, I take a walk in the village, I play with my dog ...

P.44. (24 years old. Economics. From Ordu to Samsun): My father is a police officer, and he is a very tough, authoritative, nervous man... I think my father have no feelings... I used drugs when I first started university... I was alone and not happy. ...I don't trust people...

Along with the above information, male students tend to view their sisters, mothers, and girlfriends as objects rather than individuals. Also, due to their Islamic faith, many male students want to marry with a virgin girl. Students position these objects outside and against their masculine-self. According to the students, these objects should be protected, that is, their bodies and sexuality should be kept under control. In this regard, most of the male students stated that they do not understand women and that women are strange creatures.

All male students stated that they learned about pornographic sexuality from the internet or from their older friends at a young age. When students' efforts to prove their masculine sexual power are combined with the discourse of protecting women's honor and the practices of instrumentalizing women's bodies, complex situations arise, and problematic and unsatisfactory situations arise for male students.

In addition, most male students who adopt the traditional patriarchal masculinity discourse avoid establishing an emotional bond with their own human-self, women, or other men. This situation

leads to the isolation of male students and even violent behavior patterns.

6. CONCLUSION AND EVALUATION

In this research, Anatolian masculinities were examined through male university students. The framework of the research was formed on the basis of the concept of hegemonic masculinities introduced by Raewyn Connell. It is problematic to overgeneralize the hegemonic masculinity discourse and to express it as an absolute and universal pattern of behaviors in the lives of individuals. To prevent this problem, students' gender perceptions were discussed in interaction with historical, social and class categories and structures. However, examining the behaviors and daily life practices of male individuals outside the hegemonic discourse may be the subject of another research.

Having considered the historical and social context, the current conditions of patriarchal capitalism have led to an increase in the number of male poor with university degrees in Anatolia. Moreover, due to the unique development of patriarchal culture and unequal gender relations in Anatolia, these young men seem to embrace the breadwinner masculinity discourse similar to their fathers. In this regard, it is noteworthy that the tradition of the extended-family and kinship-relations played an important role in the performance of gender roles in the context of patriarchal culture in Anatolia. Through these gender-laden institutions, gender roles and relations are transmitted from

generation to generation through conflicting/consensual processes.

Male students are under pressure to graduate from the university and find a good job, which is the major requirements of the hegemonic patriarchal masculinity discourse. Compulsory military service has historically been in line with specific national and Islamic social and cultural values.

Moreover, the idea of male oppression and control over women's body and sexuality, which belongs to the patriarchal masculinity discourse, is adopted by many male students. Also, as Fatima Mernissi points out, male students make problematic and unsatisfactory attempts to prove their masculine sexual power within a schizophrenic historical, gender construct that includes both honor of women and pornography at the same time. Finally, male students have difficulty in describing the emotional pressures of daily life on them and sharing it with women and other men. This situation causes a feeling of loneliness and sometimes violent behavior.

ENDNOTES

İ Academic departments with 20 in total and with different participation percentages are as follows: Economics 24.2%, Physical education college 1.7%, Art department 1.7%, Preschool teaching 1.3%, Psychological counselling and guidance 2.8%, Mathematics 1.7%, Classroom teaching 1.1%, Turkish teaching 2.6%, Primary school teaching 2.6%, Dentistry 13.2%, Labor Economics and Industrial Relations 5.3%, Science teaching 0.4%, Sociology 0.4%, History 0.9%, Business Administration 4.2%, Politics and Public Administration

10.8%, Theology 10.8%, Television and Cinema 6.6%, Nursing 7.9%, Faculty of Agriculture 3.6% and missing data 0.4%.

REFERENCES

- Altınay, A.G. (2004) *The Myth of the Military- : Militarism, Gender and Education in Turkey*. New York, Palgrave Macmillan Press.
- Bakırtaş, T. (2009). *Türkiye’de Yoksulluk Olgusu’nun Yapısal-Ekonomik Analizi (1908-2008)*, Working Papers 0016, Yıldız Technical University, Department of Economics (in Turkish).
- Başterzi, D.A. (2008). *Toplumsal Yönüyle Annelik, Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Anabilim Dalı* (in Turkish).
- Boratav, Bolak H., G. Okman Fişek and H. Eslen Ziya (2018). *Erkekliğin Türkiye Halleri*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları (in Turkish).
- Boratav, K. (2018). *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2015)*. İmge Yayınevi (In Turkish).
- Bozok, M. (2018). *Türkiye’de Ataerkillik, Kapitalizm ve Erkeklik İlişkilerinde Biçimlenen Babalık*, *Fe Dergi* 10, Sayı 2, pp.31-42. (In Turkish)
- Bozok, M. (2013). *Constructing Local Masculinities: A Case from Trabzon, Turkey*. The Department of Sociology, METU, Unpublished doctoral dissertation.
- Buğra, A. (2008) *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika. İletişim Yayınları*. (In Turkish).
- Chodorow, N. (1978). *The Reproduction of Mothering Psychoanalysis and the Sociology*, University of California Press.
- Connell, R., and J. W. Messerschmidt. (2005) *Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept*. *Gender & Society*. (2005)19. Pp. 829-859.
- Connell, R. (2005), *Globalization, Imperialism and Masculinities*. inside the *Handbook of Studies on Men & Masculinities*, edited by Michael S. Kimmel, Jeff Hearn and R.W. Connell, pp. 71-89.
- Connell, R. (1997). *Sexual Revolution*. inside *New Sexual Agendas* edited by Lynne Segal, Macmillan Press Ltd, pp. 60-76.
- Connell, R (1995). *Masculinities*. Cambridge, England: Polity Press.
- Connell, R. (1987). *Gender and Power: Society, the Person, and Sexual Politics*. Polity Press.
- Demetriou, D. (2001). Z. “Connell’s Concept of Hegemonic Masculinity: A Critique”. *Theory and Society*, (2001): 2-30: pp. 337-361.
- Feldman, G. (2020). *Neoliberalism and Poverty: An Unbreakable Relationship*. Inside *Routledge International Handbook of Poverty*. Edited by Bent Greve. (2020). Pp. 340-350.
- Gerami, S. (2005). *Islamist Masculinity and Muslim Masculinities*. inside the *Handbook of Studies on Men & Masculinities*, edited by Michael S. Kimmel, Jeff Hearn and R.W. Connell, pp. 448-457.

- Gezer, Tuğrul, Y. (2018). Dindar Kadınların Annelik Algısı: Reçel Blog ve Müslüman Anneler Bloğunun Karşılaştırmalı Analizi, *Fe Dergi*, 10/2, (2018), pp.71-84 (in Turkish).
- Harvey, D. (2007). Neoliberalism as Creative Destruction. *Geografiska Annaler, Series B, Human Geography*, Vol. 88, No.2, pp. 145-158.
- Helvacioğlu, B. (2006). The Smile of Death and the Solemncholy of Masculinity. in *Islamic Masculinities*, edited by Ouzgane, L. pp. 35-56. New York, Zed.
- Hoffmann, C. (2019). Neo-Ottomanism, Eurasianism or Securing the Region? A Longer View of Turkey's Interventionism. *Conflict, Security & Development*, 19:3, pp. 301-307.
- Imam, Ayesha, M. (2018). Müslüman Dinsel Sağ ("Köktendinciler") ve Cinsellik. Müslüman Toplumlarında Kadın ve Cinsellik içinde, der. Pınar İlkcaracan, İletişim Yayınları, pp. 75-98, (in Turkish).
- Kalay, A. (2012). Namus ve Toplumsal Cinsiyet, *Mediterranean Journal of Humanities*, II/2(2012), pp. 149-161 (in Turkish).
- Kandiyoti, D. (2016). Locating the Politics of Gender: Patriarchy, Neo-liberal Governance and Violence in Turkey, *Research and Policy on Turkey*, 1:2, pp.103-118.
- Kandiyoti, D. (2013). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar [Concubines, Sisters, and Citizens]*. İstanbul: Metis Yayınları, 2013 (in Turkish).
- Kaufman, M. (2002). *Cracking the Armour: Power, Pain, and the Lives of Men*. Published by Viking Penguin Group.
- Kimmel, M.S. (1993). *Invisible Masculinities. Society*. September/October. (1993) Pp. 28-35.
- MacKinnon, C.A. (1982). *Feminism, Marxism, Method and the State: An Agenda for Theory, Signs*, Vol.7, No:3, *Feminist Theory*, (1982), pp. 515-544.
- Mernissi, F. (2018). İslam'da Aktif Kadın Cinselliği Anlayışı. Müslüman Toplumlarında Kadın ve Cinsellik içinde, der. Pınar İlkcaracan, İletişim Yayınları (2018), pp. 33-54, (in Turkish).
- Millett, K. (2016). *Sexual Politics*, Colombia University Press, 2016.
- Mernissi, F (2018). Bekaret ve Ataerki. Müslüman Toplumlarında Kadın ve Cinsellik içinde, der. Pınar İlkcaracan, İletişim Yayınları (2018), pp. 99-113, (in Turkish).
- Marx, I. (2020). *The Working Poor. Inside Routledge International Handbook of Poverty*. Edited by Bent Greve. (2020). Pp. 245-255.
- Özbay, C. (2013). Türkiye'de Hegemonik Erkekliği Aramak, *Doğu Batı*, (2013), 63, pp. 185-204 (in Turkish).
- Özbay, C. (2010). *Neoliberalizm ve Erkekliğin Halleri. Yeni Sol, Yeni Sağ*. Edited by Armağan Öztürk, pp. 101-132, Ankara, Phoenix, 2010 (in Turkish).
- Özbay, F. (1992). Kadının Statüsü ve Doğurganlık, Türkiye'de Kadın Olgusu içinde, Necla Arat (yayına hazırlayan). *Say Yayınları*. İstanbul. 1992. pp.147-165 (in Turkish).
- Öztan, E. (2015). Annelik, Söylem ve Siyaset. *Cogito Dergisi*, Sayı: 81, Yaz, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2015, pp.91-107 (in Turkish).
- Plummer, K. (2005). *Male Sexualities, inside the Handbook of Studies on Men & Masculinities*, edited by Michael S. Kimmel, Jeff Hearn and R.W. Connell, pp. 178-195.
- Sancar, S, (2022). Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti, İletişim Yayınları (in Turkish).

- Sancar, S. (2008). Erkeklik: İmkânsız İktidar. Metis Yayınları, (in Turkish).
- Segal, L. (2007). Slow Motion: Changing Masculinities, Changing Men. Third, Revised Edition, Palgrave Macmillan.
- Segal, L. (1997). Feminist Sexual Politics and the Heterosexual Predicament. inside New Sexual Agendas edited by Lynne Segal, Macmillan Press Ltd, pp. 77-89.
- Segell, G. (2019). Neo-colonialism in Africa and the Cases of Turkey and Iran, Insight on Africa, 11(2), pp. 184-199.
- Seidler, V.J. (2007). Masculinities, Bodies and Emotional Life. Men and Masculinities, Volum 10, Number 1, July 2007, pp. 09-21.
- Selek, P. (2014). Sürüne Sürüne Erkek Olmak, İletişim Yayınları, (in Turkish).
- Sirman, N. (2006). Akrabalık, Siyaset ve Sevgi: Sömürge-Sonrası Koşullarda Namus-Türkiye Örneği. Namus Adına Şiddet: Kuramsal ve Siyasal Yaklaşımlar içinde, der: Shahrzad Mojab and Nahla Abdo, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, pp. 43-62 (in Turkish).
- Tezcek, F.O. (2021). Men, Masculinities and Poverty, inside Global Agenda in Social Science, edited by İsmail Şiriner, Murat Aydın, IJOPEC Publication Limited, Pp. 179-190.
- Tillion, G. (2006). Haremler ve Kuzenler, Çeviren: Nükhet Sirman&Şirin Tekeli, İstanbul: Metis Yayınları, (in Turkish).
- TUIK 2021, İstatistiklerle Kadın, 2021, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2021-45635> (17.08.2022), (in Turkish).
- Verdú Delgado, A. D. and C. Mañas Viejo (2017). Masculinities and Emotional Deficit: Linkages between Masculine Gender Pattern and Lack of Emotional Skills in Men who Mistreat Women in Intimacy. Masculinities and Social Change,6(2), (2017), pp.166-189.

BOŞANMA DENEYİMİ YAŞAMIŞ KADINLARIN BOŞANMA ÖNCESİNDE, SÜRECİNDE, SONRASINDA YAŞADIKLARININ VE BOŞANMAYA İLİŞKİN DÜŞÜNCELERİNİN FEMİNİST KURAM ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ

THE EXAMINATION OF THE EXPERIENCES OF WOMEN WHO HAVE
EXPERIENCED DIVORCE BEFORE, DURING, AND AFTER DIVORCE AND
THEIR OPINIONS ON DIVORCE WITHIN THE FRAMEWORK OF
FEMINIST THEORY

Şevval GÖK¹& Meriç TOK²& Ali Emre ŞEVİK³& Gülay GÜNAY⁴

ÖZ

Bu araştırmanın amacı boşanmış kadınların boşanma öncesinde, sürecinde ve sonrasında yaşadıkları deneyimlerin öğrenilmesiyle birlikte boşanma deneyimlerinde yaşadıklarının toplumsal cinsiyet kavramı çerçevesinde anlamlandırılması ve boşanmaya ilişkin görüşlerinin aktarılmasıdır. Boşanmanın hem erkeği hem de kadını etkilediği aşıkardır fakat en çok etkilenen taraf kadınlar olmuştur. Yapılan bu araştırma nitel çalışma ile gerçekleştirilmiş olup verilerin toplanması için yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmuştur. Verilerin değerlendirilmesi amacıyla içerik analizi yöntemine başvurulmuştur. Çalışma grubunu oluşturan 22 kadın ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiş ve yapılan görüşmeler sonucunda verilerin değerlendirilmesi amacıyla içerik analizi yöntemine başvurulmuştur. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre kadınların boşanma kararları üzerinde boşanma olgusunun en temel sebebinin evlilik kararının çevre tarafından etkilenmesi, eşlerin birbirlerini tanımadan evlenmesi ve evlilik ilişkisinde başta ebeveynler olmak üzere yakın akrabaların sıklıkla dahil olmasından kaynaklandığı sonucuna varılmıştır. Katılımcıların boşanma sebepleri arasında eş şiddeti ilk sırada yer almıştır. Boşanma öncesinde kadınların kaygıları genel olarak ekonomik sıkıntılar, çevrenin tepkisi ve çocukların sürece ilişkin tutumları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Boşanma sürecinde başta boşanmaya tepki göstermeyen eşlerin işler ciddiye binince eşlerine baskı ve şiddet uygulamaları, ailelerin bu süreçte destek olmaması, boşanmamaları için yakın çevrenin eleştirileri ve tepkileri karşı karşıya kalınan sorunların başını çekmektedir. Katılımcıların hiçbiri boşanma sürecinde aile danışmanlığı almamış ve boşanmaya dair hukuksal süreçler dışında bilgi sahibi olmamıştır. Boşanma sonrasında kadınlar ilk başta duygusal çöküşler yaşamış, ekonomik ve çocuk bakımı konusunda sıkıntılar yaşamış olsalar da hepsinin ortak fikri boşanmanın mutsuz bir evliliği sürdürmekten daha iyi olduğu ve özgürlüklerini elde etmelerini sağladığı fikri üzerine yoğunlaşmaktadır. Sonuç olarak boşanma deneyimi yaşamış olan kadınların cinsiyetlerinden dolayı boşanma öncesi, süreci ve sonrasında büyük bir baskıya maruz kaldıkları belirlenmiştir. Ayrıca boşanma dönemlerinde maruz kalınan toplumsal cinsiyete dayalı şiddet durumunun kültürel feminizm, varoluşsal feminizm ve radikal feminizm özelinde örtüşen noktaları olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Boşanma, Boşanma ve Kadın, Toplumsal Cinsiyet, Feminizm

¹ Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyal Hizmet ABD Doktora, sevvalgok3223@outlook.com, orcid.org/0000-0001-9181-7291

² Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyal Hizmet Yüksek Lisans, meriictok@outlook.com, orcid.org/0000-0002-4980-5198

³ Dr. Öğretim Üyesi., Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Tıp Fakültesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları, aliemresevik@gmail.com, orcid.org/0000-0002-4651-2859

⁴ Prof. Dr., Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, ggunay@karabuk.edu.tr, orcid.org/0000-0002-8234-6683

Sorumlu yazar / Corresponding Author: Şevval GÖK, e-posta: sevvalgok3223@outlook.com

Gönderilme /Submitted: 10.11.2022 **Kabul/ Accepted:** 29.05.2023

ABSTRACT

The purpose of this research is to learn about the experiences of divorced women before, during and after the divorce, to make sense of their experiences in divorce within the framework of the concept of gender and to convey their views on divorce. It is obvious that divorce affects both men and women, but women have been the most affected party. This research was carried out with a qualitative study and a semi-structured interview form was created to collect the data. Content analysis method was used to evaluate the data. Face-to-face interviews were conducted with 22 women constituting the study group, and content analysis method was used to evaluate the data as a result of the interviews. According to the findings obtained from the study, it was concluded that the main reason for the divorce on women's divorce decisions is that the marriage decision is affected by the environment, the spouses get married without knowing each other, and the close relatives, especially the parents, are frequently involved in the marriage relationship. Spousal violence ranked first among the reasons for the divorce of the participants. Before the divorce, women's concerns generally focus on economic problems, the reaction of the environment and the attitudes of children towards the process. During the divorce process, the spouses who do not react to the divorce at first, apply pressure and violence to their spouses when things get serious, the families' lack of support in this process, the criticisms and reactions of the close circles for not getting divorced are the leading problems. None of the participants received family counseling during the divorce process and did not have information about divorce other than legal processes. Although the women experienced emotional breakdowns, economic and childcare problems at first after the divorce, the common opinion of all of them focuses on the idea that divorce is better than maintaining an unhappy marriage and allows them to achieve their freedom. As a result, it has been determined that women who have experienced divorce are exposed to a great deal of pressure before, during and after the divorce due to their gender. In addition, it has been understood that gender-based violence experienced during divorce periods has overlapping points in terms of cultural feminism, existential feminism and radical feminism.

Keywords: *Divorce, Divorce and Woman, Gender, Feminism*

1. GİRİŞ

“Evliliğin dramı, kadına vaat ettiği mutluluğun güvencesini vermesi değil -mutluluğun güvencesi olmaz- onu sakatlaması, tekrara ve alışılmış bir düzene yargılı kılmasıdır.”

(Beauvoir, 2020b, s.222)

Aile, toplumun en küçük ve en temel yapı taşıdır. Evlilik ailenin kurumsallaşması için gerekli bir olgudur. Boşanma ise evlilik birliğinin yasal yollar aracılığıyla sonlandırılmasıdır. Aile yapısının ve değerlerinin zamanla aşınması sonucunda ortaya çıkan çatışma ve krizler boşanmaya sebep olabilmektedir. Boşanma olgusu hem bireyler hem de toplum tarafından travmatik bir süreç olarak değerlendirilmekte ve bu nedenle boşanmış olan bireylere özellikle kadınlara sosyal çevresi tarafından önyargılı ile bakılmakta ve baskı uygulanabilmektedir.

Son yıllarda boşanma oranlarındaki artış, aile yapısında ve karakteristiklerinde meydana gelen değişimlerin en görünür sonuçlarından biridir. Boşanma oranlarındaki artış bir yandan aile kurumunun ve toplumun temellerini sarsma potansiyeli olan bir sosyal ve ahlaki bozulma olarak yorumlanırken, diğer yandan bireysel hak ve özgürlüklerin artması ve geleneksel toplum yapısının değişime uğraması olarak değerlendirilmektedir (Härkönen, 2014). Boşanma olgusu hemen hemen tüm toplumlarda en önemli yaşam olaylarından biri ve aile yapısının parçalanmasındaki en önemli sorun olarak görülmektedir. TÜİK tarafından yapılan araştırmalara bakıldığında kaba boşanma oranına

göre 2021 yılında ülkemizde kaba boşanma oranı binde 2.07 olarak görülmektedir. Dünya çapında boşanma olgusunu düşünürsek her saniyede bir çift boşanmaktadır. Türkiye’de 2020 yılında boşanma sayısı 136.570 olmuştur ve bir önceki yıla göre boşanma sayısı artmıştır (Evllenme ve Boşanma İstatistikleri, 2021).

Ailelerin parçalanmasına yol açan boşanma ekonomik, hukuki, kültürel ve toplumsal açıdan farklı değişkenlerle ilişkilendirilebilir (Hill & Koop, 2015). Bu nedenle boşanma olgusu, hukuki, kültürel, ekonomik, psikolojik, dini, sağlığa bağlı, teknolojik, evliliğe bakış açısı ve şiddet kategorilerinde çok yönlü bir şekilde incelenmesi gerekmektedir.

4721 sayılı Türk Medeni Kanunu’na göre boşanmanın nedenleri özel ve genel boşanma olarak ikiye ayrılmaktadır. Boşanmanın özel sebepleri; zina, hayata kast, pek kötü muamele, onur kırıcı davranış, küçük düşürücü suç işleme ve haysiyetsiz hayat sürme, terk, akıl hastalığıdır. Genel sebepleri ise; evlilik birliğinin temelinden sarsılması, anlaşmalı boşanmadır. Evlilik birliğinin temelden sarsılması konusu içerisinde pek çok sebebi barındırmakta ve belirli bir sınır çizilememektedir. Eşine iftira atmak, eşinin ailesiyle görüşmesine engellemek, başka birini sevdiğini söylemek, aşırı kıskançlık, çocuklara kötü davranmak, cinsel ilişkiye girmekten kaçınmak, ev eşyasına zarar vermek gibi davranışlar eşler için artık ortak yaşamı sürdürmeyi çekilmez bir hale getirmektedir. Bu tür davranışlar evlilik birliğinin temelden sarsılması konusunda yasal süreçlerde

boşanmaya sebep gösterilmektedir (Gökçe, 2020; Crabtree vd., 2018; Çelen, 2011; Berger, 2020). ABD'nin çeşitli eyaletlerinde yapılmış boşanmanın hukuki sebepleriyle ilgili çalışmada: aldatma, çift eşlilik, terk etme, evlilikte duygusal yetersizlik ve yakın akrabalar arasında gerçekleştirilen evlilikler gibi faktörlerin boşanma sebeplerinin çoğunluğunu oluşturduğu görülmüştür (Reeder, 2020). Günay ve diğerlerinin (2019) boşanma nedenlerini incelemek amacıyla yaptıkları bir çalışma kapsamında 519 boşanma davası dosyası incelenmiş ve bu dosyalarda şiddetli geçimsizlik, aile ve eve ilişkin sorumlulukların yerine getirilmemesi ilk üç sırada yer alan boşanma nedenleri olarak belirlenmiştir (Günay vd., 2019).

Sosyo-kültürel sebeplere bakıldığında ise eşlerin sosyo-kültürel yapılarının birbirinden farklı olması evliliklerde çatışmalara yol açmaktadır. Aile yapılarındaki farklılıklar boşanmanın önemli nedenlerindedir. Eşlerin bu farklılıklar karşısında birbirlerine verdikleri tepkilerdeki dayatma eşler arasında çatışmalara neden olmaktadır. Boşanmış ebeveyne sahip bireylerin kendi ilişkilerinde boşanma olasılıklarının yüksek olduğu görülmekle birlikte kişiler çevrelerinde gerçekleşen boşanmalardan olumsuz etkilenmektedir (Çelen, 2011). Ailelerin evliliğe karışması, toplumsal cinsiyet rollerine bakış açısının farklı oluşu, erken yaşta evlilikler, eşlerin küçük yaşta ebeveynlik sorumlulukları üstlenmesiyle birlikte kendilerine zaman ayıramamaları boşanmanın kültürel nedenleri arasında sayılabilir. Bunun yanında bireylerin geleneksel toplum yapısının baskısı altında

yaşadıkları hayattan memnun olmayarak evliliği bir kurtuluş olarak görmeleri ve evliliklerinin beklentilerini karşılayamaması boşanmayı ortaya çıkaran nedenler arasındadır (Tarhanacı, 2017). Gerçekleştirilen farklı çalışmalarda din ve mezhep farklılıkları, teknolojinin yaygınlaşmasıyla ikili ilişkilerin azalışı, bireylerin evlilikle üstlendikleri roller ve bu rollere alışma süreçlerinde karşılaştıkları güçlükler ve şiddet en önemli boşanma nedenleri olarak öne çıkmıştır (Akpınar vd., 2013; Tarhanacı, 2017; Levinger, 1966; Demir, 2016).

Yapılan çalışmalarda gelişmiş ülkelerdeki boşanma oranlarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Kara, 2020). Bu bölgelerde boşanma oranlarının yüksek olması çok kültürlülük (farklı ırk, etnik yapı, kültür ve dini inançlara sahip bireylerin bir arada yaşaması), finansal yetersizlikler, nüfusun yoğun olmasına bağlı olarak geleneksel toplum normlarının işlevselliğinin azalması, kadının çalışma yaşamında daha çok yer alması, işsizlik vb. gibi nedenlerle açıklanabilir. İşsizlik ailenin yoksullaşmasına ve buna bağlı pek çok problemi içerisinde barındırarak ailede krizlerin yaşanmasına ve aile parçalanmasına neden olabilmektedir. Eşler arasındaki ekonomik ve sınıfsal farklılıklar da boşanma sebepleri arasındadır, özellikle eşler arasındaki tüketim alışkanlıklarının farklılığı krizlere sebep olmaktadır (Çelen, 2011).

Boşanma olgusunun sonucuna ve etkilerine bakacak olursak; bireyler ağırlıklı olarak ekonomik, psikolojik ve toplumsal sorunlar yaşamaktadır. Boşanmış bireylerin psiko-sosyal sorunları diğer

bireylere kıyasla daha fazladır. Boşanma deneyimi yaşamış bireylerde depresyon, stres ve kaygı bozuklukları görülmektedir. Sosyal güvencesi olmayan bireyler, özellikle sosyo-ekonomik durumu yetersiz olan kadınlar, yaşamlarını idame ettirebilmede çok fazla problem yaşamaktadır. Boşanma sonrasında çocuğun bakım sorunu ortaya çıkmakta ve boşanma çocukları da etkilemektedir, bu etkilenme genel olarak olumsuz olmaktadır. Çocuk sosyal uyum problemleri, rol ve kimlik karmaşası yaşamakta, çocuğun okul başarısında düşüş gözlenmekte ve daha çekingen bir kişilik yapısında olduğu görülmektedir (Bulut, 1991).

Boşanma sonrasında kadınlar en sık; ekonomik problemler, çevre baskısı, çocuklarından ayrı kalma, çevresindeki erkeklerin tacizi ve aile baskısı problemleriyle karşı karşıya gelmektedir (Arıkan, 1996). Sosyo-ekonomik durumları, ataerkil toplum düzeni, toplumsal rol ve statüleri, aile içerisinde üstlendikleri rol ve sorumluluklar kadınların boşanmada daha çok zarar görmesine sebep olmaktadır (Can ve Aksu 2016). Özellikle ailesi tarafından desteklenmeyen ve ekonomik desteği olmayan, evlilik yaşamındaki krizlerle mücadele edemeyen kadınların boşanma kararı vermeleri oldukça zor olmaktadır. Pek çok kadın sırf bu sebeplerle boşanmaktan vazgeçmekte ya da tahammül eşiklerini zorlamaktadır. Amato & James (2010)'e göre eğitilmiş bir kadın ekonomik bağımsızlığını eline alarak eşine karşı daha güçlü bir tavır takınmakta ve eğitimsiz kadınlara oranla boşanma kararını daha kolay verebilmektedir.

Toplumda var olan geleneksel cinsiyet normları çerçevesinde, kadınların toplumsal hizmetlere ve kaynaklara erişimleri erkeklere oranla daha sınırlı durumdadır. Bu nedenle sosyal yaşam içerisinde boşanmış olan kadınlar farklı baskı, engellenme ve istismara maruz kalabilmektedir. Özellikle boşanmanın nedeni ne olursa olsun, kadınlar “kadın olsaydın da...” şeklinde var olan cinsiyetçi söylemler içerisinde boşanmanın asıl suçluları olarak damgalanmaktadır. Boşanmış kadınlara yakın sosyal çevreleri çeşitli etiketlemeler yapılmakta ve olumsuz davranışlarla yüzleşmek zorunda kalabilmektedirler. Hemcinsleri bile boşanmış kadınları bir tehdit unsuru olarak görerek yalnızlaştırmaya, çevrelerinden uzak tutmaya çalışmaktadır. Demir'in (2016, s. 235-253) gerçekleştirdiği bir araştırma da boşanmış kadınlara cinsellik yönünden bakıldığını ve boşanma deneyimi yaşamış kadınların damgalanmalar sebebiyle kendilerini sosyal ilişkilerden uzak tuttuğunu belirtmiştir. Hem boşanma sürecinde hem de boşanma sonrasındaki süreçte kadınlar zor şartlar altında yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadır (Can ve Aksu,2016). Çocuk sahibi olan boşanmış kadınlar çocukların ihtiyaçlarını giderebilme konusunda büyük bir kaygıya düşmekte ve babasız bir çocuk büyütme fikriyle birlikte psiko-sosyal açıdan zarar görmektedir. Bu süreçte en önemli unsur kadının ekonomik özgürlüğünün olmayışıdır. Toplumsal cinsiyet rolleriyle birlikte oluşan güç dengesizliği sorunu kadını büyük oranda güçsüzleştirmektedir.

Feminizm, toplumsal cinsiyet ve ataerkil sisteme bir eleştiri olarak cinslerin eşitliğine inanan

toplumdaki cinsiyet, din, dil, ırk, etnisite, engellilik ve yaşa dayalı ayrımcılıkları kınayan bir yapıya sahip olarak kişilerin psiko-sosyal, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel düzlemde özgürlüklerini ve yetkinliklerini savunan bir doktrindir. Feminizm ataerkil sisteme bir karşı duruş olarak cinsiyet temelli bir ayrımın biyolojik parametrelerden yaratıldığını ve bu durumun kişilerin yaşam standartlarını olumsuz etkilediğini, cinslerin eşitliğinin sağlanması gerektiğini savunmaktadır (Taş, 2016, s.164-165; Atasü Topçuoğlu ve Altuntaş, 2016, s.13). Dolayısıyla bu doktrin kadınların yaşadıkları ikincil durumları irdeleyen bir forma sahiptir. Kendi içerisinde türlere ayrılan feminist teorinin genel itibarıyla aileye bakış açısı tüm kurumsal yapılar gibi aile kurumunun da toplumsal cinsiyet rolleri ve ataerkil sistemle şekillenen bir yapıda olduğu, eşitsizlikler üzerine temellendiği, erkeğin baskın olduğu bir ortamda kadının eşitsiz güç ilişkileri nedeniyle baskıya maruz kaldığı, bu baskı durumlarının evlilik ve aile yaşamı üzerinde olumsuz etkiler bıraktığını ileri sürmektedir (Giddens, 2000, s.176; Çiçek, 2014, s. 17-22 ; Soygan, 2019, s. 44-47).

Boşanma hakkında feminist kuramın söylemi genel olarak eşitlikten yana olsa da feminizmin kendi içerisinde yer alan çeşitlerinin de kendine has söylemleri mevcuttur. Feminizmin türleri içerisinde yer alan liberal feminizme göre kadınlar erkeklerle her alanda eşit olmalıdır. Bu tür içerisinde yer alan medeni haklar istemine göre kadınların boşanma durumunda çocukları üzerinde hak sahibi olması gerektiği öngörülür ve bununla birlikte kadınların

erkeklerle aynı düzeyde eğitim almasının onları koruyacağı, zincirlerini kıracağı ve iktidarın kadın üzerinde haz ve tiranlık kuramayacağını savunur (Donovan, 2019, s. 21-22; Yörük, 2009, s. 65-66; Kelly, 1982, s. 6-7; Wollstonecraft, 2020, s.38). Kültürel feminizm ise liberal feminizme bir tepki olarak kadınların erkeklerden ontolojik olarak farklı olduğuna ve kadınlık kültürüne sahip olduğuna inanır. Dolayısıyla kadınlar aile kurumu içerisindeki ataerkil yapıya uyum sağlamakta zorlanacak, erkeklerin kendilerinden beklenenleri gerçekleştirmediği zaman anlaşmazlıklar yaşayacak ve bu sebeple ortak bir ülkü olmadığı için boşanma doğal bir olgu olarak karşımıza çıkacaktır (Donovan, 2019, s.75-78; Yörük, 2009, s. 66-67; Soygan, 2019, s.54-56). Marksist feminizme göre kadınların ev içindeki ve kamusal alandaki emekleri ataerkil yapı ve ataerkil yapıdan şekillenen kapitalizm tarafından sömürülmektedir. Kadınlar bu ekonomik düzlemde birer meta olarak görülmekte ve emekleri hiçe sayılmaktadır. Bu sebeple kadınların emeğinin öngörülmediği bir ortamda hem ev işleri hem de kamusal alandaki cinsiyet temelli eşitsizlikler aile kurumunu ve evlilik yaşantısını etkilemekte ve boşanmalar yaşanmaktadır (Donovan, 2019, s. 134-146; Yörük, 2009, s.67-68; Soygan, 2019, s.53-54). Varoluşsal feminizm ise kadınların varoluşlarının toplumsal cinsiyet sebebiyle yok sayıldığını, öteki konumundaki kadının her alanda eşitsizliğe uğradığını ve bu durumun kadınları yok saydığını söylemektedir. Böylece kadınlar varoluşsal olarak yok sayıldığı için evlilik durumunda da boşanma durumunda da hep bir öteki durumundadır (Donovan,

2019, s.232; Yörük, 2009, s.70-72; Sands & Nuccio, 1992, s.489-494). Radikal feminizm ise ataerkil sistemin sadece ekonomik temeli olmadığını, toplumsal cinsiyet ile alakalı olduğunu, kadınların toplumsal cinsiyet durumu sebebiyle ezilen sınıf bilincini geliştirdiğini, evlilik ve annelik olgusunun bu durumlardan temellendiğini ve kadınları köleleştirdiğini savunur. Dolayısıyla aslında evlilik kadınlar için öngörülmeleyen bir forma sahiptir ve boşanma durumu kadınları özgürleştirmektedir (Donovan, 2019, s. 265-269). Feminist teori evlilik, aile ve boşanma konularında farklı bakış açılarına sahip olmakla birlikte kadının ezilmişliğine ve engellenmişliğine vurgu yapmaktadır (Ferguson, 2017, s. 269-286; Dietz, 2003, s. 399-431; Ermez, 2020, s.29-30; Çiçek, 2014, s.17-22; Soygan, 2019, s.44-56; Carbone, 1994, s. 183-209; Özkazanç, 2018; s.201-208).

Yöntem

Yapılan bu araştırmada, kadınların boşanma öncesinde, sürecinde ve sonrasında yaşadıkları sorunların ve sıkıntıların, boşanmaya dair bakış açılarının öğrenilmesi amacıyla nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Yine araştırmada nitel araştırma yönteminin desenlerinden biri olan fenomenolojik yaklaşım, boşanmış kadınların deneyimlerini aktaracak olması nedeniyle tercih edilmiştir. Fenomenolojik yaklaşım, kişilerin yaşadıkları deneyimin kendisini, ne ifade ettiğini veya kişinin yaşamdaki varoluşu hakkındaki düşünce ve algısını sunmayı amaçlamaktadır. Fenomenolojik yaklaşım için insan, insan davranışı, durumlar ve

olgular arasında ilişkiisel değerlendirmeler yapılmaktadır (Krysyk & Finn, 2015, s. 210).

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Feminist kuram kadınların boşanma deneyimlerinin toplumsal cinsiyet ve ataerkil sistem sebebiyle erkeklerle aynı olmadığını, yaşanan bu deneyimlerin ve daha da önemlisi boşanmanın nedeninin cinsiyet ilişkilerinin eşitsiz güç ilişkilerinden kaynaklandığını savunarak kadın ve erkeğin eşitliğini savunmaktadır. Bu araştırmada feminist kuram çerçevesinde boşanma deneyimi yaşamış olan kadınların, boşanma öncesi, süreci ve sonrasında yaşadıkları deneyimlerin, boşanma sürecine ilişkin düşünceleri belirlenmiş ve yorumlanmıştır.

Araştırma, kadınlarla yürütülmesi ve kadınların boşanma deneyimlerinin feminist kuram ile açıklanması suretiyle araştırmanın amacına uygundur. Araştırmanın literatürde yapılan nitel araştırmalarla benzerlik göstermekle birlikte bütüncül olarak kadınların boşanma sürecini tam incelemesi, bu durumların feminist bakış açısıyla yorumlanması ve duygu ve düşüncelerinin araştırmaya en uygun yöntem olarak nitel araştırma yöntemiyle ifade edilmesi sebepleriyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Çalışma Grubu

Yapılan bu araştırmada çalışma grubunu belirlemek ve ulaşmak amacıyla kartopu örneklem tekniğine başvurulmuştur. Kartopu örnekleme yöntemi bir katılımcıya ulaştıktan sonra bu

katılımcının yönlendirilmesiyle diğer katılımcıya ve sonrasındaki katılımcının da diğer katılımcıya yönlendirmesiyle kartopu gibi büyüyen bir örnekleme ulaşmayı sağlamaktadır (Krysiak ve Finn, 2015, s.202). Bu çalışmada kartopu örnekleme yöntemi özellikle araştırmanın amacı doğrultusunda boşanma deneyimi yaşamış olan kadınlara herhangi bir kayıt ile ulaşmanın mümkün olmaması nedeniyle tercih edilmiştir.

Verileri elde etmek amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme formu yaklaşımı tercih edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formu yaklaşımı benzer bir konunun aktarılması için farklı insanlardan aynı tip bilgilerin alınmasını sağlamaktadır. Bu görüşme tekniği araştırma yapılmadan önce hazırlanan soruları ve bu sorulara görüşmenin içeriğine göre soru eklenebilmesi, zaman esnekliğini göz önünde bulundurması sebebiyle çalışmaya uygunluk göstermektedir (Patton, 1987, s. 111; akt. Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 132). Çalışmaya dair verilerin elde

edilebilmesi için boşanma deneyimi geçirmiş olan 22 kadın ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. 22 kadın ile yapılan görüşmelerden elde edilen verilerin yeterli olması ve araştırmacılar tarafından doyuma ulaştığının istemi ile daha fazla katılımcı ile görüşülmeye gerek duyulmamıştır. Çalışmaya katılım sağlayan kişilerin adları gizlilik esası nedeniyle belirtilmemiş bunun yerine “K1, K2...” şeklinde sayılarla ifade edilmiştir. Katılımcıların görüşme yapılmadan önce bilgilendirilmiş onam metnini okumalarına veya okuma-yazma durumları yoksa bilgilendirilmelerine araştırmacılar tarafından dikkat edilmiştir. Ayrıca araştırma konusu ile ilgili varsa kadınların sorularına araştırmacılar tarafından cevap verilmiştir. Katılımcılar çalışmaya gönüllülük esası ile dahil olmuştur. Çalışmaya katılan kişiler Malatya, Mersin, Adana ve Ankara illerinden olup çeşitlilik arz edilmiştir. Katılımcılara ait sosyo-demografik özellikler ve boşanmaya dair ek bilgiler Tablo 1 ve Tablo 2’ de gösterilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-demografik Özellikleri

Katılımcı	Yaş	Eğitim	Meslek ve Çalışma Durumu	Gelir Durumu ve Yeterliliği
K1	33	Lise	Özel Sektörde Çalışan/Tam Zamanlı/ İş yerinde	Nafaka ve 2500 TL/Az yeterli
K2	26	İlkokul	Özel Sektörde Çalışan/Tam Zamanlı/ İş yerinde	2800 TL/ Yeterli
K3	44	Ön Lisans	Özel Sektörde Çalışan/Yarı Zamanlı/ İş yerinde	Nafaka ve 750 TL/Yetersiz
K4	58	Lisansüstü	Memur/Tam Zamanlı/İş Yerinde	10000 TL/Yeterli
K5	39	Lisans	Memur/Tam Zamanlı/İş Yerinde	6000 TL/ Yeterli
K6	32	Lise	İşsiz	1650 TL/ Sosyal yardım/ Engelli çocuk bakım ücreti/Yetersiz

K7	32	Okur-yazarlık yok	İşsiz	1800 TL/ Sosyal yardım/ İki çocuğu bakım tedbiri bir çocuğu engelli maaşı/ Yetersiz
K8	42	Lisans	İşsiz	1700 TL/Annesi destek oluyor/Yetersiz
K9	49	İlkokul	İşsiz	2000 TL/Yaşlı Bakım Aylığı/Yetersiz
K10	26	Lise	Özel Sektörde Çalışan/Tam Zamanlı/ İş yerinde	2825 TL/Az Yeterli/Tam Zamanlı, İş Yerinde
K11	54	İlkokul	İşsiz	2500 TL/Ailenin maaşı ile/Az Yeterli
K12	47	Lisans	Memur/ Tam Zamanlı/ İş yerinde	5000 TL/ Az yeterli
K13	55	Lisans	Emekli	3500 TL/ Yetersiz
K14	42	İlkokul	İşsiz	1000TL/Nafaka ile/ Yetersiz
K15	38	İlkokul	İşsiz	200TL/Harçlık/Yetersiz
K16	41	İlkokul	İşsiz	2000TL/Nafaka,Sosyal Yardım/Yetersiz
K17	25	Önlisans	İşsiz	3000 TL/Yetersiz
K18	28	Lisans	Memur/Tam Zamanlı/İş Yerinde	7000 TL/ Yeterli
K19	38	Lisans	Memur/ Tam Zamanlı/ İş yerinde	7000 TL/ Yeterli
K20	41	Lisansüstü	Memur/ Tam Zamanlı/ İş yerinde	9000 TL/ Yeterli
K21	43	Lisansüstü	Memur/ Tam Zamanlı/ İş yerinde	8000 TL/ Yetersiz
K22	31	Önlisans	İşsiz	1000TL/Nafaka ile/ Yetersiz

Tablo 2. Boşanmaya Dair Ek Bilgiler ve Yaşanılan Yer

Katılımcı	Kaç Yıl Evli Kalındığı	Kaç Yıl Önce Boşanıldığı	Çocuk sayısı ve çocuğun kiminle yaşadığı	Kiminle Yaşadığı
K1	2	2	Yok	Ailesiyle
K2	6	1	1/ Babasıyla	Ev Arkadaşıyla
K3	17	10	2/ Kız reşit oğul babasıyla	Ailesiyle
K4	19	13	3/ 2 tanesi kendisiyle	Çocuklarıyla
K5	10	3	1/ Kendisiyle ancak babasında da kalıyor	Çocuğuyla
K6	1	9	1/ Kendisiyle	Ailesiyle
K7	13	6	3/ Kendisiyle	Çocuklarıyla
K8	4	18	1/ Kendisiyle	Çocuğuyla
K9	13	16	3/ 2 tanesi kendisiyle	Bakımını üstlendiği yaşlı birey ve çocukları ile
K10	7	1	1/ Kendisiyle	Ailesiyle
K11	15	19	3/ Kendisiyle	Çocuklarıyla
K12	21	3	2/ Kendisiyle	Çocuklarıyla
K13	13	11	2/ 1 Çocuk kendisiyle	Çocuğuyla
K14	16	1	2/ Kendisiyle	Ailesi ve çocuklarıyla
K15	17	1	2/ Babalarıyla	Ailesiyle
K16	22	6	3/ Kendisiyle	Ailesi ve çocuklarıyla
K17	3	1	1/Kendisiyle	Ailesi ve çocuğuyla
K18	2	1	0	Yalnız
K19	10	3	1/Kendisiyle	Çocuğu ile
K20	7	4	Yok	Yalnız
K21	16	1	1/Kendisiyle	Çocuğu ile
K22	6	2	Yok	Yalnız

3. Veri Toplama Aracının Geliştirilmesi

Çalışma amacı kapsamında veri toplama aracının geliştirilmesine yönelik literatür taraması yapılmış ve verilerin toplanması için yarı yapılandırılmış görüşme formu araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur. Yarı yapılandırılmış görüşme formunun mantığı bir başlık, alt başlık veya geniş soru listesinin yer aldığı ama görüşmenin gidişatına göre farklı alt soruların da olduğu sorulardan ya da

soruların sırasında ve üslubunda değişikliklerin olabileceği sorulardan meydana gelmesidir (Krysik ve Finn, 2015, 193). Formda yer alan sorular sosyo-demografik özellikler de dahil 28 soru ve bu 28 sorunun alt sorularından oluşmaktadır. Görüşme formu oluşturulurken konuya ilişkin yapılmış araştırmalar, katılımcıların duygu ve düşünceleri ve araştırmaya uygunluk esas alınmıştır. Araştırma verileri Mayıs – Haziran 2021 tarihleri arasında toplam 7 hafta da, katılımcılarla en fazla 1 saatlik

süren görüşmelerle ve katılımcıların rahat edebilecekleri bir mekan ve zamanda toplanmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda hazırlanmış olan veri toplama formunun uygunluğuna dair Karabük Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul'undan 35324 sayılı yazıyla 13.06.2021 tarihinde Etik Kurul izni alınmıştır.

4. Verilerin Analizi

Araştırmaya ilişkin verilerin toplanması amacıyla katılımcıların rızası alınmak suretiyle görüşmeler ses kayıt cihazı ile kaydedilmiş ve verilerin kaybolmaması için araştırmacılar tarafından aynı gün içerisinde deşifre edilmiştir. Katılımcıların adları gizlilik esas alınarak belirtilmemiş olup söyledikleri aynen aktarılmıştır. Araştırmaya ait verilerin değerlendirilmesi amacıyla içerik analizi yöntemine başvurulmuştur. Yapılan analizler ve kodlamalar neticesinde araştırmanın amacına da uygun kalınarak 2 kategoriye ve ilk kategori kendi içinde alt başlıklara ayrılmıştır. Buna göre ilk kategori “*Boşanan Kadınların Yaşadıkları ve Deneyimleri*” ve ikinci kategori ise “*Boşanan Kadınların Boşanmaya Dair Düşünceleri*” şeklinde belirlenmiştir. İlk kategori 3 alt başlık şeklinde değerlendirilmiş ve araştırmaya da sadık kalınarak “*Boşanma Öncesinde Yaşananlar*”, “*Boşanma Sürecinde Yaşananlar*” ve “*Boşanma Sonrasında Yaşananlar*” şeklinde sıralanmıştır. Araştırmada ilk öncelikle araştırmaya dair literatür bilgisi verilmiş, sonrasında bulgular ve araştırmacıların yorumları aktarılmıştır.

5. Bulgular

Boşanma deneyimi yaşamış kadınların boşanma öncesi, süreci ve sonrasında deneyimlerinin, boşanmaya dair bakış açıları başlıklar halinde verilmiştir

5.1. Boşanmış Kadınların Boşanmaya İlişkin Deneyimleri

Boşanma deneyimi geçirmiş kadınların sosyo-demografik özellikleri incelendiğinde çalışma kapsamına alınan katılımcıların (22 kadın) yaş ortalamasının 40 olduğu, 3'ünün lisansüstü eğitim dercesine, 6'sının lisans, 3'ünün önlisans, 3'ünün lise ve 6'sının ilköğrenim diplomasına bir katılımcının ise okur-yazar olmadığı belirlenmiştir.

Ayrıca katılımcılar arasında işsiz olanların sayısı, kamuda ve özel sektörde çalıştığını belirtenlerden fazladır, bir katılımcı emekli olduğunu belirtmiştir. Çalışan kadınların 9'u tam zamanlı ve 2'si yarı zamanlı olarak çalışmaktadır. Katılımcıların ortalama 3700 TL aylık gelire sahip oldukları, 7'sinin nafaka aldığı, 7 katılımcının da ailesinden veya sosyal yardımlardan destek aldığı görülmüştür (Tablo 1). Dört katılımcı hariç geri kalan 18 katılımcının hepsinin çocuk sahibi oldukları ve çocuk sahibi olan 15 kadın çocukları ile yaşamaktadır. Çalışmaya katılan kadınlardan 7'si 1 yıl, 3'ü üç yıl, 2'si dört yıl, 2'si altı yıl önce boşandıklarını belirtmiş, 6'sı ise on yıl ve daha uzun süredir boşanmış olduklarını söylemişlerdir. Kadınların evli kalma süreleri 1 yıl – 22 yıl arasında değişmekte olup, ortalama evlilik süresi yaklaşık 11

yıldır. Uzun süre evli kalıp boşananların sayısı kısa süre evli kalıp boşananlardan fazladır. Tüm bu verilere bakarak katılımcıların genelini düşük sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel seviyeye sahip olduğu, 3 katılımcı dışındakilerin bakım yükümlülüklerinin olduğu ve bağımsız olarak ayrı bir evde yaşamadıkları belirlenmiştir (Tablo 2).

5.1.1. Boşanmış Kadınların Boşanma Öncesinde Yaşadıkları Deneyimler

Bu çalışma kapsamında düşük sosyoekonomik düzeye sahip olan kadınlar arasında görücü usulü ile evlendikleri, aşık olsalar bile, aşık oldukları bireylerle değil, aileleri ve sosyal çevrenin baskısı altında uygun görülen kişilerle evlilik yaptıkları, daha üst sosyoekonomik düzeyde yer alan kadınların ise aile ve sosyal çevrenin “evlenmen gerekiyor, namuslu kadın evlenir” gibi baskılar nedeniyle evlilik kararlarını aldıkları gözlemlenmiştir. Ayrıca bazı katılımcılar erken yaşta aileleri tarafından kendi fikirleri alınmadan evlendirilmiştir.

Katılımcıların neredeyse hepsi evliliği bir kaçış, toplumun baskısından kurtuluş ya da salt aşk olarak görmektedir. Ancak katılımcılara “Evlilik hayatınızı anlatır mısınız?” sorusu sorulduğunda birbirlerini tanımadan evlendikleri için bu durumun huzursuz bir evlilik yaşamalarına sebep olduğunu ve bazıları da kişilik farkları sebebiyle evliliklerinin tartışmalarla geçtiğini vurgulamıştır:

“Yani eşimi pek tanıdığım söylenemez evlendikten sonra tanıdım ben onu.” (K3)

“Çocuğuna karşı da ilgisizdi. Kişiliklerimiz bu sebeple uyuşmadı. Evlilik hayatımızda pek bu sebeple iyi değildi.” (K5)

“Sıkıntılıydı ben sürekli çalışıyordum, eşimle ilişkimizde başından beri bir sorun vardı zaten eşim geymiş- ben bunu 15 yıl sonra öğrendim-... eşim ilgisizdi hep zaten, ailesiyle birlikte yaşıyorduk ve sürekli kavgalar olurdu ama bir şekilde sürdürürdük, 17 yıl boyunca da sürdü yani, mutlu değildim genelde.” (K15)

Toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde genç kız babasının evinde bir hizmetçi, evlendiğinde de gittiği evde de yine bir hizmetçidir. K3’ ün evlilik süreci tam olarak bundan ibarettir:

“Hani evde kaynana kayın baba vardı. Ablaları çok sık gelip gidiyorlardı. Geldikleri zaman uzun bir süre misafir kalıyorlardı. Onun dışında akrabalarından çok gelip giden yatılı misafir kalan vardı. Yani hep bu şekilde geçti aslında ben hep hizmet ettim evliliğin ne demek olduğunu da pek anlayamadım.” (K3)

Katılımcıların çoğunun istismar (fiziksel, ekonomik, psikolojik, cinsel), eşlerinin sahip olduğu alışkanlıklar ve yakın çevrenin evlilik ilişkisine müdahale etmesi sebebiyle boşanma kararı aldığı görülmektedir. Yüksek sosyoekonomik düzeyde yer alan kadınların çoğunlukla ilgisizlik ve sadakatsizlik (aldatma) deneyimledikleri, düşük sosyoekonomik statüde yer alan kadınların ise daha çok fiziksel ve psikolojik istismara maruz kaldıkları belirlenmiş olmasına rağmen, genel olarak katılımcıların hemen hemen hepsi sosyo-ekonomik durum fark

etmeksizin, evlilik yaşamlarındaki en önemli sorunun şiddet olduğunu ifade etmişlerdir.

Katılımcıların şiddet sebebiyle boşanmaları aşağıda verilmiştir:

“Evet ben görücü usulü evlendim ancak onu sevdim ben. Eşim dedim çocuklarımın babası dedim bütün hayatımı ona adadım. Ama o bana bunu yapmadı, hep ezdi, hor gördü. Yaş ilerledikçe bazı şeylerin farkına vardım hani eşimin beni ne kadar değersiz gördüğünü, ben ne kadar ilgi gösterirsem göstereyim beni insan yerine koymadığını anladım ve bunu anladığım anda karar verdim boşanmaya. Ayrıca ara ara fiziksel şiddet uyguladığı da oluyordu.” (K3)

“Evet, hani aldatma olayı bir psikolojik ve cinsel şiddet durumuydu. Yani dönem dönem oluyordu aslında. Hani evliliğimizin 3. ve 5. yılında daha sonra işte bir 10. yılına doğru oldu. Sonra işte en sonunda bu olay olunca artık ben tamamen bitirme kararı aldım.” (K4)

“İlgisizlik durumlarıyla birlikte eşim beni aldattı. Bu durum sebebiyle boşanma kararı aldım.” (K13)

“Her türlü şiddet durumuna maruz kaldım. Evliliğimizin başından beri fiziksel ve psikolojik şiddet, son zamanlarda eve para bırakmama ve bizi aç bırakma durumları vardı ve en sonunda beni başkasıyla aldattığını öğrendim ve bu da artık son nokta oldu. Çocuklarım için katlandım ama artık yeter !” (K14)

Ayrıca 3 katılımcının (K6, K12, K17) literatürden elde edilen bilgiler doğrultusunda eşlerden birinin

yakın çevresiyle çok ilgilenmesi ve bağımlılıkları (alkol, madde ya da kumar vb.) sebebiyle boşanma kararı aldıkları görülmüştür.

“Annem kanser hastasıydı. Hastalık sürecinde sık sık gelip gitmem eşim ve ailesi tarafından hoş karşılanmadığı için kavgalar başlamış oldu. Zamanla bu durum aşılamayacak bir boyuta geldi.” (K1)

“Geçimsizlik, karşı tarafın uyuşturucu bağımlısı olması, uyuşturucuyu bırakmaması bize tercih etmesi, evine bakmaması ilgisiz bir baba ilgisiz bir eş olması boşanmamıza etki eden sebeplerdi.” (K6)

“Eşimin ilgisiz tavırlarıyla da birlikte alkol bağımlısı olması da boşanmam için bir etkendi. Çocuklar hasta dahi olsa alkol içmekten kendine gelemediği için evin tüm sorumluluğu bana aitti” (K12)

“Eşimin kumar bağımlısı olduğunu öğrendim, üniversite zamanları da oynuyordu ama bu kadar değildi, eve para getirmemeye başladı, çocuğumuz olduktan sonra evden daha da uzaklaştı, geç gelmelere başladı; ilgisizliğine, düşüncesizliğine daha fazla katlanamadım.” (K17)

Boşanma kararı alınırken; kadınların genel olarak kaygıları ekonomik sıkıntılar, çevrenin tepki ve baskısı, çocukların kötü etkilenmemesi şeklindedir. Bu durum sosyo-ekonomik olarak özgürlüğe sahip olmayan kadınlarda özgürlüğe sahip olan kadınlara göre daha yüksektir. Kadınlar ekonomik özgürlüğe sahip olunca kimseye bağımlı olmadan yaşamlarını sürdürebilmekte ve boşandığında aile evine dönüp baskılara maruz kalmamaktadır. Ancak kadınlar belli

bir eğitim seviyesine ve ekonomik özgürlüklerini sağlayacak bir işe sahip olamadıkları için kendilerine bakacak eşlere ya da ailelere ihtiyaç duymaktadırlar. Bununla birlikte çocukları olan katılımcıların boşanma kararın yalnızca kendi yaşamları üzerinde değil, çocuklarının yaşamları üzerinde de olumsuz etkiler bırakabileceği endişesi taşıdıkları gözlemlenmiştir. Ancak katılımcıların bu kaygılara sahip olmasıyla birlikte kararlarından vazgeçmedikleri, kendileri ve çocukları için en iyi yolun bu olacağını söyledikleri görülmüştür:

“Zaten ben hazırdım hani bu aldatma durumlarını biliyordum ve hazırlamıştım kendimi boşanmaya. Onun dışında ben çalışan bir kadındım zaten ve ekonomik özgürlüğüm vardı” (K4)

“Hani kaygılarım topluma nasıl söyleyeceksin, nasıl açıklayacaksın yönünden oldu. Her ne kadar umursamaz biri olsan da toplumun ne diyeceğine takılıyorsun maalesef.” (K5)

“Yok yani hiçbir şekilde kaygılarım olmadı. Bir an önce boşanmak istedim ben sadece. Evet işim yoktu param yoktu ve bir çocukla baba evine döndüm ama öyle bir hayatı yaşamaktansa bunları göze aldım ve bu bir kaygı oluşturmadı ben de.” (K6)

Boşanma kararına ilişkin tepkiler eşten, aileden, çocuklardan ve çevreden gelmektedir. Ekonomik özgürlüğe sahip kadın bu tarz engellemelere daha az maruz kalmakta ve ailesi tarafından desteklenmektedir. Sosyoekonomik düzeyi düşük olan kadınlar boşanma konusunda ailelerinden baskı gördüklerini, öte yandan yüksek sosyoekonomik

düzeyde olan kadınlar ise ailelerinden baskı görmediklerini ifade etmişlerdir. Ancak sosyal çevrenin ve özellikle toplumsal cinsiyet rolleri normlarının sosyo-ekonomik düzey fark etmeksizin kadınların boşanma kararları almalarında etkili bir unsur olduğu göze çarpmaktadır:

“Dayağımı yiyip oturacaksın dediler. Ailen kocandır döver de sever de dediler.” (K2)

“Hani çevremizde boşanmış insanlar tabi ki de vardı ancak insan kendine konduramaz ya o şekilde bir tabi ki üzüldü ailem. Dolayısıyla böyle bir durumda çok da tepki vermediler hemen kabullendiler hani sen ne istiyorsan o olsun kızım dediler. Zaten ekonomik olarak da özgür bir kadınum.” (K4)

“Ailem hiç kabullenmedi yani kesinlikle kabullenmediler. İşim gücüm olmasına rağmen. Ailemin kabullenmeme sebebi kadın olmamdı aslında. Kadın nasıl boşanır işte tek başına kalır, toplum başka gözle bakar gibi inanışlarla ailem de hani toplumdaki etkilendi açıkçası ve toplumdaki görüşlerden dolayı haklı olarak etkilenme eğilimindeydiler.” (K5)

“Çevremdekiler çocukların hatırı için bizde dayak yedik biz de geçinmiyorduk boşanma diyorlardı.” (K7)

“Boşanmamı benim kendi annem istemedi en başta, kendi ailemin etkisi oldu. Bu saatten sonra yalnız nasıl yasacaksın, el aleme ne deriz nasıl açıklarız dedi. İntihar ederim bak, ben ölmeden sakın deyip hep beni durdurdu.” (K11)

“Ailem nasıl bir insan olduğunu bildikleri için destek oldular ve boşanmama karşı çıkmadılar ayrıca zaten ben ekonomik özgürlüğe sahip bir kadınum o yüzden de çevremde de bu sıkıntıyı yaşamadım.” (K20)

5.1.2. Boşanmış Kadınların Boşanma Sürecinde Yaşadıkları Deneyimler

Boşanma her ne kadar travmatik bir süreç olsa da bireylerin boşanma ve boşanma süreci hakkında bilgi sahibi olmalarıyla daha kolay aşılabılır. Katılımcılara bu süreçte *“Aile danışmanlığı aldınız mı?”* sorusu sorulduğunda eğitim durumu fark etmeksizin hiçbirinin danışmanlık almadığı, boşanma sonrasında psikolojik destek alanların olduğu, bir katılımcının bunu reddettiği ve kendi kendine yardım ettiği ve bir katılımcının da aile danışmanlığının boşanma kararı verilmeden ailede sıkıntılar yaşandığında alınması gerektiğini belirtmesi araştırmamız açısından önem arz etmektedir. Ayrıca K5’ in eşiyle evlilik sürecinde sıkıntı yaşadıklarında psikolojik destek almayı önerdiği ancak eşinin bunu reddettiği belirlenmiştir:

“Yani biz gittik ama kararımı vermişim açıkçası. Bana bir etkisi olmadı. Yani boşanma sürecinde değil de boşanmadan önce gidilmeliydi bence. Zaten eşim benimle gelmek istemedi.” (K5)

Katılımcıların boşanma sürecine ilişkin bilgi düzeylerini belirlemek amacıyla *“Boşanma süreci ile ilgili bir bilginiz var mıydı? Varsa nereden öğrendiniz?”* sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların çoğunluğunun sadece hukuksal boyuttan değerlendirdiği belirlenmiştir. Bazı katılımcının (K5,

K18, K20 ve K21) boşanma sürecinde yaşanacak sıkıntılara dair okumalar yaptığı ve bu katılımcıların eğitim seviyesinin yüksek olduğu görülmüştür:

“Mahkeme sürecine dair zaten bilgim vardı bilmediğim noktalarda avukatım yardımcı oldu. Ama boşanmaya dair tabi ki de bilgi sahibiydim. Kendim okuyan bir insanım bu yüzden neler yaşanabileceğini biliyordum.” (K5)

Boşanma sürecinde eşler boşanma kararı almaktan vazgeçebilmektedir. Kadınlar yaşamlarını tekrar gözden geçirebilmekte ve bu süreçte çevrenin de boşanmaması yönünde telkinlerinden etkilenebilmektedir. Katılımcılardan bazılarının bu duruma maruz kalmakla birlikte geri dönüşler yaşadığı ancak kararlarından vazgeçmediği görülmüştür. Bazılarının ise bunu tamamen reddettiği ve boşanma kararını etkileyen durumların sadece çocukları veya ekonomik durumları olduğu saptanmıştır:

“Hayır olmadı. Ancak tek kaygım oğlumdu ama yine de bu şiddete dayanamadım.” (K2)

“Yok, hiç düşünmedim. Ama eşimin ailesinden birkaç kişi o süreçte beni arayıp bizi barıştırmaya yeltenmişlerdi ancak ben kararımdan dönmedim.” (K3)

“Ben iki kere vazgeçme eşiğine geldim hani bekleyeyim devam edeyim belki düzeler dedim. Sonra baktım ki hani değişmedi. Hani insanın karakteri değişmez can çıkar huy çıkmaz. Ben de bunu anlayınca ya dedim değişmez daha ve kararımı değiştirmedim daha da.” (K5)

“Ben daha önce de boşanmak istediğimi ara ara ailemle paylaşıyordum, yapamıyorum ayrılmak istiyorum diye, ailem de işte -laf olur, söz olur, devam et, çocukların var bak kadınsın tek başına nasıl yapacaksın gibi- dul kalma muhabbetleri yaptılar. Ailem beni sürekli vazgeçiriyordu birkaç kez vazgeçtim böyle ondan sonra artık tak etti. ...kendime bile yetemediğim için mecburen ailemle geçinecektim, ailemin olaya bu şekilde bakması benim zaten bütün kaygım o yani benim bu kadar uzatma sebebim de bu, hala kaygılarım var.” (K15)

Katılımcılara “Mahkeme sürecinde ne gibi sıkıntılar yaşadınız?” sorusu sorulduğunda çoğunun aslında boşanma kararı aldıklarında eşlerinden tepki gelmediğini ancak boşanma sürecinde işler ciddiye binince eşlerinin şiddet ve baskılarına maruz kaldıkları saptanmıştır. Bu durum eğitim seviyesi ya da ekonomik durumları fark etmeksizin bazı katılımcılar tarafından yaşanmıştır. Bazılarında da bu durum yaşanmamış ve baskılar olmamıştır:

“Eşimden psikolojik şiddet ve çocuğunu göstermem sana gibi tehditler yaşadım.” (K2)

“Mahkeme sonrası ve mahkeme esnasında şiddet, saldırı falan eşim tarafından. Hani böyle olaylar maalesef ki yaşandı. Ancak ben kendimi tamamen kapattığım için hani eski eşimin bana ulaşabileceği tüm kanallarla alakamı kestiğim, iletişim kurmak istese de görüşmeyi reddedip gitmediğim için bir sıkıntı olmadı.” (K4)

Bu durumu mahkeme sürecinden şimdiye kadar yaşayan bir katılımcı da vardır:

“Halen yaşıyorum desem inanır mısınız? 7 senedir eşimle uğraşıyorum. Mahkeme sürecinde de yaptığım şimdi de yapmaya devam ediyor. İşte eşim saçma sapan bahaneler uydurup beni karakola şikayet ediyor. Yani sürekli bize rahatsızlık vermeye çalışıyor huzursuz etmeye çalışıyor.” (K7)

Sosyal destek, kişilerin boşanma süreçlerinde zor durumları kolay atlatabilmelerinde ve sorunları özgüvenli bir halde aşabilmeleri için çok önemli olmaktadır. Kadınlar özelinde bakacağımız zaman boşanan kadınların özellikle de ekonomik bağımsızlıkları yoksa baba evine döndükleri, baba evinde çeşitli baskılara maruz kaldıkları bilinmektedir. Bu duruma ailelerin ekonomik ve sosyo-kültürel durumları da etki etmektedir. Ancak bununla beraber kültürel kalıp yargıların ve rollerin kadınların ekonomik özgürlüğü olsa bile aile tarafından destek alamamalarına neden olduğu görülmektedir. Katılımcılardan çoğunun ailelerinden destek alsa da aile evinde boşandıktan sonraki süreçte sıkıntılar yaşadıkları bilgisi edinilmiştir. Aileden destek almayanların ise ya ailenin ekonomik durumu sebebiyle ya da kültürel inançları sebebiyle destek almadıkları görülmüştür. Ancak ekonomik özgürlüğü olan kadınların bu süreci daha iyi atlattıkları ve sosyal desteğe maddi anlamda ihtiyaçları olmadığı saptanmıştır:

“Kimseden almadım o süreçte inanın ki. Bunun dışında ailem zaten beni bu konuda desteklemiyordu bu yüzden de destek alamadım onlardan. Yani ama ben yine de atlattım hani maaşım vardı özgürdüm o konuda.” (K5)

“Ailemin hiçbir sosyal desteği olmadı bana hani zaten ailemde fakirdi. Ben hep kendi çabamla buldum. Ablam da kaldım bir süre onlar sağ olsunlar destek oldular sonra ben işte sosyal hizmetleri duydum. Gittim başvurduğumda rahat etmek için para almak için. Boşanmadan bana hani sosyal hizmetler destek sağladı.” (K7)

Görüldüğü üzere boşanma sürecinde kadınlar çevreleri ve aileleri tarafından boşanmaktan vazgeçirebilmekte, eşleri tarafından mahkeme sürecinde baskılanmakta, sosyal destekleri ise yine cinsiyetleri sebebiyle olmamaktadır. Bu duruma en önemli etken boşanma sürecinin eşler tarafından uyumlu bir şekilde atlatılmasıdır. Bunun için de aile danışmanlığı hizmetleri önemlidir. Katılımcıların bu süreçte aile danışmanlığı almaları önem arz etmektedir ama hiçbiri aile danışmanlığı hizmeti almamıştır.

5.1.3. Boşanmış Kadınların Boşanma Sonrasında Yaşadıkları Deneyimler

Ekonomik yönden sıkıntılara göz attığımızda genellikle eğitim seviyesi düşük ve boşanmadan önce meslek sahibi olmayan kadınların boşanma sonrasında daha çok ekonomik sıkıntılar yaşadığı açıktır. Katılımcılardan düşük eğitim seviyesine sahip ve evlilik dönemlerinde çalışmayanların boşandıktan sonra ekonomik sıkıntılar çektikleri tespit edilmiştir. Ancak olumlu bir yön olarak boşandıktan sonra çalışma hayatına atılmaları ve kendi ayakları üzerinde duruyor olmaları da çarpıcıdır:

“Hani oğlum boşandıktan sonra benimle kaldığı için ailem o konuda bana bir baskı yapmışlardı. İşte benim ekonomik özgürlüğüm ilk başlarda olmadığı için babasına ver gibi şeyler işittim hani babasının parası bol o baksın gibi. Yani ben boşandıktan hani 2 yıl sonra falan çalışma yaşamına girdim o 2 yıllık süreçte sürekli evdeydim hani nafaka alıyordum ama nereye kadar yetebilirdi. Onun dışında sürekli evde kalınca psikolojik olarak sıkıntı yaşamıştım. Ama çalışmaya başladıktan sonra kendimi iyi hissettim her şey çok değişti. Yani ben hala çalıştığım okula severek gider gelirim orası benim için bir nevi terapi oldu.” (K3)

Boşanma sonrasında kadınların yaşadıkları diğer bir sorun çocukların bakımındır. Velayet genelde anneye verildiği için anneler çocuklarının bakımını üstlenirken çeşitli ekonomik ve bakıma dair sorunlar yaşayabilmektedir. Anne eğer çalışma yaşamına da girdiyse bu durum daha sıkıntı olmaktadır. Katılımcılardan ekonomik durumu iyi olan K4 çalışan bir anne olduğu ve 3 çocuğu olduğu için onların eğitimine yetişmekte zorlandığını, K12 ve K13 ise maddi anlamda sıkıntılar çektiklerini ifade etmiştir:

“Ekonomik olarak birçok şeyi elde ettim ama borçlar vardı, çocuklarım okuyordu. Bu konuda ilk zamanlar bi ekonomik sıkıntı yaşadım tabi ki de hatta ilk zamanlar çocuklar için nafaka alıyordum. Yaklaşık 2-3 yıl o borçlarla boğuşmak zorunda kaldım. 3 tane çocuğumun sorumluluğu bendeydi.” (K4)

“Annemler boşanmamı desteklemediği için bana kapılarını kapatmışlardı, aldatan eski eşim önce

nafaka vermedi, davacı oldum, dul ve yetim maaşı bağlandıktan sonra biraz rahat ettim ama önceki durumumuz çok iyiydi kendi evimiz kendi işim vardı ayrıldıktan sonra şehir değiştirmek zorunda kaldım ve işimden de ayrıldım. Hala eski durumum yok.” (K8)

“Çocuklarım bir süre sonra bu durumu kabullendi ancak kızım üniversitede okuyor oğlum benim yanımda ikisinin eğitim masraflarına yetişmekte zorlanıyorum hala. Babaları onlara maddi olarak destek çıksa da çok cüzi miktarda bir para gönderiyor o da hiçbir şeylerine yetmiyor” (K13)

Katılımcılardan K6 ve K7 zihinsel engeli bulunan çocuklara sahiptir. K6 çocuğuna baktığı için çalışmadığını ve maddi olarak bakım parasıyla geçindiğini K7 ise bir diğer boşanma sebebinin engelli kızının refahı için olduğunu belirtmiştir:

“Onun dışında istediğim gibi bir iş bulamadım bu konuda bir zorluk yaşadım. Kendi ayaklarım üzerinde durmak çok istemiştım. Benim çocuğum % 50 zihinsel engeli var yani özellikle engelli çocuğa sahip olmak, tüm bakımını kendin üstlenmek ve hele de çalışmıyorsan ve sadece çocuğunun bakım parasıyla geçiniyorsan zor bir durum” (K6)

“Evli olduğumuz zamanlar eşim kızımı engelli de olduğu için kabul etmiyordu. En son da işte kızımı kabul etmeyince işte engelli diye o sofraya oturmasını elini sürmesin yemeklere falan tavrı vardı. Kızımı böyle hor görünce ve kabul etmeyince ayrılmak istedim.” (K7)

Boşanma sonrasında kadınların duygusal olarak çöküşler yaşadığı da görülmektedir. Yuvasının yıkılması, ailenin yanına geri dönme, çocuklarını tek başına büyütecek olma gibi sıkıntılar kadınları etkilemektedir. Tabii ki bu durum üzerinde de kişilerin sosyo-ekonomik durumları etken olmuştur. Bununla beraber ne kadar sıkıntı yaşasa da mutlu olduklarını belirten katılımcılar da vardır:

“Kuş gibi özgür olduğumu hissettim çünkü altı yıl boyunca kendimi kavanoza hapsedilmiş gibi hissettim.” (K2)

“Psikolojik olarak sorunlar yaşadım yani çok sorun yaşadım oldukça yaşadım. Ama bunların altından kendi başıma çıktım ve bir süre sonra da zaten sıkıntı yaşamadım.” (K4)

Nitekim “Boşanmak size nasıl geldi hayatınızda neler değişti ?” sorusuna hiçbir katılımcı olumsuz yanıt vermemiştir. Boşanmayla birlikte hayatlarının ilk başlarda olumsuz yönde sıkıntılar yaşasalar da sonrasında olumlu yönde değiştiğini, sosyo-ekonomik durumları kötü olanların bile “İyi ki boşandım!” dediği görülmüştür. Bu duruma kadınların evlilik süresince yaşadıkları baskı ve şiddet durumlarının etkili olduğu ve bu baskı ve şiddet durumlarından kurtulup kendi paralarını kazanıyor olmalarının etkisi olduğu açıktır:

“Boşanmak bana çok iyi geldi. Yani ben dediğim gibi aslında olmayan bir evliliği devam ettirmeye çalışıyordum yani ben o sırtımdaki kamburu attım. Yani kendime yeni bir hayat kurdum. Hani ben boşandıktan sonra çalışma hayatına girdim ve bu

bana çok iyi geldi. Ekonomik özgürlüğümü kazandım kendi paramı kendim harcadım. . Bunun dışında ben okumaya başladım. Evliyken ben ilkokul mezunu iken bu süreçte okuyarak azimle çalışarak ön lisansa kadar okudum.” (K3)

“İyi ki boşanmışım diyorum çok şükür ki şimdi çocuklarımla daha mutluymuz maddi olarak çok iyi olmasak da en azından çocuklarım ve benim karnımız doyuyor. Önceden olsa eve ekmek bile almazdı çocuklarımı dolapta kalan kaç günlük yemekle idare ettiğim günleri bilirim” (K7)

“Keşke o zaman annemin sözünü dinlemeyip daha önce boşansaymışım. Sorumsuz bir adamla yaşamayı bir ben bilirim neler yaşadım neler. Şöyle dönüp bakıyorum da gençliğime yazık etmişim. Boşandıktan sonra ekmek parası bulamadığım günler oldu, bulaşık da yıkadım yemek de yaptım paramı kazandım, çocuklarıma baktım şükür boğazlarından haram lokma geçmedi, yaşadığım o tüm zorluklara rağmen iyi ki boşanmışım diyorum o apayrı bir yükü” (K11)

“İyi ki o psikopattan kurtulmuşum !” (K13)

“Her ne kadar maddi sıkıntılar yaşasak da şiddetten kurtulduğuma özellikle de çocuklarım adına seviniyorum. Evde şiddet olunca onlar da çok etkileniyorlardı çünkü” (K14)

“Bir yükten kurtulmuş gibi hissettim boşanınca böyle sırtımda taşıdığım bir kamburu atmış gibi hissettim ama sırtıma başka bir kambur aldım. Yani o derdin sıkıntının yerini başka şeyler aldı yani artık başka şeyleri takmaya başladım ama inanyorum hayatım

zamanla düzene girecektir ya yeni biri girer ya da ben yeni bir iş bulurum hayatım değişir, boşanmanın sıkıntıları hala devam ediyor hala tam olarak rahat değilim.”(K15)

Boşanma olgusu aile için travmatik süreçler yaratmaktadır. Bu süreçte boşanmanın etkileriyle çocuklar da etkilenmektedir. Çocuklar için iki ebeveynin ayrılması, aynı evde yaşıyor olamamak, düzenlerinin değişmesi çeşitli psikolojik sıkıntılar yaratmaktadır. Bu durumlar çocukta strese yol açmaktadır. Katılımcıların çoğu ilk başlarda çocuklarının sıkıntılar yaşadığını söylemiştir:

“Tabi ki ikisi de etkilendi bu durumdan. Çok etkilendiler. Kızım zaten liseye gidiyordu hani dersleri ağırdı. Derslerinde biz ayrıldıktan sonra düşmeler yaşanmıştı yoksa başarılı bir çocuktü. Sonra beni bir ara suçlamaya başladı. Beni bu sebeple görmek istemedi bir süre. Oğlum da hani babasının yanından ayrılıp başka bir ortamda yaşamaya başlayınca o konuda sıkıntılar yaşadı. Belli bir süre adapte olamadı.” (K3)

Katılımcıların çoğu boşanmalarının bir süre çocuk üzerinde etkili olduğunu söyleseler de onlar için en iyi seçimin mutsuz bir evliliği sürdürmektense tek başına ayakta kalmak olduğu görüşündedir:

“Çünkü mutsuz bir evliliği sürdürmek zor bir durum. Ya hani sadece ben de mutsuz değildim hani çocuklarımla da psikolojisi çok bozuluyordu. Hatta oğlum bir gün yanıma gelip hani küçük olsa da fark etmiş durumu anne babamdan ayrıl babam seni sevmiyor bence demişti.” (K3)

“Çocuklarım bile babalarını istemiyordu ya bu adamdan kurtul anne diyorlardı hani yaşları kaç düşün. Adını bile duyunca şimdi o adamın lafını etme diyorlar.” (K7)

“İnsan çocuğunun daha sağlıklı yaşamasını ister. Daha iyi giyinsin demiyorum ha giyinmese de olur daha sağlıklı daha huzurlu bir ortamda yaşamasını ister. Olmadı.” (K9)

“Bir gün dayak yiyorum babalarından çocuklar ne yapacaklarını bilemediler, üçü bir yandan ağlıyor, babalarına patates soğan atmaya başladılar, her gün benimle birlikte onlar da yaşadı bu eziyeti” (K11)

Boşanma kadınlar ve çocuklar için ilk başlarda zorluklar oluştursa da zamanla sağlıklı aile ortamından uzaklaştıkları için iyi oluşlarını sağladıkları görülmektedir.

Katılımcılardan ekonomik özgürlüğe sahip olmayan ve aile evine dönenler aileleri tarafından kısıtlanmış, ailelerinde ise abileri ya da babaları tarafından bu baskıları yaşamış ve buldukları sosyo-kültürel çevrenin ataerkil ve gelenekçi yapısıyla çevrenin de etiketlemelerine maruz kalmıştır. Bu duruma maruz kalan katılımcıların çoğu boyun eğmek zorunda kalmış ve ailelerini haklı bulmuş bazıları da bu durumu kulak ardı etmiştir. Yaşanan bu süreçte ise katılımcıların eğitim seviyeleri etkili olmuştur:

“Sonuçta sen bir kadınsın. Ayrıca çevremiz mazbut olduğu için bekarlıktaki gibi serbest davranamıyorum. Abilerimden izinsiz bir yere gidemiyorum. Adeta benim adıma sürekli karar veriyorlar. Bundan zaman zaman çok sıkılıyorum.

Kıyafetlerim konusunda, bir yere gitme konusunda sürekli kısıtlamalar maruz kalıyorum. Sen boşanmış birisin elalemin lafını getirme kafasındalar.” (K2)

“Yani dul kadın damgasına tabiki de maruz kaldım öyle söyleyenler çok oldu. Yani mesela benim giydiğim kıyafetleri bile eleştirenler oldu. Yani ben kendimi bilen bir insanım yanlış yapmam kimse hani karışmasın bu yüzden takmadım hiç.” (K3)

“Hani evlenmeden önce de böyleydi evlendikten sonra da baba evine döndüğüm için bu baskılar tabiki eskisi gibi devam etti.” (K6)

“Önceleri kimin ne dediği umurumda bile değildi, ben mutlu huzurlu olsaydım zaten ayrılmazdım. Ama mahallede bir erkekle selamlaşsam bile kırık tutuyorlardı, yan gözle bakan oluyordu onları da hissediyordum artık başımı önüme eğip yürür oldum, herkesten tiksindim” (K9)

Ekonomik özgürlüğü olan, kendi evine çıkan kadınlar ise aileleri tarafından baskıya maruz kalmamıştır. Ancak çalışan kadınların da çevrelerinden ya da çalıştıkları yerden insanlar tarafından cinsel tacize ya da duygusal şiddete maruz kaldıkları önemli bir bulgudur:

“Yok hiç maruz kalmadım etiketleme ve baskıya. Ki maruz kalsam bile öyle bir durumla hiçbir şekilde kulak asmam yani neden insanlara göre yaşayayım ki diye düşünürüm. Ama ekonomik durum ve sosyal statüümün de baskı yaşamamama destek olduğunu da düşünüyorum.” (K4)

“Yani toplum sonuçta ay bak bu boşanmış kadın gözüyle bakıyor sana. Acımayla bakan da oluyor. Hani nasıl olsa bu kadın boşanmış hani bakayım nasıl ayartırım diye karşına çıkan insanlar da oluyor ve oldu yani.” (K5)

“Ailem sana kapımız açık sen bizim kızımızsın dediler o açıdan sıkıntı yok ama çevremde boşanmış dul kadın algısına sıkça maruz kaldım bu yaşımda. Evliliği benim sürdüremediğime dair inançlar vardı. Hepimiz böyle şeyler yaşadık hepimiz boşandık mı sanki gibi saçma sapan söylemlere maruz kaldığım oldu.” (K18)

Katılımcılara eski sosyal çevreleriyle görüşüp görüşmedikleri ve eski sosyal faaliyetlerine devam edip etmedikleri sorulduğunda ekonomik olarak bağımsız ve eğitim seviyesi yüksek kadınların eski sosyal çevrelerinden sadece eşiyile alakalı kişilerle ve kendilerini yargılayacak kişilerle görüşmediklerini, onun dışında eski sosyal faaliyetlerine devam ettiklerini; ekonomik olarak bağımsız olmayan ve eğitim seviyesi düşük kadınların ise eski sosyal çevresiyle görüşmediklerini eski sosyal faaliyetlerinde de bir değişme olmadığını zaten evlilik zamanlarında da çok sosyal faaliyette bulunmadıkları saptanmıştır. Bununla birlikte ekonomik bağımsızlığı olmayan bazı katılımcıların çocuklarına ya da ebeveynlerine bakım verdikleri için de sosyal faaliyetlerine devam edemedikleri bulgusuna ulaşılmıştır:

“Devam edemiyorum. İlk zamanlar anemin sağlığı ile ilgileniyorum. Annemden sonra da abilerin

baskısı çok olduğu için birçok şeyi yaşayamıyorum.” (K2)

“Eski sosyal faaliyetlerimin daha çok üstünde sosyal faaliyetlerime devam ettim aslında. Yani boşandıktan sonra özgürlük kavramı tam olarak yaşantıma oturdu diyebilirim.. Ancak tabi ki şöyle eski eşimle beraber bulunduğum sosyal çevremde tabi ki çok değişiklikler oldu. Benimle çok samimi olan o insanlar birden bana sırt çevirdi.. Yani zaten o sosyal çevreyi de anlayınca uzaklaşıyorsun.” (K4)

“Kısmen devam edebiliyorum çünkü dediğim gibi çocuğum engelli ve zamanımın çoğu ona göz kulak olmak ve bakmakla geçiyor.” (K6)

Katılımcılara *tekrar evlenmek isteyip istemedikleri* sorusu sorulduğunda bazılarının yeniden evlilik düşünmediğini, hayatlarının böyle daha iyi olduğunu ancak iyi bir kişi karşısına çıktığı zaman düşünebileceklerini belirtmişlerdir. Düşünmemelerinin sebebi yaşadıkları baskı ve şiddetin fazla oluşu, çocuklarının varlığı ve özgürlüklerinin kısıtlanmak istememesi sebebiyledir. Ekonomik özgürlüğe sahip kadınların ise hem yaş hem de yaşam memnuniyeti sebebiyle evliliği düşünmedikleri saptanmıştır. Kısacası katılımcıların hepsinin şu an için bir evlilik düşünmedikleri görülmüştür:

“Boşanmak bana çok iyi geldi yani ben daha çok özgür oldum. Bu sebeple evlenmeyi asla düşünmüyorum ki zaten yaşım da ilerledi pek gerek görmüyorum. Hatta bence bana göre evlilik hani ben çevremdeki gençlere hep şey derim evlilik insanın

doğasına aykırıdır. İnsanı köleleştirir ve buna gerçekten gerek yok. Bu yüzden boşanmak beni özgürleştirdi” (K4)

“Ay ay yok Allah korusun. Valla büyük konuşmuyorum da şöyle düşünüyorum: Yani çocuklarıma üvey baba düşünmüyorum ben. Allah korusun televizyonlardan izliyoruz. Benim zihinsel engelli kızım var hani üvey baba başa gelir kendi öz kızı da değil hani kızım oturmasını kalkmasını bilmez giymesini falan. Üvey baba ya kızıma zarar verirse. Ben bundan korkuyorum” (K7)

Görüldüğü üzere boşanmış kadınlar sosyo-ekonomik durum ve eğitim seviyesinin düşüklüğüne göre ailelerinden baskı durumlarına maruz kalmaktadır. Yeniden evlenmek ise tekrardan olumlu baktıkları bir durum değildir. Bu duruma maruz kaldıkları baskı ve şiddetlerin etkisi açıktır.

5.2. Boşanan Kadınların Boşanmaya Dair Düşünceleri

Araştırmanın bu bölümünde katılımcıların boşanmış kadınlara karşı toplumun bakış açısı, kendilerinin boşanmaya bakış açısı ve boşanmış kadınların boşanma öncesi, süreci ve sonrasında neler yaşayabilecekleri düşünceleri aktarılmıştır. Bakış açılarına ait veriler çeşitli sorularla toplanmıştır. Öncelikle katılımcıların boşanmaya bakış açısı sonrasında toplumun boşanma öncesinde, sürecinde ve sonrasında kadına bakış açısı ve katılımcıların gözünden kadınların ne gibi sıkıntılara maruz kalacağı anlatılmıştır.

Katılımcılara “Sizce boşanma da evlilik gibi doğal bir süreç midir?” sorusu sorulmuştur. Katılımcıların hepsi boşanmanın da evlilik kadar doğal olduğunu, çok büyük sorunlar varsa boşanmanın gerekli olduğunu belirtmiştir:

“Ya insan hayata bir kere geliyor bu hayatı bir kere yaşıyor. Tabi ki de boşanmak güzel bir şey değil hani küçük sebeplerden. Ancak büyük sebepler varsa gayet normal bir durum ve hata çok gerekli. Çünkü mutsuz bir evliliği sürdürmek zor bir durum.” (K3)

“Tabi ki öyle. Hahaha hatta evlilik insan doğasına aykırı bence.” (K4)

“Bence doğal bir süreç. Çünkü bir insanı ömür boyu çekmek zorunda değiliz yani, hayırsızsa katlanmak zorunda değiliz.” (K6)

Katılımcılara boşanma kararı alınmasında çevre ve ailelerin, cinsiyetlerinin etkisinin olup olmadığını anlaşılmaması için 2 soru sorulmuştur. Bu iki soruda da katılımcılar kendi yaşadıklarına dayanarak ya da çevrelerindeki diğer boşanmış kadınların durumunu gözlemleyip aktarım yapmıştır. Genel olarak katılımcılar boşanma kararı alınmasında cinsiyetin ve çevrenin etkisi olduğu kanaatindedir.

“Tabi ki de var. Yani erkeklere göre daha çok düşünüyoruz bence. Yani kadının ekonomik özgürlüğü olmayınca daha çok düşünüyor ancak erkeklerin neredeyse tamamı hep çalışan oldukları için öyle bir sıkıntıları yok bence. Çalışan bir kadınsa eğer düşünmek zorunda kalmıyor bence çünkü kendi ayaklarının üstünde duruyor.” (K3)

“Kimseye ekonomik yönden ihtiyacım olmadığı için her türlü ihtiyacımı kendim karşıladığım ve kimsenin kapısını çalmak zorunda olmadığım için herhangi bir zorluk görmedim ama böyle bir şansı olmayan kadınlar, böyle baskılar gören kadınlar başkasının kapısında iş isteyip de boşanmış olduğu için cinsel tacize uğrayan kişiler çok var yani. Toplumda hani bu kesinlikle var. Ben çok iyi şartlarda boşanan kadınlardan biriydim. Ekonomik ve sosyal statü yönünden iyiydim. O yüzden yani bu sorun beni etkilemedi. Ancak çok etkilenen kişi var.” (K4)

“Ekonomik özgürlüğe sahip olduğum için bu durum tabi ki de bana avantaj sağladı. Ailem hep destek oldu ancak maddi özgürlüğüm olmasa belki de çok zorlanacaktım” (K13)

Katılımcılara boşanma sürecindeki kadınların yaşayabileceği sıkıntılar ve cinsiyetinin etkisi sorulduğunda kendi yaşadıklarına göre yorumlamıştır. Katılımcıların hepsi kadınların cinsiyetleri dolayısıyla boşanma sürecinde sıkıntılar yaşadığını ve bazıları ise kadın cinayetlerinin bir sebebinin de boşanma aşamasındaki kadının namus olarak görülmesi ve öldürülmesine bağlamıştır:

“Boşanmayla sadece eşi gitmiyor bir nevi hizmetçisi de gidiyor. Erkekler bence kadınları böyle gördükleri için de bitmesini istemiyor. Boşanma raddesine gelince bir değişiyorlar. Hani eşlerini boşandıkları için öldürme sebeplerinden birisi de bu bence. Hizmetçisi gidiyor güya adına namus dedikleri şey kirleniyor. Bunu kaldıramıyor ve gidiyor öldürüyor işte.” (K5)

Katılımcılara son olarak boşandıktan sonra toplumun boşanmış kadına bakış açısının ne olabileceği sorulmuştur. Katılımcıların hepsi toplumun boşanmış kadına iyi gözle bakmadığını, yanlış kadında aradıklarını, bazı durumlarda cinsel tacize maruz bırakıldıklarını ve boşanmış kadının namusunu koruması hareketlerine dikkat etmesi gereken kişiler olması gerektiğini telkin ettiklerini belirtmiştir. Ancak katılımcılar, bu durumun kadının ekonomik durumuna, eğitim seviyesine yaşadığı çevreye göre değiştiği ortak görüşündedir:

“Yani bu kişiden kişiye değişiyor bence. Cahil kesim daha kötü gözle bakıyor ama okumuş kültürlü insanlar daha farklı bakış açısıyla bakabiliyor.” (K3)

“Toplum işte dediğim gibi boşanmış kadına hani cinsel baskılar uygulayabiliyor. Boşamak isteyen kadın öldürülebiliyor. Ama ben bu durumlarla hiç yüz yüze gelmedim. Ekonomik özgürlük ve sosyal statü bu anlamda çok önemli. Bunlara sahip olmayan kadın daha çok örseleniyor bu süreçlerden.” (K4)

“Kötü gözle bakıyorlar kızım, giydiğine, gezdiğine, yediğine her şeye karışıyorlar sanki buna hakları varmış gibi.” (K9)

Görüldüğü üzere katılımcıların hepsi eğitim durumları ve ekonomik durumları fark etmeksizin kadınların boşanma öncesi, süreci ve sonrasında cinsiyetlerinden dolayı çevreleri ve ailelerinden baskı gördüklerinin, toplumun boşanmış kadına bakış açısının genellikle olumsuz olduğunun ancak

evlenmenin gayet de doğal bir süreç olduğunun kanaatinde dir.

6. Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada boşanma deneyimi yaşamış kadınların boşanma öncesi, süreci ve boşanma sonrasında yaşadıkları deneyimlerin feminist kuram çerçevesinden değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda boşanma olgusunu deneyimleyen 22 kadın ile görüşülmüştür. Çalışmaya gönüllü olarak katılan toplam 22 kadının yaş ortalaması 40'tır. Çalışmaya gönüllü olarak katılan kadınların çoğunun ilkokul ve lise eğitimi gördükleri, yarıya yakınının çalıştığı, hemen hemen hepsinin çocuğu olduğu ve kendi aileleri ile yaşamlarını sürdürdükleri saptanmıştır.

Çalışmamız sonucu elde ettiğimiz bilgiler ışığında boşanma olgusunun en temel sebebinin evlilik kararının çevre tarafından etkilenmesi, eşlerin birbirlerini tanımadan evlenmesi ve evlilik ilişkisinde başta ebeveynler olmak üzere yakın akrabaların sıklıkla dahil olmasından kaynaklandığı sonucuna varılmıştır. Boşanma sebepleri arasında eş şiddeti neredeyse tüm katılımcılarda ilk sırada yer almıştır. Sosyo-ekonomik düzey fark etmeksizin katılımcılar boşanma sürecinde en az bir şiddet türüne maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca ekonomik özgürlüğe sahip ve eğitim seviyesi yüksek kadınlar ilgisizlik ve aldatma yani duygusal ve cinsel şiddete maruz kaldıklarını, sosyo-ekonomik durumları kötü olan kadınlar ise fiziksel, psikolojik ve ekonomik şiddete maruz kaldıklarını bildirmiştir. Katılımcılar bu şiddet türlerine bir veya birden fazla

tekrarlı bir şekilde maruz kaldıklarını ve çocuklarının da bu durumdan etkilendiklerini ifade etmişlerdir. Bunların yanı sıra diğer boşanma nedenleri eşin uyuşturucu veya alkol kullanımı ya da kendilerinin yakın çevreyle fazla görüşmesi/ilgilenmesi şeklindedir. Boşanma öncesinde kadınların kaygıları genel olarak ekonomik sıkıntılar, çevrenin tepkisi ve çocuklardır. Bu bulgu özellikle literatürde yer alan diğer çalışmaların sonuçlarını ve bilgileri destekler niteliktedir (Soygan, 2019, s.77-83; Gökçe, 2020, 70-71; Ermez, 2020, s.45; Bulut, 2008, s. 116; Uçan,2007, s.41-43; TAYA, 2016, 70-99; TBNA, 2014, s.95-97). Ekonomik bağımsızlığı olmayan kadınların en büyük kaygısı ekonomik sıkıntılar olmakla birlikte, sosyal çevrenin tepkisi ve çocukları yaşadıkları sorunlar ekonomik özgürlüğü olan kadınlarla ortak noktalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bunlara rağmen katılımcılar boşanma kararlarından vazgeçmemiş ve yaşadıkları bu şiddet durumlarından kurtulmak için yaşları geç olsa da boşanmıştır.

Boşanma sürecinde katılımcıların –eğitim durumları fark etmeksizin– başta boşanmaya tepki göstermeyen eşlerin durum ciddiye binince eşlerine baskı ve şiddet uygulamaları, ailelerin bu süreçte destek olmaması, yakın çevrenin eleştirileri ve tepkileri karşı karşıya kalınan sorunların başını çekmektedir. Bu durum aslında toplumsal cinsiyetin toplumun her katmanında yer aldığını da açık bir şekilde gözler önüne sermektedir. Sosyo-ekonomik seviyesi yüksek kadınlar düşük kadınlara göre herhangi bir zorluk yaşamamış ailelerinden destek görmüştür. Katılımcıların hiçbiri boşanma sürecinde aile

danışmanlığı almamış ve boşanmaya dair hukuksal süreçler dışında bilgi sahibi olmamıştır. Katılımcılardan bazıları psikolojik destek almış, bazıları reddetmiş bazıları da böyle bir destek için olanak bulamamıştır. Ayrıca psikolojik destek alamamalarında hem imkanlar hem de toplumun *'deli doktoruna mı gitmiş'* söylemleri etkili olmuştur.

Boşanma sonrasında kadınlar genellikle ekonomik sıkıntılar, çocuk bakımı, damgalanma, ailenin ve çevrenin engellemeleri, çevrenin boşanmış kadına olumsuz bakışı ve dışlanma ile baş etmek zorunda kalmışlardır. Bu bulgu boşanma konusunda gerçekleştirilmiş pek çok araştırma bulguları ile paralellik göstermektedir (Sancaklı, 2014, s. 45-48; Korkut, 2003, s. 99-112; Akoğlu ve Küçükkaragöz, 2018, s. 160-171; Birol vd., 2017, s. 51-53; Uçan, 2007; Uğur, 2014, s. 38-45; Soygan, 2019, s. 83-97; Ermez, 2020, s. 47; Gökçe, 2020, s. 35-43). Boşanma sonrasında kadınlar ilk başta duygusal çöküşler yaşamış, ekonomik ve çocuk bakımı konusunda sıkıntılar yaşamış olsalar da hepsinin ortak fikri boşanmanın mutsuz bir evliliği sürdürmekten daha iyi olduğu ve bir katılımcının ifadesiyle *"kuş gibi özgür"* olmalarını sağladığıdır. Bu bulgu özellikle literatürde yer alan kadınların ilk başta duygusal çöküş yaşasa da sonrasında erkeklere göre daha hızlı bir şekilde toparlandıkları ve yaşama uyum sağladıkları bilgisini de destekler niteliktedir. Yapılan bir çalışmada boşanmış kadınların psikolojik olarak iyi oluşlarının yıllar geçse de sürdüğü ileri sürülmekte (Lorenz vd., 2006, s. 111-125), öte yandan bazı çalışmalar buna ters kanıt olarak kadınların boşandıktan sonra ilk başlarda

duygusal çöküş yaşadıklarını ancak zaman geçtikçe özgür olmaları ve kendi var oluşlarını gerçekleştirmeleri sebebiyle mutlu olduklarını göstermiştir (Bourassa vd., 2015, s. 490; Rendall vd., 2011, s. 481-506; Hetherington & Kelly, 2002, s. 250-307). Nitekim cinsiyetin burada da etkisi açıktır. Bu durumun erkeklerde boşandıktan uzun süre sonra depresyon şekline dönüştüğünü gösteren çalışmalarda mevcuttur (Leopold, 2018, s. 769-797; Guru, 2009, s. 285-305; Gahler, 2006, s. 372-382). Araştırmamıza göre özellikle boşanma sonrasında ekonomik özgürlüğe kavuşmuş ve önceden de ekonomik özgürlüğü olan kadınlarda psikolojik iyi oluşlarını sürdürdükleri ve kendilerini özgür hissettikleri söylenebilir. Bu kadınların hiçbir şekilde yeniden evlilik düşünmediği de elde edilen bulgular arasındadır. Boşanma sonrasında katılımcıların çocukları ilk başta sıkıntılar yaşasalar da sonraki süreçlerde duruma alıştıkları ve hatta bazılarının ebeveynlerinin boşanmasının daha iyi olduğunu söyledikleri görülmüştür. Bu bulgu literatürdeki bazı araştırmalarla örtüşmektedir (Zastrow, 2016, s. 268-269; Walczak & Burns, 2004, s. 200; Öngider Gregory, 2016, s. 275-289; Härkönen, 2013, s.7; Soygan, 2019, s.97; Tatlıhoğlu ve Demirel, 2016, s.59).

Katılımcıların boşanmaya dair bakış açıları incelendiğinde hepsinin boşanmanın evlilik kadar doğal bir süreç ve gerekli sebepler varsa en iyi yol olduğunu belirttikleri görülmüştür. Katılımcıların hepsi boşanma kararı alınmasında cinsiyetlerinin etkili olduğu ve kadınların boşanma kararı almada erkeklerden daha fazla düşündüğü, boşanmanın her

sürecinde kadınların sıkıntı yaşadığı, boşanmış kadına toplumun iyi gözle bakmadığı ve suç kadında aradıkları ortak görüşündedir.

Toplumsal cinsiyet, cinsiyetler arası bir savaşım ve kaos ortamı yaratan bir beladır. Bu kaos toplumun her kademesinde, kişilerin kültürel inanç ve stereotipleriyle oluşur. Toplumsal cinsiyet olgusundan boşanma sürecindeki kadının da etkilendiği bu çalışmada da açık bir şekilde gözler önüne serilmektedir. Çünkü kadınlar toplumsal cinsiyet olgusuna göre evlenirken ailesinin sözünden çıkmayan, evliliği belki de can simidi olarak gören, evlendikten sonra evde yaşanan sıkıntılara göğüs germesi istenen, annelik olgusuyla çocuklarını gözetmesi gereken, gerekli eğitim almadığında ekonomik olarak ailesine ya da eşine bağımlı olan, boşanma öncesinde yine çocuklarını, ekonomik özgürlüğünü, çevrenin baskısını gözetmek durumunda kalan, boşanma sürecinde ve sonrasında da benzer sıkıntılar yaşayan erkeğe göre ikincil bir cinsiyettir. Toplumun gözünde o artık evli kadın ya da anne değil boşanmış bir kadındır farklıdır ve bu farklılığının faturası toplum tarafından onun cinsiyetine kesilerek baskılara maruz bırakılır (Can ve Aksu, 2016, s. 888-902; Soygan, 2019, s. 97; Ermez, 2020, s. 47; Gökçe, 2020, 106-121). Feminist kuram özelinde bakıldığında ise feminizmin türlerinin hepsinin boşanma ile ilgili söylemleri bazı noktalarda örtüşse de diğer bazı noktalarda boşanma olgusunu ve yaşanan baskı durumlarını karşılamadığı görülmüştür. Liberal feminizmin bize sunduğu kadınlar her alanda erkeklerle eşit olmalıdır söylemi ve Marksist-sosyalist kuramın kadınların salt

kapitalist sistem tarafında sömürsü düşüncesi kadınların şiddet görmesi durumunu engellemektedir. Araştırmamız özelinde bakıldığında sosyo-ekonomik düzeyi iyi olan kadınların da şiddet gördüğü ve bu sebeple boşandıkları görülmüştür. Bu sorun daha çok ataerkil sistemin kadınlara dayattığı bir durum olarak karşımıza çıkmakla birlikte bunu destekleyen feminist teorilerin daha çok radikal feminizm, varoluşsal feminizm ve kültürel feminizm olduğu açıktır. Çünkü bakıldığında kültürel feminizmin kadınların erkeklerden farklı bir ontolojiye sahip olduğu görüşü doğru bir tutum olmakla birlikte varoluşsal feminizmin toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kadınların var oluşlarını sömürdüğü iddiası konumuzla örtüşmektedir. Yine radikal feminizme bakıldığında ataerkil sistemin kadınların her alanda karşısına çıkan ve yaşamlarını çıkmaza sahip olan bir iktidarı olduğu, annelik olgusunun yine boşanma özelinde kadınlar özelinde bir engel olduğu ve heteronormatif düzenin getirdiği şiddet durumunun karşılıklı ilkesi görüşü araştırmamız özelinde kabul edilebilir bir görüştür. Zaten feminizmin ikinci evresine bakıldığında kadınların kişisel olan politiktir iddiası ve içinde yer alan feminizm türleri toplumsal cinsiyete dayalı şiddet durumunu açıklayan bir forma sahiptir. Yine feminizmin üçüncü evresi de özel olarak kadına yönelik şiddeti içermesi bakımından önem arz etmektedir (Donovan, 2019, s.21-269; Yörük, 2009).

Tartışılması gereken meseleler en başta boşanmaya etki eden toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri olmalıdır. Bu durumun tartışılması boşanmaya dair olumsuz

bakış açısının ve sadece boşanmanın çocuklar ve aile üzerindeki etkisinin incelenmesine engel olacaktır. Yine cinsiyetler arası sıkıntılar üzerinde boşanmanın nedenleri, cinsiyetler açısından boşanmanın sonuçlarının incelenmesi, boşanmanın aslında evlilik kadar normal olduğunu anlamamıza, toplumun ve ailenin iyilik hali için ise yapısal bir söylem ve istem olarak “*salt çocuk sayısının ve evliliklerin artırılmasının*” değil bireylerin nitelikli evlilik yapmalarının teşvik ettirilmesi ve boşanmanın da bazı durumlarda gerektiği inancının bireylere kazandırılması olacaktır. Nitelikli evlilik ve aile hayatı için de gerekli olanlar toplumsal cinsiyet olgusunun incelenmesi, feminist kuramın önemsenmesi ve aile danışmanlığı hizmetlerinin sunulmasıdır. Bunun için de toplumun stereotiplerinin aşılması ve herkes için erişilebilirliğin sağlanması gerekmektedir. Bu

Akoğlu, Ö. A., ve Küçükkaragöz, H. (2018). Boşanma Nedenleri ve Boşanma Sonrasında Karşılaşılan Güçlüklere İlişkin Bir Araştırma: İzmir İli Örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 29(1), 153-172. Erişim Tarihi: 05.05.2021 <https://Dergipark.Org.Tr/En/Pub/Tsh/Issue/38635/448693>

Akpınar, R., Taşcı, K. ve Özsan, M. E. (2013). Hoşnutsuzluk Endeksine Göre Türkiye’de Bölgesel Farklılık, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(10): 59-70

Amato, P. R. & James, S. (2010). *Divorce In Europe And The United States: Commonalities And*

düzye de sosyo-politik bağlamda desteklerin olması gerekmektedir. Çünkü aile toplumdan bağımsız bir sistem olmamakla beraber toplumla bir bütündür. Ayrıca yapılan bu çalışmadan elde edilen sonuçlar toplumsal cinsiyet, kadının statüsü ve boşanma üzerine planlanacak olan çalışmalara feminist bakış açısından ışık tutacaktır. Bununla birlikte boşanmaya dair salt sayısal verilerin sunulması değil boşanma deneyimi geçirmiş kadınların duygu ve düşüncelerini kapsayan nitel araştırmalar literatürde yaygınlaştırılmalıdır. Bu yapılan araştırma bu amaç doğrultusunda oluşturulmuş ve yapılacak diğer araştırmalara ışık tutmuştur.

KAYNAKÇA

Differences Across Nations. *Family Science*, 1(1), 2-13.

Arıkan, Ç. (1996). *Halkın Boşanmaya İlişkin Tutumları Araştırması*. T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı. Ankara.

Atasü Topçuoğlu, R. ve Altuntaş, B. (2016). *Engelli Bakımı Sosyal Bakım ve Kadın Emeği*. (S. 13-41). Ankara: Nika Yayınevi

Beauvoir, S. (2020b). *İkinci Cinsiyet Yaşanmış Deneyim* (2. Cilt). Acar Savran, G. (Çev.). 5. Bölüm İçinde (S.13-222). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları

Berger, M. (2020). Causes Of Divorce: 13 Of The Most Common Reasons Erişim Tarihi: 05.05.2021
<https://www.itsovereasy.com/insights/causes-of-divorce>

Biol, S. Ş., Temel, V., ve Aydın, E. (2017). Kadınların Boşanma Sonrası Yaşamlarının Psiko-Sosyal Açından İncelenmesi. Erişim Tarihi: 05.05.2021
<http://Earsiv.Kmu.Edu.Tr/Xmlui/Handle/11492/1300>

Bourassa, K. J., Sbarra, D. A. & Whisman, M. A. (2015). Women İn Very Low Quality Marriages Gain Life Satisfaction Following Divorce. Journal Of Family Psychology, 29(3), 490. Erişim Tarihi: 05.05.2021
<https://Psycnet.Apa.Org/Record/2015-15261-001>

Bulut, I. (1991). Parçalanmış Aileden Gelen Çocukların Davranış Özellikleri Hakkında Bir Araştırma. Aile Yazıları Iıı, Birey, Kişilik ve Toplum. Ankara, Ss. 197-228.

Bulut, D. (2008). Kadınlarda Boşanma Ve Kültür İlişkisi. Journal Of Society & Social Work, 19(2). Erişim Tarihi: 05.05.2021
<https://Www.Acarindex.Com/Dosyalar/Makale/Acarindex-1423931317.Pdf>

Can Y. ve Aksu N.B. (2016). “Boşanma Sürecinde Ve Sonrasında Kadın”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 15 (58), S. 888-902. Erişim Tarihi: 05.05.2021
<https://Dergipark.Org.Tr/En/Pub/Esosder/Article/258824>

Carbone, J. R. (1994). A Feminist Perspective On Divorce. The Future Of Children, 183-209. Erişim Tarihi: 05.05.2021
<https://Www.Jstor.Org/Stable/1602484?Seq=1>

Crabtree, S. A., Harris, S. M., Bell, N. K., Allen, S., & Roberts, K. M. (2018). The Roles Of Love And Happiness İn Divorce Decision Making. Journal Of Divorce & Remarriage, 59(8), 601-615. Erişim Tarihi: 05.05.2021
<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10502556.2018.1466254>

Çelen, M. (2011). Türkiye’de Boşanma Olgusu Ve Boşanma Çeşitleri.(Erişim Tarihi: 10.05.2021)
<http://Www.Manevisosyalhizmet.Com/Wp-Content/Uploads/2011/06/Turkiyede-Bosanma.Pdf>

Çiçek, Z. (2014). Boşanmanın Sosyolojik Analizi: Denizli Kenti Örneği. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı

Demir, S. A. (2016). Aile İçi Problemler: İletişimsizlik, Şiddet ve Boşanma, (Editör) Avcı, N. Ve Aksoy, E.: Aile Sosyolojisi İçinde (Ss. 235-253) İstanbul: Lisans Yayıncılık.

Dietz, M. G. (2003). Current Controversies İn Feminist Theory. Annual Review Of Political Science, 6(1), 399-431. Erişim Tarihi: 05.05.2021
<https://Www.Annualreviews.Org/Doi/Abs/10.1146/Annurev.Polisci.6.121901.085635>

Donovan, J. (2019). Feminist Teori. Bora A., Ağduk Gevrek, M. Ve Sayılan, F. (Çev.). (S.21-269). İstanbul: İletişim Yayınları

Ermez, Ö. (2020). Evlilik, Aile Boşanma. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı

Evlenme ve Boşanma İstatistikleri (2021). Erişim Tarihi: 13.05.2021,
<https://Data.Tuik.Gov.Tr/Bulten/Index?P=Evlenme-Ve-Bosanma-Istatistikleri-2020-37211>

Ferguson, K. E. (2017). Feminist Theory Today. Annual Review Of Political Science, 20, 269-286. Erişim Tarihi: 05.05.2021
<https://Www.Annualreviews.Org/Doi/Abs/10.1146/Annurev-Polisci-052715-111648>

Gahler, M. (2006). "To Divorce Is To Die A Bit...": A Longitudinal Study Of Marital Disruption And Psychological Distress Among Swedish Women And Men. The Family Journal, 14(4), 372-382. Erişim Tarihi: 05.05.2021
<https://Journals.Sagepub.Com/Doi/Abs/10.1177/1066480706290145>

Giddens, A. (2000). Sosyoloji. (s.176). Ayraç Yayınevi, Ankara.

Gökçe, B. (2020). Boşanmış Ebeveynlerin Boşanma Nedenleri ve Boşanma Kararlarına İlişkin Nitel Bir Çalışma. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programı

Guru, S. (2009). Divorce: Obstacles And Opportunities–South Asian Women In Britain. The Sociological Review, 57(2), 285-305. Erişim Tarihi: 05.05.2021

<https://Journals.Sagepub.Com/Doi/Abs/10.1111/J.1467-954x.2009.01830.X>

Günay, G., Ersoy, A. F. ve Özduvan, O. A.(2019). Divorce As A Social Problems and It's Causes: Family Court Examinations From Karabuk Sample. Türk Uygulamalı Sosyal Hizmet Dergisi, 2(1), 48-55. Erişim Tarihi: 05.05.2021
<https://Dergipark.Org.Tr/En/Pub/Trjasw/Issue/46446/561133>

Harkönen, J. (2014). Divorce: Trends, Patterns, Causes, Consequences. Stockholm Research Reports In Demography, 7. Erişim Tarihi: 05.05.2021
<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/9781118374085.ch15>

Hetherington, E. M. & Kelly, J. (2002). For Better Or For Worse: Divorce Reconsidered. New York: Norton.

Hooks, B. (2000). Feminism Is For Everybody Passionate Politics. Cambridge- Ma: South End Press.

Kara (2020). Ülkelere Göre Boşanma Oranları. Erişim Tarihi:10.05.2021)
<https://Evrenatlası.Org/2020/12/Ülkelere-Gore-Bosanma-Oranlari/>

Kelly, J. (1982). Early Feminist Theory And The "Querelle Des Femmes", 1400-1789. Signs: Journal Of Women In Culture And Society, 8(1), 4-28. Erişim Tarihi: 05.05.2021
<https://Www.Journals.Uchicago.Edu/Doi/Abs/10.1086/493940>

Korkut, Y. (2003). Bir Geçiş Krizi Olarak Boşanma. Psikoloji Çalışmaları, 23, 99-112. Erişim Tarihi: 05.05.2021

<https://Dergipark.Org.Tr/En/Download/Article-File/100083>

Krysiak J. L. & Finn, J. (2016). Etkili Uygulama İçin Sosyal Hizmet Araştırması. Ercüment Erbay (Ed.) 6. Bölüm İçinde (193-210).Ankara: Nika Yayınevi

Leopold, T. (2018). Gender Differences İn The Consequences Of Divorce: A Study Of Multiple Outcomes. Demography, 55(3), 769-797. Erişim Tarihi: 05.05.2021

<https://Link.Springer.Com/Article/10.1007/S13524-018-0667-6>

Levinger, G. (1966). Sources Of Marital Dissatisfaction Among Applicants For Divorce, American Journal Of Orthopsychiatry, 36(5): 803-807.

Lorenz, F. O., Wickrama, K. A. S., Conger, R. D., & Elder Jr, G. H. (2006). The Short-Term And Decade-Long Effects Of Divorce On Women's Midlife Health. Journal Of Health And Social Behavior, 47(2), 111-125. Erişim Tarihi: 05.05.2021
<https://Journals.Sagepub.Com/Doi/Abs/10.1177/002214650604700202>

Öngider Gregory, N. (2016). Boşanma Mı Yoksa Çocuk İçin Evliliği Sürdürmek Mi? Çocuğun Psikolojik Uyumu Açısından Önemli Bir Soru. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 8(3), 275-289.

Özkazanç, A. (2018). Feminizm Ve Queer Kuram. Bir İmkansız İdeal: Aile İçinde (S. 201-208). Ankara: Dipnot Yayınları

Hill, B.P. & Kopp, J. (2015). Editorial on the special issue "Research on Divorce: Causes and Consequences". Comparative Population Studies, 40(3);219 – 228 .Erişim Tarihi: 05.05.2021
https://www.researchgate.net/publication/283677465_Editorial_on_the_special_issue_Research_on_Divorce_Causes_and_Consequences

Reeder, J. (2020). Erişim Tarihi: 05.05.2021
<https://www.reederlawfirm.com/reasons-for-divorce>

Rendall, M. S., Weden, M. M., Fabreault, M. M., & Waldron, H. (2011). The Protective Effect Of Marriage For Survival: A Review And Update. Demography, 48(2), 481–506.

Sancaklı, D. (2014). Boşanmış Annelerin ve Çocuklarının Boşanma Sürecine İlişkin Yaşantıları. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Sands, R. G. & Nuccio, K. (1992). Postmodern Feminist Theory And Social Work. Social Work, 37(6), 489-494. Erişim Tarihi: 05.05.2021
<https://Academic.Oup.Com/Sw/Article-Abstract/37/6/489/1923257>

Soygan, H. (2019). Boşanmış Kadınların Boşanma Sebepleri Ve Boşanma Sonrası Karşılaştıkları Güçlüklerin Sosyolojik Analizi Yozgat İli Örneği. Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı

Taş, G. (2016). Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri Ve Dönüşümleri. Akademik Hassasiyetler, Cilt: 3 - Sayı: 5, Ss. 163-175. Erişim Tarihi: 05.05.2021

https://Scholar.Google.Com/Scholar?hl=Tr&As_Sd_t=0%2c5&Q=Feminizm+%C3%9czerine+Genel+Bi+r+De%C4%9ferlendirme%3a+Kavramsal+Analizi+%2c+Tarihsel+Su%Cc%88re%C3%A7leri+Ve+D%C3%B6nu%Cc%88%C5%9fu%Cc%88mleri&BtnG

Tarhanacı, M. (2017). Boşanma Avukatlarının Anlatısıyla Trabzon'da Aile Ve Boşanma Olgusu. İmgelem, 89. Erişim Tarihi: 13.05.2021
<https://Dergipark.Org.Tr/En/Download/Article-File/406894#Page=89>

Tatlıhoğlu, K. ve Demirel, N. (2016). Sosyal Bir Gerçeklik Olarak Boşanma Olgusu: Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, S, 22, 59-73.

TAYA (2016). Türkiye Aile Yapısı Araştırması. T.C. Aile Ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (Asagem) Yayınları. Erişim Tarihi: 05.05.2021

<https://Www.Aile.Gov.Tr/Media/35811/Taya-2016.Pdf>

TBNA (2014). Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması. T.C. Aile Ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (Asagem) Yayınları. Erişim Tarihi: 05.05.2021

<https://Www.Aile.Gov.Tr/Uploads/Athgm/Uploads/Pages/Arastirmalar/Tbna2014-Kitap.Pdf>

Uçan, Ö. (2007). Boşanma Sürecinde Kriz Merkezine Başvuran Kadınların Retrospektif Olarak Değerlendirilmesi. Klinik Psikiyatri, 10(1), 38-45. Erişim Tarihi: 05.05.2021

https://Jag.Journalagent.Com/Kpd/Pdfs/Kpd_10_1_38_45.Pdf

Uğur, S. B. (2014). Günümüzde Kadının Boşanma Deneyimleri: Akademisyen Kadınlar Üzerine Bir Araştırma. Mediterranean Journal Of Humanities, 4(2), 293-326. Erişim Tarihi: 05.05.2021
http://Proje.Akdeniz.Edu.Tr/Mcri/Mjh/4-2/Mjh-22-Sinem_Burcu_Ugur.Pdf

Walczak, Y. & Burns, S. (2004). Boşanma Ve Çocuk Üzerine Etkileri. İstanbul: Özgür Yayınları.

Wollstonecraft, M. (2020). Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi. Hakyemez. D. (Çev.). 2. Bölüm İçinde (S. 35-57). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Yıldırım, A. ve Şimşek, H.(2016). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. 7. Bölüm Ve 13. Bölüm İçinde (132, 242). Ankara: Seçkin Yayınları

Yörük, A. (2009). Feminizm/Ler. Sosyoloji Notları, 7, 63-85. Erişim Tarihi: 05.05.2021
https://Www.Academia.Edu/Download/31778406/Sosyoloji_Notlari_7.Pdf#Page=63

Zastrow, C. (2016). Sosyal Hizmete Giriş. D. Baran Çiftçi (Ed.), 6. Ve 13. Bölüm İçinde (S. 261-597), Ankara: Nika Yayınevi

MODERNİZMDEN POSTMODERNİZME KADIN VE ERKEK LİDERLER ARASINDAKİ FARKLILIKLAR

DIFFERENCES BETWEEN FEMALE AND MALE LEADERS FROM MODERNISM TO POSTMODERNISM

Rabia Bahar ÜSTE¹
Sırrı CEM²

ÖZ

Modernizm ile ilgili sosyal bilimlerde yapılan çalışmalarda, kadınlar ve erkekler arasında liderlik yeteneğinde anlamlı bir fark olmadığına yönelik görüşlere rağmen, kadın lider sayısı ve liderlik sürelerinin erkeklere göre kısa olduğu belirlenmiştir. Postmodern dönem ile birlikte, kadınların liderlik ve üst düzey yönetim pozisyonları farklı bir anlayışla incelenmiştir. Liderlerin Antik çağda “filozof lider” olarak anıldığı dönemde, tamamının erkek olduğu dikkate alındığında, modern çağa kadar ve sonrasında liderlik anlayışında erkek egemen söylem tarih sayfalarındaki yerini almıştır. Yapılan bu çalışmada, liderlik kuramlarının gelişimini, kadın liderlerin tarihsel süreçteki yerini ve günümüzde cinsiyetlere göre liderlik tarzlarının farklılaşp farklılaşmadığını özellikle postmodern anlayış kapsamında incelemek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda ilgili literatüre dayanarak betimsel tarama yöntemi kullanılmıştır. Literatürden elde edilen genel bulgular, Antik çağdan günümüze, kadın ve erkek liderlik tarzlarının benzer olduğuna işaret etmektedir. Postmodern dönemde yapılan araştırmalar, dönüştürücü, otantik ve demokratik liderlik tarzları açısından kadınların lehine cinsiyet farklılıkları bulurken, liderlik tarzlarının cinsiyet dışındaki bilişsel, organizasyonel ve kişisel faktörlere de bağlı olduğunu göstermiştir. Kadın ve erkek liderlerin görev ve ilişki odaklı liderlik tarzları açısından da çelişkili bulgular olduğu ortaya çıkmıştır. Kadın ve erkek liderler arasında bazı liderlik uygulamalarında stereotipik tutumlar gözlemlense de genel olarak liderliğin gerektirdiği davranışlar kadın ve erkekler arasında benzerdir. Kadınların matriarkal sistemin egemen olduğu Antik çağdan sonraki Klasik, Aydınlanma ve Modern çağlarda lider olarak ön plana çıkamadıkları, oysa filozof lider kadınların bu çağda olduğu bilimsel çalışmalarla tespit edilmiştir. Modernleşme ile birlikte kadınların kamusal alanda görünür olmaları, hak ve özgürlüklerini elde etmeleri için daha fazla fırsatları olduğu ve bunun kendi söylemlerini geliştirmelerinde de etkili olduğu düşünülmektedir. Son olarak Ardern ve Trudeau'nun cinsiyet eşitliği, ilişki ve empati odaklılık ve çeşitlilik gibi postmodern değerlerle ilişkili liderlik davranışları sergiledikleri görülmüştür. Merkel ve Ardern ile Trudeau ve Macron arasındaki liderlik farklılıkları, feminen ve maskülen stereotipler arasındaki çizginin ortadan kalkmaya başladığına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Liderlik, Cinsiyet, Modernizm, Postmodernizm.

ABSTRACT

Despite the argument that there is no significant difference between leadership ability of women and men in social sciences studies related to modernism, it has been determined that the number of female leaders and the duration of their leadership are shorter than men. In the postmodern era, women's leadership and senior management positions have been examined with a different approach. Considering that all the leaders were men when the leaders were called “philosopher leaders” in ancient times, the male-dominated discourse in the understanding of leadership took its place in the history until the modern age. The purpose of this study is to examine the development of leadership theories, the position of women leaders in the historical background and whether leadership styles are different by gender through a postmodern approach. For this purpose, descriptive research method was used based on the relevant literature. The general findings indicate that male and female leadership styles were similar in ancient times and today. Postmodern studies have found gender differences in favor of women in terms of transformational, authentic and democratic leadership styles, and showed that leadership styles also depend on cognitive, organizational and personal factors other than gender. It has also emerged that there are conflicting findings in terms of task and relation-oriented leadership styles of male and female leaders. Although stereotypical attitudes and behaviors were observed in some leadership practices among male and female leaders, in general, the behaviors required

¹ Profesör Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir Meslek Yüksekokulu, rabia.uste@deu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-2525-0968

² Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, sirri.cem@ege.edu.tr, orcid.org/0000-0003-3751-4841

Sorumlu yazar / Corresponding Author: Sırrı CEM, e-posta: sirri.cem@ege.edu.tr

Gönderilme /Submitted: 26.12.2022 **Kabul/ Accepted:** 07.06.2023

by leadership were similar. Scientific studies have shown that women could not emphasized as leaders in the classical, enlightenment and modern ages after the ancient age when the matriarchal system was dominant, whereas women were philosopher leaders in this age. With modernization, it is considered that women have been provided more opportunities to be visible in the public sphere and obtain their rights and freedom and it has also been effective in developing their own discourses. Finally, it is observed that Ardern and Trudeau exhibited leadership behaviors related to postmodern values such as gender equality, relational orientation and empathy, and diversity. The leadership differences between Merkel and Ardern and between Trudeau and Macron indicate that the line between feminine and masculine stereotypes has begun to disappear.

Keywords: *Women, Leadership, Gender, Modernism, Postmodernism*

1. GİRİŞ

Günümüzde liderlik, rekabetin kaçınılmaz olduğu, bireylerin tatmin ve motivasyonlarının organizasyon verimliliği ve etkinliğine yansıdığı, sahip olunan bilgi ve becerilerden faydalanmanın değerleri kaynak haline geldiği ortamlarda, yalın bir lider-takipçi ilişkisi yerine daha karmaşık bir yapıya bürünmüştür. 21. yüzyılda liderler, daha büyük ve karmaşık taleplerle karşı karşıyadır. 19.yüzyıl ve 20. yüzyılda liderler, organizasyonları kişisel değerlerini, tutumlarını ve tarzlarını destekleyen yollarla şekillendiren güce sahip olmuşlardır. Ancak 21. yüzyılda teknolojinin durdurulamaz ilerlemesinin yaşanması, insan faktörünün örgütsel etkililik için temel unsur olduğu bilincini artırmış, insanların ekonomik ve sosyal varlık olduklarının kavranması ile liderlik tarzları da değişmeye başlamıştır (Ünal, 2012). Bu gelişmelerden özellikle yönetim ve organizasyon alanında yapılan araştırmaların da etkilenmesi ile cinsiyet-liderlik kapsamındaki araştırmalar ilgi görmeye başlamıştır. Bu durum, özellikle feminist teori gibi cinsiyete ilişkin konuları eleştirel bir yaklaşımla inceleyen araştırmalar önderliğinde ön plana çıkmıştır (Çetinel ve Ersoy-Yılmaz, 2016). Kadınlar açısından hakların genişletilmesi için 1960 sonrası dönem ne denli önemli ise, bu dönem postmodern kavramlar için de o denli önemlidir. Kadınlar, günümüze kadar emekleri ve çalışmaları ile varlıklarını değişik kavramların gelişimini sağlayacak biçimde sürdürmüşlerdir. Kadın, liderlik ve postmodern anlayış üçgeni bu bağlamda gelişim göstermiştir.

Kadınlar, Antik çağdan günümüze her dönemde emekleri ve çalışmaları ile varlıklarını ortaya koymuşlardır. Sanayi devrimiyle birlikte 1750'den 1914'e, sonrasında I. ve II. Dünya savaşına kadar olan dönemde kadın emeği ücretlendirilmeye başlanmış ve ücretli işçi olarak çalışma hayatına girmişlerdir (Bilgin, 2012). 1990'lı yıllardan itibaren kadınların iş hayatına katılımlarında daha fazla artış görülmeye başlanmıştır. Dünya genelinde sosyo-ekonomik koşulların etkisi ile kadınlar, günümüzde yönetim ve liderlik pozisyonlarındaki etkilerini ve sayılarını artırmıştır (Staub, 2017).

II. Dünya Savaşı sonrasında kadınlar, geleneksel olarak çoğunlukla erkekler tarafından sahiplenilen liderlik rollerini giderek daha fazla üstlenirken, kadın ve erkeklerin liderlik tarzlarının farklılık gösterme eğilimi dikkat çekmeye devam etmektedir (Eagly ve Johannesen-Schmidt, 2001). Kadınların, özellikle erkeklerin egemen olduğu liderlik rolleri için erkeklerden daha fazla engellerle karşılaştıklarına dair genel bir fikir birliği yüksek sesle bu dönemde dile getirilmiştir (Eagly ve Karau, 2002).

Kadın ve erkeklerin liderlik tarzlarındaki farklılıklarla ilgili çalışmalarda, kadınlar ve erkekler arasında liderlik becerilerinde çok önemli bir farklılık olmadığına yönelik kanıtlar sunulmasına rağmen, kadınlar birçok alanda hala liderlik ve üst düzey yönetim pozisyonlarında yeterince bulunmamaktadır (Place ve Vardeman-Winter, 2018). Hem erkek hem de kadın yöneticiler atılganlık, üst düzey stratejik düşünme ve kararlılık gibi becerilere odaklanan arketip bir "lider kişilik"

sergileme eğilimindedirler (Wille, Wiernik, Vergaew, Vrijdags ve Trbovic, 2018). Bu bulguların aksine, kadın liderlerin erkek liderlerden farklı olduğuna dair görüşler yaygınlığını korumaktadır (Eagly, 2007). Bu görüşler; kadınların pasif, fazla duygusal veya yönetemeyecekleri şeklindeki klişelerden, kadınların benzersiz dünya görüşlerine, bilişsel çerçevelerine veya onları benzersiz kılan kişisel yeterliliklere sahip olduklarına dair daha olumlu görüşlere kadar çeşitlilik göstermektedir (Wille vd., 2018). Literatürde yer alan bu çelişkili bulgulardan hareketle, postmodern gelişime yol açan 1960 sonrası dönem, kadın ve erkek liderlik tarzlarının farklı olup olmadığının aydınlatılması ve farklılıklar varsa bunların nedenlerinin belirlenmesi açısından önemlidir. Bilimsel çalışmalar kapsamında, liderliğin tarihsel gelişimi ile kadın-erkek liderler arasındaki benzer ve farklı yönlerin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda betimsel tarama yöntemi kullanılarak geçmiş araştırmalardan elde edilen bulgular derlenmiş, postmodern dönemde liderlik tarzlarının incelenmesi için Jacinda Ardern ve Justin Trudeau örnekleri ele alınmıştır.

Bu çalışma, teorik açıdan modernizmden postmodernizme kadar uzanan dönemde kadın ve erkek liderler arasındaki liderlik tarzlarındaki farklılıkları tespit ederek mevcut literatüre katkıda bulunabilir. Bu katkı, toplumsal cinsiyet temelli liderlik normlarının ve beklentilerinin zaman içindeki evrimine ışık tutabilir. Çalışma ayrıca kadınların liderlik rollerinde karşılaştıkları zorluklara ve fırsatlara ilişkin içgörü sağlayabilir ve

böylece feminist literatüre katkı sunabilir. Uygulayıcılara yönelik olarak bu çalışma, örgütsel politikalar ve uygulamalara ilişkin bir katkı sağlayabilir. Liderlik pozisyonlarında cinsiyet eşitliğini teşvik etmek isteyen kuruluşlar için kadın ve erkek liderler arasındaki farkları tanımlayarak cinsiyet önyargılarını ele almak, çeşitliliği teşvik etmek ve tüm çalışanlar için kapsayıcı ortamlar oluşturmak amacıyla çeşitli politikalar ve uygulamalar geliştirilebilir.

2. LİDERLİK ARAŞTIRMALARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Liderlik, sürekli olarak etik ve etkili iletişim pratiği üreten bireysel beceriler ve kişisel nitelikler, değerler ve davranışların birleşimini kapsayan dinamik bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Meng ve Berger, 2013). Liderlik; çevresel faktörlere bağlı olarak kavram ya da yaklaşım olarak değişen bir süreç, bireysel özellikler, güç ilişkileri veya tutum ve davranışlar üzerindeki etki olarak algılanmaktadır (Bass, 1990; Northouse, 2007).

Lider olmak ve liderlik etmek eylemi, insanlığın tarihi boyunca var olmuş ve farklı dönemlerde değişim göstermiş kavramlardır. İnsanların toplu olarak yaşamlarını sürdürdükleri her yerde yönetim söz konusudur. Bu nedenle liderlik davranışlarını gösteren bireyler, topluluktaki diğer bireylerden bazı özellikler açısından farklıdır. Liderler, topluluğun amaçlarını gerçekleştirmek için yapılan işleri sistemli olarak yürütmek, topluluk üyelerini yönlendirmek ve motive etmek, ödül-ceza sistemini kullanmak gibi sorumluluklara sahiptirler (Duran,

2018). Liderlerde olması gereken özellikler ve liderlik davranışları konularında günümüze kadar pek çok kuram geliştirilmiştir. Bu kuramlar, toplumdaki sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak farklılaşmış ve çeşitli liderlik paradigmalarının oluşmasına yol açmıştır.

1847 yılında Thomas Carlyle, “Büyük Adam Teorisi’nde” (Özellikler Kuramı) liderlerin doğduğunu ve yalnızca kahramanca potansiyellerle donatılmış erkeklerin lider olabileceğini iddia etmiştir. Büyük adamların yaratılmadığını, belirli liderlik özelliklerine sahip olarak doğduğunu belirtmiştir (Cawthon, 1996). Bununla birlikte, döneme ait Hitler, Napolyon ve benzeri liderlerin gerçekleştirdiği eylemler, bu liderlik kavramının ahlaki olarak kusurlu olduğunu ortaya çıkarmış ve böylece Büyük Adam Teorisi’nin güvenilirliği sarsılmıştır (Khan, Nawaz ve Khan, 2016). Bu kişisel özellikler, liderlerin sergiledikleri davranışları yeterince açıklayamaması sonucunda çalışmaların odak noktası davranışlara sorunsala doğru yönelmiştir.

Davranışsal Liderlik Kuramları, liderlik özelliklerini büyük ölçüde katılıma bağlı olan boy, zeka, çekicilik ve özgüven gibi ortaya çıkan özellikler ve karizma gibi deneyime veya öğrenmeye dayalı etkililik özellikleri olarak ikiye ayrılmıştır. Burada liderlerin hangi ortak tutum ve davranışları sergiledikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Ancak 1940’ların sonunda yapılan araştırmalar, aynı liderin farklı durumlar için farklı davranışlar göstermesi nedeniyle tek bir lider davranışı olmadığı tespit

edilmiş (Khan vd., 2016) ve “Durumsal Liderlik Kuramları” ortaya çıkmıştır.

Durumsallık yaklaşımında, liderlik etmenin tek bir doğru yolu yoktur. Çünkü ortamın iç ve dış boyutları, liderin o belirli duruma uyum sağlamasını gerektirmektedir. Durumsal Liderlik Kuramı, liderlerin durumsal değişkenlere dayalı olarak en iyi şekilde hareket etme tarzını seçmesini önermektedir. Farklı liderlik tarzları, belirli karar verme türleri için daha uygun olabilir. Örneğin; liderin bir grubun en bilgili ve deneyimli üyesi olduğu durumda, otoriter bir tarz daha uygun olurken, grup üyelerinin yetenekli uzmanlar olduğu diğer durumlarda, demokratik bir tarzın daha etkili olacağı beklenmektedir (Maloş, 2012). 1980’li yıllara kadar popülerliğini koruyan bu yaklaşım, teknolojik devrimlerin etkisiyle insan faktörünün ve lider-üye etkileşiminin ön planda olduğu “Çağdaş Liderlik Kuramları”na evrilmiştir. Bu modern yaklaşımda liderlerin yaptıklarından çok grup üyelerini nasıl etkilediği ve üyelerin buna tepkisi önem kazanmıştır (Duran, 2018). İşlemsel ve dönüşümcü liderlik tarzları bu yaklaşımlara örnek olarak verilebilir. Tarihsel süreçte farklılaşan liderlik çalışmalarının bulguları, her durum için tek bir liderlik tarzının bulunmadığını göstermiştir. Lider ve davranışları, özellikle günümüzün karmaşık organizasyonel yapısında birçok faktör tarafından etkilenmektedir.

3. KADIN VE ERKEK LİDERLİK FARKLILIKLARI

Hem cinsiyet farklılıkları hem de liderlik, üzerinde geniş literatür çalışmalarının yapıldığı

konulardır. Bununla birlikte, her iki olguyu bir arada inceleyen çalışmalar daha sınırlıdır. Bu konuyla ilgili ciddi çalışmaların ve bilimsel araştırmaların ilk olarak 1970'lerin başında geliştirildiği söylenebilir (Rincón, González ve Barrero, 2017). Aynı dönemde postmodernizm ve buna ait kavramların ortaya çıktığı ve geliştiği tarihlere denk gelmektedir. Liderlik kavramının yeniden yorumlandığı yıllar, farkındalıkların tartışılmaya açıldığı dönemi kapsamaktadır.

Kadınlardan ve erkeklerden bir lider ismi sorulduğunda, çoğu bireyin genellikle bir erkek liderin adıyla cevap verdiği gözlemlenmektedir. Mahatma Gandhi, Martin Luther King, Nelson Mandela, Winston Churchill ve Barrack Obama, diğer liderler arasında liderlik kavramıyla ilişkilendirilen isimler olup tümü erkektir. Tarih boyunca Joan of Arc, Marie Curie, Simone de Beauvoir ve Rahibe Theresa gibi bazı kadınlar önemli kişiler ve liderler haline gelseler de (Desjardins ve Brown, 1991) genel olarak kadınlar, inançlarını ve fikirlerini geliştirme özgürlüğünden yoksun kalmışlardır. Bu özgürlük eksikliği, birçok erkek liderle aynı niteliklere ve potansiyele sahip kadınların ortaya çıkmasına engel olmuştur. “Güç”, geçmiş çağlarda erkeklere ait olmuştur ve erkekler hem siyasi hem de ekonomik olarak düşünce ve fikirlerini uygulamak için güç ve özgürlüklerinden yararlanmışlardır (Rincón vd., 2017).

Geçmiş dönemlerde, bazı istisnalar dışında liderliğin erkek egemenliğinde olan bir kavram olduğu görülmektedir. Örneğin, bir organizasyonun

iyi performans gösterdiği sürece, statükoyu sürdürmeye yönelik bir önyargı oluşmuş ve insanlar değişim ihtiyacı algısı hissetmemiştir. İkinci olarak liderlik her zaman ağırlıklı olarak erkek olduğunda, liderlerin nasıl olduğu veya nasıl olması gerektiği konusundaki klişeler bu yönde şekillenmiştir. Bu klişeyi oluşturan tipik nitelikler, “rekabetçi” ya da “kendine güvenen” gibi etken özelliklerdir (Bruckmüller ve Branscombe, 2010). Ancak modern dönemden itibaren bu klişelerin yavaş yavaş etkisini yitirmeye başladığı ve günümüzde kadınların yönetimde önemli pozisyonlara geldiği bilinmektedir. Bu değişimin daha iyi anlaşılabilmesi için Antik çağdan, postmodern sürece kadar süregelen farklı dönemlerin özelliklerini açıklamak ve kadın lider örneklerinden bahsetmek gereklidir.

3.1. Antik Çağda Kadın ve Erkek Liderlik Farkları

İlk devlet kurumlarının M.Ö. 2000’li yıllarda Sümer’de oluştuğu belirtilmektedir. Böylece insanlığa yeni bir örgütlenme biçimi ve aynı zamanda keşfedilen ilk alfabe ve yazı sistemini veren bu olağanüstü medeniyet içinde ilk liderler burada ortaya çıkmıştır. Yazı, bu çağdaki liderler için ilk etkili iletişim biçimi olmuştur (Strechie, 2015). Sümer şehir Devletleri’nde lider kişilik kutsal bir varlık olarak görülmüştür. Her Sümer Şehir Devleti, monarşik bir organizasyon olmakla birlikte erkek lider ve erkek yönetim kadrosu ile yönetim anlayışlarını geliştirmişlerdir. Öyle ki, lideri üstün gösterme sıfatları türetilmiş, kralın insan ve ilahi olmak üzere iki yönlü babalık rolüne sahip olduğu

düşünülmüştür. Liderler, “Evrenin kralı” veya “Evrenin dört yanının kralı” gibi sadece tanrılara özgü unvanlarla anılmışlardır. Tanrıların yeryüzündeki habercisi olan liderin tanrısallığını ifade etmede sanat ve yazı etkili bir araç olarak ortaya çıkmış, lider kişiler bir tanrı olarak tasvir edilmiştir (Daniel 1983; akt. Strehie, 2015). İletişimle ilgili bulgularda Antik Yahudilik erkekler için bu sıfatlarla anılmıştır. Weber, Antik Yahudilik üzerine yaptığı çalışmasında, peygamberlerin “karizmatik” liderliğinin Yahudi halkını parya varoluşlarına hazırladığını belirtmiştir. Peygamberler, birer “demagog” olarak nitelendirilmiş ve Yahudiliği bir dünya dini haline getiren sistematik, rasyonel, “pleb” bir ahlak yaratmışlardır (Shmueli, 1968).

Antik dönemde, başka bir örnek olan Gılgamış, efsanevi bir kraldan daha fazlası olmuştur. Gılgamış, lider kültü yanı sıra iletişimin de temellerini atan liderlerden biri olmuştur. Çünkü eylemleri onun adıyla anılan ilk insanlık destanını ortaya çıkarmıştır. Güç unsurlarıyla tanıtılan Gılgamış destanında onun ilahi ve insani boyutları, askeri ve yönetsel nitelikleri ve insanüstü gücü ön plandadır (Strehie, 2015). Mısır’da bu güç gösterisi en üst seviyelere ulaşmıştır. Firavunlar güçlerini iletmek için üç unsur ile yapılandırılan yeni stratejiler geliştirmiştir. Bunlar taşıdıkları isimler (Pharaoh), kendi kültürünün yayılması için son derece etkili bir yönetim ve sanat (özellikle mezarlar ve piramitler) olarak sıralanmıştır (Daniel 1985; akt. Strehie, 2015). Eski uygarlıklardaki tüm erken dönem siyasi liderlerin dini açıdan onay aldıkları da görülmektedir. Erkek

lideri üstün gösteren Tanrısal güçlerle donatılmış bir yönetim anlayışı olarak aktarılmıştır.

Antik dönemde kadınlar, toplum içerisinde aktif ve önemli katılımcılar olarak ortaya konulmaktadır. Elde edilen metinlerde Çin, Hindistan, Japonya, Mezopotamya, Levant, Mısır, Batı Afrika, Yunanistan, Roma ve Amerika kıtasındaki başlıca uygarlıklarda kadınların önemli bir yeri olduğu yazmaktadır. Geleneksel tarihte erkeklerin egemen sınıfının saltanatı ve etkisine odaklanılırken, kadınların etkisini sosyal sınıflar aracılığıyla ortaya koyan çalışmalar sınırlı da olsa mevcuttur. Böylece antik çağda, kadınların toplumsal katkı verenler, rahibeler, liderler ve askerler olarak rollerinin önemi ortaya çıkmaktadır (Bolzenius, 2001).

Antik çağda ilk örgütlü insan topluluklarının yönetim yapılarında kadın egemenliği (matriarkal) ön planda olmuştur. Anne soyuna dayanan bu yapılarda bireysel mülkiyet, aile ve devlet bulunmamaktadır (Fişek, 2015). Buna rağmen, toplumsal mülkiyet anlayışı egemen olup tanrı, yönetici ve karar verici kadındır. Bu dönemde “eşitlik”, “evrensel kardeşlik”, “cinsel özgürlük”, “sevgi ve merhamete dayanan ahlak anlayışı” temel değerlerdir. İlerleyen dönemlerde tarımda saban kullanımı ile bireysel mülkiyete geçiş, köleleştirme ve eril egemenlik başlamış, yazının icadı sonrasında eril hakimiyetindeki patriarkal toplum yapılanması yazılı tarihe kaydedilmiş ve matriarkal düzen sona ermiştir (Childe, 2017). Kadınlar, yaratıcılık ve kutsallık sembolükyken yazının icadı sonrasında sembol ve gelenek sisteminin değişmeye başladığı,

sembol sisteminde bulunan ve yorumlayan erkekler ile sembol sisteminin ve toplumun merkezi olmasına rağmen yorumlayamayan kadınlar arasındaki uçurum gittikçe artmıştır (Lerner, 1986). Tanrısal güce sahip olan erkekler, özel alanda kalan filozof kadınlardan daha iyi olanaklara sahip olmuşlardır. Böylece kadınları kamusal alandan dışlama eğilimi olan patriarkal sistemde, kadınlar liderlik pozisyonundan uzaklaşarak sosyal ve ekonomik yönlerden erkeğe bağımlılıkları artmaya başlamıştır.

Antik çağdaki yöneticilerin çoğu erkek olsa da, günümüzdeki gibi bazı kadınlar da güç ve nüfuz sahibi olmuştur. Antik dünyanın en güçlü kadın liderleri Çin, Mısır ve Yunanistan gibi dünyanın dört bir yanındaki büyük medeniyetlerde yaşamışlardır. Bu dönemdeki önemli kadın liderler/gruplar arasında Amazonlar, Mısır kraliçesi Kleopatra, Brigantes kraliçesi Cartimandua, Güney Britanya kraliçesi Boudicca, Halikarnas hükümdarı Artemisia, Suriye kraliçesi Cleopatra Thea, Mısır hükümdarı Hatshepsut ve Nefertiti, Çin hükümdarı Lei-tzu, Makedonya hükümdarı Olympias, Asur'un savaşçı kraliçesi Semiramis yer almaktadır. Bu dönemde bazı kadın liderlerin erkeklere benzer şekilde fiziksel güç-şiddet odaklı savaşçılık rollerinin de bulunduğu görülse de, birçok kadın liderin diğer medeniyetlerle ve ülke içerisinde siyasi ilişkiler geliştirme konusunda ön planda oldukları belirlenmiştir (Lewis, 2019). Antik çağda, erkek liderlerin de (örneğin Pers kralı Darius) iletişimi kanunlar dışında ekonomik açıdan kendi adına para bastırma, eyalet ve askeri birlikleri organize etme, posta sistemi ve yollar inşa etme gibi stratejiler kullandıkları görülmektedir

(Strechie, 2015). Kadın hükümdarların diğer özellikleri arasında yapılar inşa edilmesine ilham verme, el becerilerine yönelik keşifler yapma, dinin yayılmasını sağlama, barış anlaşmaları yapma gibi farklı eylemler görülmüştür. Milattan sonra 4. ve 5. yüzyıllar arasında yaşamış Hypatia ise bilimsel keşifler yapan ilk kadın matematikçi, gökbilimci, filozof ve kütüphaneci olarak nitelendirilmektedir (Akbaş ve Taner, 2022). Tarihçilere göre kraliçe ve siyasiler dışındaki kadınların genellikle anne, güzel kadın, dindar, trajedi kurbanı ve evlilik aracılığıyla önemli kazanmış kişiler şeklinde tasvir edildiği belirtilmiştir. Burada ayrıca çok az kadının kendilerini lider olarak gördükleri ve arka planda kalmayı tercih ettikleri ifade edilmiştir (Klenke, 2004).

3.2. Aydınlanma Felsefesinde Kadın ve Erkek Liderlik Farkları

Aydınlanma hareketi Avrupa kökenli olup düşünce alanındaki köklü değişiklikleri içermektedir. 1688 yılında İngiliz Devrimi'yle başlayan ve 1789'daki Fransız Devrimi'yle sona eren felsefi hareketin sonuçları toplumsal ve siyasi yaşamı şekillendirmiştir (Çiğdem, 2015). Aydınlanma sayesinde aklın kullanımına yönelik geçmiş inançlar, uygulamalar, kurum ve düşünce sistemleri eleştirilerek bireycilik, ilerleme ve bilime olan inanç egemen olmuştur (Usta, 2018).

Yazılı tarihte erkekler öznedir, yönetendir ve erkek krallar, komutanlar, kahramanlar, peygamberler ve bilim adamlarının medeniyetleri, dinleri ve çeşitli disiplinleri geliştirmesiyle

günümüzdeki çağdaş toplumlar ortaya çıkmıştır. Bu tarihte kadınlar görünmez, nesnel, yönetilen veya marjinal gruplar olarak yer almaktadırlar. Aydınlanma çağı sonrasında ortaya çıkan kadın hareketleri ve feminizm ile başlayan kadın tarihi çalışmaları, yazılı tarihte kadını görünür kılma çabasıdır (Akbaş ve Taner, 2022). Bazı istisnalar dışında kadınların tarihe yön verışı, 19. yüzyıl olduğu savunulmaktadır. Bu tarihe kadar kadınların iktidar peşinde koşmadıkları için görünmez bir konumda oldukları, toplumsal tarih kayıtlarından dışlandıkları belirtilmiştir. Tarihsel materyalist kuramlar, De Beauvoir'un belirttiği gibi kadınlarla ilgili önemli gerçekleri ortaya çıkarsa da, kadını evrensel konumda görmemekte, anaerkil egemenliğin ve kadın-erkek eşitliğinin antik çağlara özgü olduğunu öne sürmektedir. Diğer yandan De Beauvoir, kadınların biyolojik özellikleri olan somut ya da nesnel bir organizma olmadığını, kadının cinsellik yönüyle ön planda olması yerine toplumun ekonomik yapısını belirlediğini, eril neslin evrimin hangi aşamasında olduğunu gösterdiğini ifade etmiştir (De Beauvoir, 1961).

Aydınlanma çağına yakın bir dönemde yaşamış olan İngiltere kraliçesi I. Elizabeth, hükümdar olduğu dönemde Rönesans'ın altın çağını yaşatmış ve gelecekte İngiltere'nin önemli bir güç olmasına katkıda bulunmuştur. 1700'lü yıllarda yaşayan Çariçe II. Katerina, Rus İmparatorluğu'nun temellerini atmıştır (Akbaş ve Taner, 2022). Bu dönemdeki Aydınlanma filozofları kadınların erkeklerden daha aşağı statüde olduğunu desteklemişlerdir. Kadına ontolojik açıdan bakan

Arthur Schopenhauer, erkeklerin akılla hareket ederken kadınların farklı olarak içgüdülerine dayanarak davrandıklarını açıklamıştır. Kadının fiziksel olarak daha zayıf ve küçük bedenlere sahip olduğu, irade ve karakter niteliklerini erkeğe atfettiği görülmektedir. Kadına estetik açıdan bakan Immanuel Kant, kadının bilgeliğinin akıl yürütmek yerine hissetmek ve sezmekle ilgili olduğunu düşünmüştür. Güzellik duygusunun genellikle kadına, yücelik duygusunun ise erkeğe atfedildiğini benzer şekilde öne sürülmüştür. Kadına toplumsal açıdan bakan Jean-Jacques Rousseau, kadınların toplum açısından "akıl tarafından ehlileştirilmesi gereken potansiyel bir düzensizlik kaynağı" olduğunu belirtmiştir. Öte yandan Rousseau, akıldan uzak ve doğaya yakınlık sonucunda kadınların modern toplumlarda ahlaki yozlaşmalardan uzak kalabildiğini ve ahlaki örnek oluşturduklarını düşünmüştür (Baktemur, 2019). Sonuç olarak, Aydınlanma Çağı'nda kadınların erkek egemenliğinin dayatmaları ile karşı karşıya oldukları anlaşılmaktadır.

Erkek filozofların aksine, bu dönemde bazı kadın düşünür ve sanatçıların feminizmin temelini atmaya katkıda bulunan eserleri olduğu görülmektedir. Mary Astell (1666-1731), Mary Wollstonecraft (1759-1797), Olympe de Gouges (1748-1793) ve Bettina von Arnim (1785-1859) gibi yazarlar, kadınların toplumdaki yerini ve nedenlerini sorgulamış, kadınların planlı ve düzenli bir eğitim almaları gerektiğini ve bir meslek sahibi olmalarını savunmuşlardır (İsmayılzada, 2022). Dolayısıyla bu dönemde liderlik konusunda erkek ve kadınlar

arasında bir karşılaştırma yapmak son derece zordur. Birçok ünlü düşünür ve liderin erkek olması yanı sıra yazılı kaynaklarda kadınların yeterince ele alınmadığı, hatta insan hakları ve eşitlik açısından hala çok geride kaldığı görülmektedir. Tam anlamıyla örgütlü kadın hareketleri yerine bireysel çabaların göze çarptığı, kadınların liderlik serüveninin 20. yüzyıla kadar yol almasındaki engelin, eril söylem ve yaptıkları olarak bilimsel çalışmalarda yer vermiştir.

3.3. Modern Çağda Kadın ve Erkek Liderlik Farkları (19-20. yüzyıl)

Modern çağ, feminist hareketlerin dünya genelinde hızlandığı bir dönemdir. Bu dönemdeki liderlik özelliklerine geçmeden önce, modernizmin tanımının yapılması ve feminist perspektiften ele alınması gereklidir.

3.3.1. Modernizm Tanımı ve Özellikleri

Modernizm; bilim ve teknolojiyi ön plana çıkararak, birey odaklılığa vurgu yapan ve insanlığın bilimsel bilgi birikimi ve teknolojik gelişmeler sayesinde ilerici bir yönde geliştiği inancı gibi önemli özellikleri olan 18. yüzyılda ortaya çıkan entelektüel gelenek olarak tanımlanmaktadır (Lorraine-Radtke, 2017). Modern dönem, birinci ve ikinci dalga feminizmin ortaya çıktığı dönemdir. Özellikle modernitede seküler bir beden algısı ve ruh-beden ikiliği, önemli tartışmaların konusu olmuştur. Bedenin fiziksel ve toplumsal inşası, seküler estetik ve güzellik algıları yaratarak felsefi, toplumsal,

siyasal ve ideolojik söylemlere yansımıştır (Öztürk, 2012; Avcı ve Kayar, 2015; Çelikkol ve Hira, 2022).

Feminist epistemoloji, modern toplumlarda çok çeşitli kimlikler olması nedeniyle gerçeklik hakkında tam bir bilgi olmadığını savunmaktadır. Özellikle 20. yüzyılda kademeli olarak gelişmiştir. Feminist epistemoloji, geleneksel epistemolojinin dikkate almadığı iki yön ortaya koymaktadır. Bunlar cinsiyetlerin varlığı ve ilişkileri kuran iktidarın yönetim kurallarıdır. Feminist epistemolojiye göre, modern bilimdeki araştırmaların birçoğu, önemli ölçüde eksiklikler içermektedir. Bu eksiklikler arasında modern bilimin genellikle beyaz ve orta sınıf erkekler tarafından gerçekleştirildiği ve bilgi inşasında bireysel düzeyde insan ruhunun ve deneyimlerinin göz ardı edildiğidir. Yani feministler, geleneksel bilimin cinsiyetçilik ve erkek odaklılığını sorgulamaktadır. Feminist epistemolojide erkek-kadın, aktif-pasif, kamusal-özel, rasyonel-duygusal ikili mantıklar ortaya çıkarılarak sorgulanmaktadır.

3.3.2. Modern Dönemde Liderlik Bulguları

20 yüzyıla kadar çalışma yaşamındaki erkeklerin oranının çok yüksek olması nedeniyle liderlik pozisyonlarında erkek egemenliğinin olması kaçınılmaz bir durumdur. Kadınların yüzyıllar boyunca kamusal alan dışında kalarak özel alanda bulunmaları, örgütsel oluşumlar ve yönetimlerin yalnızca erkekler tarafından yürütülmesinde temel neden olmuştur. Dolayısıyla yönetim ve organizasyon alanındaki bilgiler eril bir nitelik taşımaya devam etmiştir (Çetinel ve Ersoy-Yılmaz, 2016).

Aydınlanma çağının etkileriyle bu dönemde birçok kadın bilim insanı, aktivist ve insan hakları koruyucusu ortaya çıkmıştır. 1867-1934 yılında yaşamış fizikçi ve kimyager Madam Curie, atom altı parçacıklarının etkinliği konusunda ilk önemli çalışmaları gerçekleştirmiştir. Filozof Simone de Beauvoir, kadınların toplumsal gerçekliğini savunan kadın hakları aktivisti olarak feminizmin teorileştirilmesini sağlamıştır. Rahibe Teresa, yaşamını insanlara adayan insan hakları savunucusu olarak tarihe geçmiştir (Akbaş ve Taner, 2022).

1960'lı yıllara kadar kadın ve erkekler, kendilerinden beklenen roller konusunda farklılaşmaya devam etmiştir. Kadınların birer anne, eş, gönüllü, öğretmen, hemşire gibi rollerle sınırlı kaldığı, bu mesleklerin de işbirlikçi, destekçi, anlayışlı, kibar ve hizmet sağlayıcı niteliklere sahip olduğu görülmektedir. Erkekler ise rekabetçi, güçlü, kararlı ve kontrolü elinde tutan özellikler sergileme eğiliminde olmuşlardır. Bu yönelimler nedeniyle günümüzde kadınların etkileşimli liderlik tarzında erkeklerden daha iyi performans gösterdikleri düşünülmektedir (Rosener, 1990).

Üst yönetimlerde kadın liderlerin varlığı, kuşkusuz son 30 yılda gözle görülür biçimde artmıştır. İstatistiklere göre 1972'de ABD'de kadınlar tüm idari pozisyonların %18'ini elinde tutarken, 2002'de bu rakam %46'ya yükselmiştir (Adams, 2014). 1980'li yıllarda ise birçok ülkenin siyasi lideri veya başkanlarının kadın olduğu görülmektedir. Kadın liderler bu yıllarda oransal olarak %5'lik bir kısma tekabül etse de (Adler, 1996)

küresel anlamda kadın liderlerin sayısının arttığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla 1970'li yıllardan itibaren postmodern dönemde daha fazla liderlik çalışmasının kadın liderlere odaklandığı ve erkek liderlik tarzları ile karşılaştırıldığı görülmektedir.

3.4. 21. Yüzyıla Yakın Postmodern Dönemde Kadın ve Erkek Liderlik Farkları

Postmodern çağ, özellikle üçüncü dalga feminist hareketlerin görüldüğü ve 2000'li yıllarda ise cinsiyetsizleştirme akımının belirgin hale geldiği bir dönemdir. Bu dönemdeki liderlik özelliklerine geçmeden önce, postmodernizmin tanımı yapılmış ve feminist perspektiften ele alınmıştır.

3.4.1. Postmodernizmin Tanımı ve Özellikleri

Postmodernizm; öznellik, toplumsal cinsiyet ve cinsellik, ırk ve sınıf, zamansal ve mekânsal coğrafi konumlar ve yer değiştirmelerdeki farklılıklardan ortaya çıkan "çoklu ötekilik" biçimlerini kabul etmede önemli olmuştur (Harvey, 2020). Postmodernizm kavramı, 20. yüzyıldaki bir dizi ekonomik, kültürel ve politik değişime (küreselleşme, bilgi toplumunun yükselişi, gelişmiş ülkelerin sanayisizleşmesi) eşlik eden bir paradigma değişimi olarak tanımlanmaktadır. Postmodernizm aynı zamanda 18. yüzyılda ortaya çıkan modernizme bir tepki olarak nitelendirilmektedir (Lorraine Radtke, 2017).

Modernizmden postmodernizme geçişte kadın bedeni; kapitalizm, popüler kültür, hegemonik ideolojiler ve tıbbi gelişmelerle nesneleştirilmiş,

böylece bedenın haz ve arzuları denetlenerek kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Kontrol altındaki beden ise metalaşmış ve tüketim nesnesine dönüşmüştür (Kara, 2017). Kadın çalışmaları açısından modernizm ve postmodernizm arasındaki en büyük farklılık, modernizmde tek doğrunun, tek gerçeğin, tek anlamın varken, postmodernizmde birden fazla doğru, birden fazla anlam ve gerçeğin varlığının kabul edilmesidir. Bu kabul, modernizmdeki tekil doğruların yarattığı cinsiyet ve cinsellik algısının yerini postmodernizmde çoklu cinsiyet ve cinsellik algısının almasına yol açmıştır (Çelikkol ve Hira, 2022).

Modernizmden postmodernizme doğru ideolojik yapılarıdaki feminist söylemler farklılaşmıştır. 1800'lerin ortasından 1920'lere kadar uzanan birinci dalga feminizmde, genellikle kadınların "kamusal hakları ve eşitlik ilkesi" tartışılmıştır (Gökhan, 2010). 1960'ta belirginleşen ikinci dalga feminizmde ise, ataerkil sistemin "kadının özneliği ve kadın kimliği" üzerindeki tahakkümü eleştirilmiştir. Beauvoir, evrensel öznenin eril cinsiyete denk düştüğünü iddia etmektedir. Bu konumlamada sırasında dişil cinsiyete düşen rolün ise 'öteki' olmak olduğunu söylemektedir (Beauvoir, 1993). 1980'lerle birlikte postmodern yaklaşıma evrilmiş feminist anlayış olan üçüncü dalga feminizm cinsellik, cinsel kimlikler ve cinsel yönelimlerle ön plana çıkmıştır (Akan ve Gürhan, 2020). Dolayısıyla birinci ve ikinci feminizm dalgasında eşitlik ve adalet kavramları, üçüncü feminizm dalgasıyla beraber çoklu kimlikler, çoklu cinsiyetler ve cinsellikler ele alınmıştır. Postmodernizm aynı zamanda ötekileştirilen

kimlikleri ve yönelimleri odak noktası haline getirmiştir. Modernizm ikili cinsiyet yapısı üzerine kuruluyken, postmodernizm çoklu cinsiyet ve cinsiyetsizleştirme üzerine kurulmuştur.

Feminist ampirizmin epistemolojik perspektifi, modernist fikirlerden yararlanmaktadır (Eagly ve Riger, 2014). Buna karşın, epistemolojik bakış açısı olarak postmodernizm; postyapısalcılık, postkolonyal teori ve queer teorisi gibi bir dizi teori ile ilişkilidir (Mann, 2012). Burada temel düşünce, bilginin sosyal olarak inşa edildiğidir. Diğer bir ifadeyle, gerçeklik ile insanların gerçekliğe ilişkin bilgisi arasında doğrudan bir ilişki yoktur. Gerçekte tüm bilgi, kültür tarafından sınırlanan bir yorumdur. Bir başka deyişle bilen birey (individual knower), postpozitivizmin sahip olacağı anlamda asla nesnel olamamaktadır ve sonuç olarak hiçbir zaman tek bir gerçek yoktur ve tüm bilgi yerleşiktir (Lorraine Radtke, 2017). Dolayısıyla postmodernizm; bireysel olarak bilen kişilerden, bu kişilerin sosyo-kültürel bağlamına, bilginin nasıl meşrulaştırıldığı ve doğru olarak kabul edildiği araçlara ve bunun nasıl gerçekleştiğine yönelik dönüşümdür.

3.4.2. Postmodern Dönemde Liderlik Bulguları

Kadınların liderlik tarzlarında erkeklerden farklı olduğu ve bu kadın liderlik becerilerinin kadınlara önemli avantajlar sunması, özellikle endüstri sonrası toplumlarda modern popüler medyada yaygınlaşmış bir fikirdir. Kadınların liderliklerinde empati, iletişim becerisi ve işbirlikçi yaklaşımlar gibi daha fazla insan becerisi sergiledikleri düşünülmekte ve

bunların 21. yüzyılda etkili liderlik için giderek daha önemli olduğu savunulmaktadır. Bu nedenle geçmiş dönemlerde erkeklerin agresif, baskın ve yönlendirici liderlik tarzlarıyla bir avantaja sahip olduğu, endüstri sonrası toplumlarda ise kadınların erkeklere göre daha fazla avantajı olduğu argümanı geçerlidir (Lammers ve Gas, 2017).

1990'lı yılların sonlarına doğru ve 2000'li yılların başında liderlik araştırmacıları, çağdaş organizasyonlarda yaygın olan koşullar altında en uygun liderlik türlerini belirlemeye çalışmışlardır. Bu koşullar, büyük ölçüde hızlanan teknolojik büyümeyi ve işletmelerin küreselleşmesinden kaynaklanan misyonlarının artan karmaşıklığını kapsamaktadır. Bu değişikliklere, artan işgücü çeşitliliği ve birçok şirket için yoğun rekabet baskısı eşlik etmektedir. Karmaşık düzeydeki karşılıklı bağımlılık ilişkileri ortaya çıktıkça, geleneksel yönetim (liderlik) metotlarının birçoğu da değişim baskısı altında kalmıştır (Kanter, 1997; akt. Eagly, 2007).

Liderlik araştırmacıları, 20. yüzyılın sonlarından itibaren yukarıda belirtilen değişen ortama uyum sağlamak için iyi liderliği geleceğe yönelik olarak tanımlamış ve liderlerin takipçilerinin bağlılığını ve organizasyonlara yaratıcı bir şekilde katkıda bulunma yeteneğini teşvik etmişlerdir. Bu yaklaşımın ilk örneği, dönüşümcü liderlik olarak adlandırılan bir liderlik türünü tanımlayan siyaset bilimci James McGregor Burns'ün (1978) bir kitabında ortaya çıkmıştır. Araştırmacılar, daha sonra dönüşümcü liderliği değerlendirmek için araçlar

tasarlayarak ve etkilerini inceleyerek liderlik stili hakkındaki fikirler geliştirmişlerdir (Avolio, 1999). Bu yaklaşımda dönüşümcü liderlik, takipçilerin güvenini kazanarak kendini bir rol model olarak görmeyi içermektedir. Bu tür liderler organizasyonların hedeflerini tanımlamakta, bu hedeflere ulaşmak için planlar geliştirmekte ve zaten başarılı olan kuruluşlarda bile yaratıcı bir şekilde yenilik yapmaktadırlar. Dönüşümcü liderler, astlarına rehberlik etmekte ve onları yetkilendirmekte, potansiyellerini geliştirmeleri ve böylece organizasyonlara daha etkin bir şekilde katkıda bulunmaları için onları teşvik etmektedir. Diğer araştırmacılar, benzer niteliklerin bazılarını karizmatik liderlik gibi başka etiketler altında birleştirmiştir (Conger ve Kanungo, 1998).

20. ve 21. yüzyıl araştırmacıları ayrıca işlemsel olarak adlandırdıkları daha geleneksel bir liderlik türü tasvir etmişlerdir. Bu tür liderler, astlarıyla değişim (değiş-tokuş) ilişkileri kurarak onların kişisel çıkarlarına hitap etmektedirler. İşlemsel liderler, astlarının sorumluluklarını netleştirmekte, hedeflere ulaştıkları için onları ödüllendirmekte ve hedeflere ulaşamamaları durumunda onları düzeltmektedirler. Dönüşümcü ve etkileşimci liderliğin her ikisi de yönetme sorumluluğunu üstlenme konusunda genel bir başarısızlıkla tanımlanan "bırakınız yapsınlar-serbest bırakan" (laissez-faire) liderlik tarzıyla karşılaştırılmaktadır. Serbest bırakan liderlik tarzı, kritik karar alma süreçlerine katılım eksikliği göstermektedir (Eagly, Johannesen-Schmidt ve Van Engen, 2003).

21. yüzyıla yakın postmodern dünyada liderlik tarzlarının dönüşümcü, işlemsel ve serbest bırakan tarzlarla daha çok ilişkilendirildiği görülmüştür. Ancak liderlikle ilgili geniş literatürde stratejik, hizmetkâr, otantik, vizyoner, öğretimsel, entelektüel, dağıtımçı, etik, paternalist, kuantum, fraktal, holistik ve sembolik şeklinde birçok farklı tarzın ortaya çıktığı bilinmektedir. Dolayısıyla bilgi çağı olarak nitelendirilen 21. yüzyılda, bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi ve küreselleşme koşulları nedeniyle mevcut yönetim yaklaşımlarının sürekli yenilenmesi gerekmektedir. Değişim ve stratejik değerlerin ön planda olduğu günümüzde gelişen teknoloji, değişen çevre şartları, artan bilgi düzeyi, sosyo-kültürel ve ekonomik yenilikler, yukarıda belirtilen yeni liderlik tarzlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

21. yüzyılda değişimin, organizasyonlar ve insanlar için en zorlayıcı dinamik ve fırsatlar unsuru olmasından hareketle, liderlerin değişimden yararlanma anlayışlarında benzer bir yönelim beklenmiştir (Leblebici, 2018). 21. yüzyılda başarılı olmak isteyen her yöneticinin, liderlik rollerini gözden geçirerek yeniden tasarlama zorunlulukları ortaya çıkmıştır. Çünkü “bugünün liderleri, süratle değişen teknoloji, kas gücüne duyulan ihtiyacın azalması ve nitelikli insan gücünün artması nedeniyle eskiye oranla daha esnek ve daha riske açık olmak durumundadır” (Bennis ve Townsend, 1995). Dolayısıyla günümüzde liderler açısından cinsiyet temelli farklılıkların giderek azalacağı, liderlerin anlayışlarının “organizasyon ve yapıların varlığını sürdürmeye” odaklanması gerektiği anlaşılmaktadır.

Modern ve postmodern dönemde, kadın ve erkek liderlerin farklılıklarını karşılaştırmadan önce modernizm ve postmodernizm arasındaki farklılıklar incelenmelidir.

Modernist kültür, insan akli tarafından tanımlanan nesnel gerçekliğin münhasırlığına ve otoritenin önceliğine inanmaktadır. Mevcut postmodern kültür ise, deneyim tarafından tanımlanan öznel doğruların çokluğunu benimsemekte ve mutlak otoritenin olmamasını savunmaktadır (Keough ve Tobin, 2001). Modernite ve postmodernitenin karşılaştırılması için epistemolojik varsayımlar ortaya konulmuştur. Bu epistemolojide postmodernitenin uzlaşma yerine fikir ayrılığını, uyumluluk yerine çoğulluğu, homojenlik yerine heterojenliği, evrensellik yerine çoğulculuğu, genelleştirilebilirlik yerine yerelleştirme / bağlamsallaştırmayı, hiyerarşi yerine hiyerarşik olmayan yapıları, bütünleştirme yerine çeşitliliği, sınırların ortadan kalkmasını, özne/nesne diyalektiği yerine özne/nesne çözülmesini, farklılık arayışını, merkezîyetçilik yerine marjinalliği, makro politik yerine mikro politiği benimsediği görülmektedir (English, 1998).

21. yüzyılın başlarında yapılan meta analizlerdeki genel bulgu, liderliğin bir cinsiyeti olmadığı yönündedir. Paustian-Underdahl (2012) tarafından yapılan meta analizde, tüm liderlik bağlamları bir arada düşünüldüğünde, liderlik etkinliği açısından kadın ve erkekler arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Ancak aynı çalışmadaki diğer bir bulgu, kadın liderlere yönelik önyargının

liderlik bağlamının çeşitli özelliklerine ve liderin etkinliğini algılayan kişilerin özelliklerine bağlı olarak değişebileceğini öne süren rol uyumu teorisini desteklemiştir (Paustian-Underdahl, 2012). 1990 yılında yapılmış başka bir meta analizde de kadınların kişilerarası odaklı bir tarzda ve erkeklerin görev odaklı bir tarzda liderlik ettiğine dair toplumsal cinsiyete dayalı kalıplaşmış beklentinin aksine, örgütsel çalışmalarda kadın ve erkek liderlik tarzları arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Ancak demokratik veya otokratik tarzlarda liderlik etme eğilimine ilişkin stereotipik beklentilerle tutarlı olarak, kadınlar erkeklere göre daha demokratik veya katılımcı bir tarz ve daha az otokratik ya da daha az yönlendirici bir tarz benimseme eğiliminde olmuşlardır (Eagly ve Johnson, 1990). Van Engen ve Willemsen (2004) tarafından yapılan meta analiz, Eagly ve Johnson (1990) tarafından ortaya konulan sonuçların değişmediğini desteklemiştir. Burada görev ve kişilerarası liderlik tarzındaki cinsiyet farklılıklarının anlamlı olmadığı ve kadın liderlerin otokratik yerine demokratik liderlik tarzı benimsedikleri gözlemlenmiştir.

Korabik, Baril ve Watson (1993) deneyimli yöneticiler arasında çatışma yönetimi tarzında cinsiyet farklılıkları olmadığını, bununla birlikte, yöneticilik deneyimi olmayan katılımcılar arasında kadınların, kendilerini erkeklerden daha bütünleştirici, yardımsever ve uzlaşmacı olarak değerlendirdiklerini tespit etmişlerdir. Yöneticilerin kullandıkları liderlik stillerinde ve elde ettikleri sonuçlarda cinsiyetler arası farklılık bulunmamıştır. Yine de çalışanların, benzer tarzları kullanan erkek

ve kadın yöneticileri değerlendirme biçimleri arasında farklılıklar olduğu görülmüştür. Buna göre, kadın ve erkek liderler benzer tarzlar sergilese de, çalışanların bunu algılama biçimlerinin de önemli olduğu söylenebilir. Snaebjornsson ve Edvardsson (2013) tarafından yapılan sistematik literatür tarama çalışmasında, kadınların ve erkeklerin başarılı yönetici algılarının çok benzer olduğu bulunmuştur. Ancak kadınlar ve erkekler, lider davranış ve özellikleri ile liderlik tarzlarında farklılıklar göstermiştir. Dolayısıyla bu liderlik tarzlarının farklı sonuçları ortaya çıkmaktadır. Bu farklılıklara örnek olarak karaktere ve erdeme verilen önem, kadın liderler için daha önemli bulunmuştur. Kadın lider tarafından sergilenen karakterin, erkekler tarafından kadın katılımcılara göre daha düşük derecelendirdiği görülmüştür (Mohan, Seijts ve Miller, 2022). Bu bulgular, toplumsal cinsiyet farklılıklarının erdemlerin ve karakter güçlerinin değerlendirilmesinde ne ölçüde önyargılı oluşturabileceği sorusunu ortaya koymaktadır. Boyer, Reid ve Patton (2022) kadınların benimsedikleri baskın liderlik tarzlarını cinsiyete dayalı liderlik çerçevesinde daha çok “kadınsı” alandaki özelliklerle tanımladıklarını, ancak liderlik tarzlarındaki bireysel farklılıkların kısmen cinsiyete göre açıklandığını belirlemişlerdir. Kadın liderlerin ağırlıklı olarak hem feminen hem de maskülen kategorilerde yer alan liderlik davranışlarını bir arada gösterme olasılığının daha yüksek olduğu görülmüştür. Barbuto vd. (2007) cinsiyetin liderlik davranışları üzerinde düşük düzeyde ve doğrudan etki yarattığını gösterirken, cinsiyet ve eğitim

etkileşiminin liderlik davranışlarında tutarlı farklılıklar ürettiğini belirlemiştir. Dolayısıyla cinsiyet değişkeninin liderlik davranışını açıklamada tek başına yeterli olmadığı söylenebilir.

Liderlik araştırmalarındaki görev odaklı ve kişilerarası ilişki tarzları, insanların davranışların bu yönlerindeki cinsiyet farklılıkları hakkında sahip oldukları klişeler nedeniyle cinsiyetle ilgilidir (Ashmore, Del Boca ve Wohlers, 1986). Erkeklerin daha iddialı olduklarına ve çevrelerine hakim olmak için motive olduklarına inanılmaktadır (örneğin daha agresif, bağımsız, kendi kendine yeten, güçlü, baskın). Buna karşılık kadınların daha özverili olduklarına ve diğer bireylerle ilgili olduklarına inanılmaktadır (örneğin daha kibar, yardımsever, anlayışlı, sıcak, sempatik, başkalarının duygularının farkında olan). Toplumsal cinsiyet araştırmalarında bu iki yönelim eril ve dişil, araçsal ve dışavurumcu, temsili (agentic) ve toplumsal (communal) olarak etiketlenmiştir (Eagly ve Johnson, 1990). Farklı bir meta analizde kadın yöneticilerin, orta düzey liderlik pozisyonlarında erkek yöneticilere kıyasla etkinlik açısından daha iyi oldukları bulunmuştur. Bu bulgu, orta düzeydeki liderlik pozisyonlarının komünal (toplumsal) davranış kapsamındaki karmaşık kişilerarası beceriler gerektirmesine bağlanmıştır (Eagly, 2007). Bu sosyal beceriler ve iletişim becerilerinin kadın liderlerde daha yüksek olduğu çeşitli çalışmalar tarafından desteklenmiştir. Kadın yöneticilerin erkeklere göre duygusal ve sosyal zekâlarının daha çok gelişmiş olduğu ve bu nedenle takım çalışmaları yanı sıra iş dışında da iletişim kurmaya özen gösterdikleri belirtilmiştir. Bunun

nedeni, ebeveynlerin duygular hakkında oğullarından çok kızlarıyla konuşmaya eğilimli olmalarıdır (Brackett, Rivers, Shiffman, Lerner ve Salovey, 2006). Diğer araştırmalara göre, kadın liderlerin erkek liderlere oranla iletişime daha fazla önem verdikleri, kadınların liderlik tarzlarının erkeklerin liderlik tarzlarından daha dönüştürücü, katılımcı ve kapsayıcı olduğu tespit edilmiştir (Chandler, 2011). Erkek liderler genellikle toplumsal egemenlik-güç ve statü geliştirmek için dil kullanmakta, kadınlardan ise sosyal ilişkileri geliştirmek için iletişimi kullanmaları beklenmektedir (Mulac, Bradac ve Gibbons, 2001). Ancak erkek ve kadın liderlerin etkilemeyi hedeflediği bireylerin veya takipçilerin cinsiyetine göre farklı dil kullandıkları da bilinmektedir (Merchant, 2012). Trinidad ve Normore (2004) kadınların iş dünyasında ve eğitimde demokratik ve katılımcı liderlik tarzlarını benimsediğini göstermiştir. Dönüşümcü liderlik, kadınlar tarafından tercih edilen liderlik tarzıdır. Dönüşümcü liderliğin özellikleri ilişki kurma, iletişim, fikir birliği oluşturma, etki olarak güç ve ortak bir amaç için birlikte çalışmayı içeren sosyalleşme süreçleri yoluyla geliştirilen kadın değerleri ile ilişkilidir. Başka bir çalışma da koçluk, geliştirme ve iletişim gibi dönüşümcü liderlikle ilgili yönetim becerilerinin kadın liderler tarafından daha fazla sergilendiği desteklenmiştir (Burke ve Collins, 2001).

Hem kadın hem erkek yöneticilerle yapılan bir başka çalışmada, erkek liderlerin bireysel değerlendirmeler, pozitif koşullu ödüllendirmeler ve duygusal zekâyâ ilişkin puanlarının kadınlara göre

düşük olduğu görülmüştür. Bu durum, kendilerini ifade edici özelliklerle daha düşük seviyede özdeşleşmeleriyle açıklanmıştır. Ayrıca stereotipik karşıt özelliklerin benimsenmesi sayesinde hem kadınlar hem de erkekler için daha kapsamlı bir liderlik tarzının kullanılması açısından liderin etkililiği ile olumlu ilişkili olduğu tespit edilmiştir (Gartzia ve Van Engen, 2012). Diğer bir ifadeyle, kadın liderlerin genellikle erkek liderlere ait bazı özellikleri ve erkek liderlerin genellikle kadın liderlere ait bazı özelliklerini sergilemesi ile liderlerin daha etkili oldukları sonucuna varılmıştır. Günümüzde gerçek gündelik yaşamdaki ve sosyal medyadaki gözlemler de kadınların maskülen, erkeklerin feminen özellikler göstermeye başladığına işaret etmektedir. Belki de bu durumun cinsiyetten bağımsız olarak daha geniş kitlelere hitap edebilen ve kabul edilen liderler yetiştirilmesinde faydalı olabileceği söylenebilir. Benzer bir çalışmada Mandell ve Pherwani (2003), dönüşümcü liderlik tarzı ile duygusal zekâ arasında anlamlı bir yordayıcı ilişki bulunurken, dönüşümcü liderlik tarzını yordamada cinsiyet ile duygusal zekâ arasında anlamlı bir etkileşim bulunmamıştır. Erkek ve kadın yöneticilerin duygusal zekâ puanlarında anlamlı bir fark bulunurken, kadın ve erkek yöneticilerin dönüşümcü liderlik puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Tüm bu çalışmalardan elde edilen bulgulara rağmen, kadınların liderlik pozisyonunda olmalarına yönelik olumsuz algının devam ettiği söylenebilir. Örneğin; Amerika Birleşik Devletleri'nde modern kültür anlayışında kadınlar, liderlik için doğru beceri

kombinasyonuna sahip oldukları, üstün liderlik tarzları ve olağanüstü etkinlik sağladıkları için övülmektedir. Öte yandan, yine ABD'de kadınların liderlik pozisyonlarını elde etmek için rekabette genellikle erkeklerden sonra ikinci sırada yer aldığına dair yaygın bir kabul olduğu belirlenmiştir. Kadınlar, liderlik pozisyonlarına erişimde dezavantajlı olmanın yanı sıra liderlik rolü üstlendiklerinde önyargı ve dirençle karşı karşıya kalmaktadırlar (Eagly, 2007). Farklı bir çalışmada, otoriter liderlik ile çalışan performansı arasındaki negatif ilişkinin kadın liderlerde erkek liderlere göre daha güçlü olduğu, yardımsever liderlik ile çalışan performansı arasındaki pozitif ilişkinin ise erkek liderlerde kadın liderlere göre daha güçlü olduğu belirlenmiştir (Wang vd., 2013).

Türkiye'de de benzer bir yaklaşım söz konusudur. Türkiye'de farklı alanlarda kadınlar ve liderlik konulu araştırmaların içeriğinin birçoğu, kadın yöneticilerin karşılaştıkları sorunlar ve nedenleri (Sivrikaya ve Wolff, 2021), cam tavan sendromu ve kariyer engelleriyle ilgilidir (Örücü, Kılıç ve Kılıç, 2007). Örneğin kadın akademisyenlerle yürütülen bir çalışmada, toplumsal cinsiyet temelli bazı zorluklar nedeniyle kadınların üst düzey yönetimden uzak durdukları belirlenmiştir (Suğur ve Cangöz, 2016). Kadınların üst düzey yönetimlerde olmalarının önündeki engeller arasında bazı mesleklerin erkek egemen kabul edilmesi, kadınların evdeki sorumluluklarının fazla olması, toplumsal cinsiyetçilik, otorite olarak kabul edilmeme, ön yargılar, sosyal yaşamın kısıtlanması, taciz ve kadınların kendi sorunlarına ait farkındalığın

olmaması yer almaktadır (Babaoğlu, 2011). Beyaz yakalılar üzerinde yapılan bir çalışmada; kadınlar açısından “eğitim”, “işten daha erken yaşta ayrılarak daha genç ve daha kıdemsiz olma”, “erkekler kadar uzun saatler çalışmama”, “terfi etme, kendini geliştirme, sorumluluk alma ve üst yönetim tarafından tanınma gibi fırsatları önemsememeleri” şeklindeki değişkenler kontrol edildiğinde bile, cam tavanın varlığı devam etmiştir (Çiçekli, 2019).

Liderlik tarzlarındaki cinsiyet farklılıkları üzerine yapılan araştırmaların bir kısmı, liderlik rollerinde kadın ve erkek arasında ölçülebilir farklılıklar olmadığı, liderlik rollerinin durumsal olduğu sonucuna varmıştır (Eagly ve Johannesen-Schmidt, 2001). Bu sonuç, ne erkeklerin ne de kadınların liderlik pozisyonlarında daha iyi olmadığını, ancak liderlik tarzının etkinliğinin gruplara ve organizasyonel ortamların çeşitli özelliklerine bağlı olduğunu öne sürmektedir (Eagly ve Carli, 2007; Gipson vd., 2017). Hem nitel hem de nicel analizlerin yapıldığı başka bir çalışmada, kadınların işlemsel liderlik yerine önemli ölçüde dönüşümcü liderlik tarzını tercih ettiği, bunun yanı sıra durumsal liderliğin de tercih edildiğine dair güçlü kanıtlar ortaya çıktığı görülmüştür (Aldoory ve Toth, 2004). Böylece kadın ve erkek liderler arasında farklı liderlik tarzları tercih edilebilmesine rağmen durumsal liderliğe daha fazla eğilim olduğu söylenebilir. Liderlikte durumsallık teorileri, en iyi liderlik tarzının olmadığını, bunun yerine liderin etkinliğinin lider davranışı ve durum arasındaki etkileşime bağlı olduğunu desteklemektedir. Diğer yandan cinsiyete göre liderlik tarzları farklılıklarının

mevcut olduğunu belirten çalışmalar, erkeklerin görev odaklı liderler, kadınların ise ilişki odaklı liderler olduğu sonucuna varmıştır. Görev odaklı liderler otokratik, doğrudan ve kontrol edicidir. Kadın liderlerin tarzı ise takipçileriyle olan bağlarıyla daha fazla ilgilenmeleridir. Bu ilişki odaklı liderlik tarzları demokratik ve katılımcı liderlik özellikleri ile karakterize edilmektedir (Gipson vd., 2017). Liderlik tarzlarında cinsiyet farklılıklarını destekleyen araştırmacılar, erkekler ve kadınların iletişim kurma ve etkileme biçimleri bakımından farklılık gösterdiğinden, liderlik yaklaşımlarında farklılık göstereceklerini varsaymanın doğal olduğunu ortaya koymuşlardır (Appelbaum, Audet ve Miller, 2003). Sonuç olarak bazı temel tutumlarda, değerlerde ve becerilerde cinsiyet farklılıkları bulunurken (Eagly, 2013), bu bireysel farklılıklar ile liderlik tarzları arasında net bir ilişki henüz kurulmamıştır. Dönüşümcü, otantik ve demokratik liderlik tarzları dışındaki liderlik tarzlarına yönelik bulgular, henüz cinsiyete göre ampirik bir karşılaştırma için yeterince kanıtlanmamıştır (Gipson vd., 2017). Anlamlı farklılıklara ulaşan bulgulara rağmen, Eagly ve Carli'nin (2007) belirttiği gibi, erkek ve kadın tarzlarındaki farklılıklar genellikle birbirleriyle örtüşmektedir ve bazı araştırmacılar cinsiyet farklılıklarının aşırı vurgulandığı ve abartıldığını öne sürmektedir (Hyde, 2005).

3.5. 21. Yüzyıl / Postmodernizm ve Kadın Liderlik: Jacinda Ardern

Henüz genç yaşı ve ülkesinin yaşadığı kritik dönemlerde aldığı yerinde ve doğru kararları ile yeni nesil liderlere örnek olabilecek bir figür olan Jacinda Ardern, görevine başladığı ilk yıllardan itibaren hem halkının hem de dünyanın takdirini toplayan kadın liderlerden yalnızca biridir. Liderliğin eril bir kimlikle yapılmak zorunda olmadığını, maskülen tutum ve sert bir duruşa karşı alternatif sunan örneklerden biri olan Ardern, anneliğin bir kadının hayalinden ve amaçlarından vazgeçmesini gerektirmeyeceğini göstermiştir. İlk doğumunu yaptığı zaman Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na bebeğiyle beraber gitmekten çekinmeyerek (2019) halkının ve hatta dünyanın sempatisini ve saygısını kazanmıştır. Bu duruş, kadın liderler için de büyük bir sembol haline dönüşmüştür. Angela Merkel'in aksine, daha popüler ve feminen bir liderlik anlayışını benimseyerek ailesinden, çocuklarından ve kendi seçimlerinden bahsetmekten hiçbir zaman çekinmemiş ve bu duruşu onu halkına daha da yakınlaştırıp çok daha gerçekçi ve samimi bir siyasi lider olma özelliğini perçinlemiştir. Onun bu yakınlığı ve şeffaflığı, bir nevi daha gerçek bir lider olmasını sağlamıştır. Zaman zaman bu samimiyeti ve nezaketi yönünden eleştirilere maruz kalsa da, bir kadın olarak liderliğini kendine has tarzı ve ilişkisel bakış açısı ile şekillendirerek diğer liderlerden çok daha farklı bir algı oluşturmuştur (Gezgüç ve Duman, 2020).

Yeni Zelanda'nın pandemiden az hasarla çıkması, ülkenin nüfusunun az olmasına, sağlık uygulamalarının ekonomiden daha öncelikli olmasına, sürecin bilim ve empati ile yürütülmesine bağlanmaktadır. Yeni Zelanda'da aynı zamanda bu avantajları ve genel yaklaşımları ile pandemi sürecinde hayatını kaybedenlerin birer sayı ya da istatistik olarak yer aldığı diğer ülkelerden ayrılarak internet üzerinden "ölen kimselere ve onların hayat hikâyelerine ve yas tutulmasına yönelik" sayfalar açılmıştır. Ardern, pandemi sürecinde empatik bir dil kullanarak önlemlerin tüm vatandaşlar için olduğunu ve herkesin bunlara uymasının bir gereklilik olduğunu topluma kabul edebilecekleri bir dille ifade etmiştir (Gezgüç ve Duman, 2020).

Pandemi tecrübesi olmayan Yeni Zelanda, Ardern ile pandeminin ilk yılını en az zararlı atlatabilen ülkelerden biri olmuştur. Ardern'e olan desteğin artmasına karşın karantina uygulama süresinde, karantinanın aşırı bir önlem olup olmadığı, bunun yaratacağı ekonomik sonuçların neler olacağı gibi pek çok tartışma yapılmıştır. Bu tartışmalar yanı sıra özellikle pandemi sürecinde otoriterleşme eğilimleri gösteren yönetimlerin arttığı bir ortamda, Yeni Zelanda'nın hala demokratik ve çok sesli yapısını koruyabilmesi, bunun bir kadın lider tarafından başarılması açısından önemlidir (Sokullu, 2020).

Covid-19 salgını boyunca slogan olarak belirlediği "güçlü ol, nazik ol" sözü Ardern'in bir imzası haline gelmiştir. Göreve geldiğinde, parasız eğitim, kürtaj yasağının kaldırılması ve çocuklar arasında yoksulluğunun yok edilmesi gibi önemli,

ancak her daim arka plana atılan konularda ciddi mücadeleler verdiği bilinmektedir. Tüm dünya basınının literatürüne “yeni liderliğin vücut bulmuş hali olarak” geçmiştir. Pandeminin başından itibaren empati duygusu ile hareket ettiğini söylemiş ve bu tavır ile takdir toplamıştır. “Evde kal, hayat kurtar” video mesajları yerli halka güven vermiş ve kriz anında insanlara ulaşmak için “Facebook Canlı” yayını sık sık kullanmıştır. Nazik üslubu ve vatandaşlarından birbirine yardım etmesini istemesi ve “Birleşin!” çağrısı büyük hayran kitlesi kazanmasını sağlamıştır. Sürekli olarak net ve tutarlı mesajlar göndererek vatandaşları ile duygusal bir bağ kurmuştur. Ardern, yaptığı liderliğin odak noktasının “Toplum Birleştirmek” olduğunu söyleyerek başarı sırrını açıklamıştır (Canpolat, 2020).

Postmodern dönemde lider olarak öne çıkan pek çok farklı politik figür bulunmaktadır. Dünya genelinde dikkat çeken diğer bir postmodern siyasi lider, 2015 yılında göreve başlayan Kanada Başbakanı Justin Trudeau’dur. Hem Trudeau hem de Ardern kapsayıcı ve empatik liderlik tarzlarıyla bilinmektedirler. Her iki lider de işbirliğine öncelik vermekte ve farklı gruplar arasında fikir birliği oluşturmaya çalışmakta, vatandaşlarının endişelerini ve ihtiyaçlarını dinlemenin önemini vurgulamaktadırlar. Ancak bireysel farklılıklar ve kültürel bağlamlar nedeniyle liderlik yaklaşımları biraz farklı olabilmektedir. Trudeau genellikle ilerici değerler, çeşitlilik ve kapsayıcılık imajını yansıtmıştır. Postmodern anlayışla uyumlu olarak cinsiyet eşitliğini savunarak çeşitliliğe sahip bir kabineyi aktif olarak desteklemiştir. Trudeau ayrıca

LGBTQ+ haklarını ve mültecileri destekleme konusunda da olumlu yaklaşımlara sahip olduğu için postmodern feminist yaklaşım sergilemektedir. Trudeau’nun liderlik tarzı genellikle karizmatik, halkla kişisel bağları ve liberal politikalara yaptığı vurgu ile karakterize edilebilir. Benzer şekilde, Ardern’in liderlik tarzında empati ve şefkat ön plandadır. 2019 yılında Yeni Zelanda’da meydana gelen Christchurch cami saldırıları karşısında terör ve nefretle mücadele için birleşme çağrısı girişimi uluslararası alanda övgü almıştır. Ardern’in liderlik tarzı, vatandaşlarının refahına odaklanan, genellikle otantik ve hizmetkâr liderlikler olarak tanımlanabilir.

Ardern ve Trudeau, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine ve normlarına meydan okumada önemli bir rol oynamışlardır. Etkili liderliğin cinsiyetle sınırlı olmadığını göstererek aktif olarak cinsiyet eşitliğini savunmuşlardır. Jacinda Ardern, bir kadın lider olarak siyasette kadınların güçlenmesinin simgesi olmuş, liderliği cinsiyet klişelerine karşı koyarak kadınların güçlü konumlarda başarılı olabileceğini göstermiştir. Özellikle 2000’li yıllarda kamu ve özel sektörlerde kadın yöneticilerin ve siyasi liderlerin sayısındaki artış, postmodern dönemde cinsiyetin liderlik üzerinde anlamlı bir farklılık yaratmayabileceğini desteklemektedir. Ardern ve Trudeau’nun liderlikleri, ataerkil normlara meydan okuyan ve toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyen kapsayıcı bir toplum yaratmaya çalışmaktadır. Diğer yandan, kişisel deneyimlere, toplumsal beklentilere ve kültürel bağlamlara göre kadın ve erkek liderler arasında farklı tutum ve davranışların olması beklenen bir durumdur. Bu durum, siyaset dışındaki

alanlarda bulunan liderler için de geçerlidir. Örneğin Torpey (2017), yöneticilerin ister kadın ister erkek olsun, genellikle ilgili bir meslekte uzun yıllara dayanan deneyime ihtiyaç duyduklarını belirtmiştir. Günümüzde eğitim yöneticisi olan bir kişi geçmişte öğretmen olabilir veya bir finans yöneticisi, geçmişte menkul kıymet satış temsilcisi olarak çalışmış olabilir.

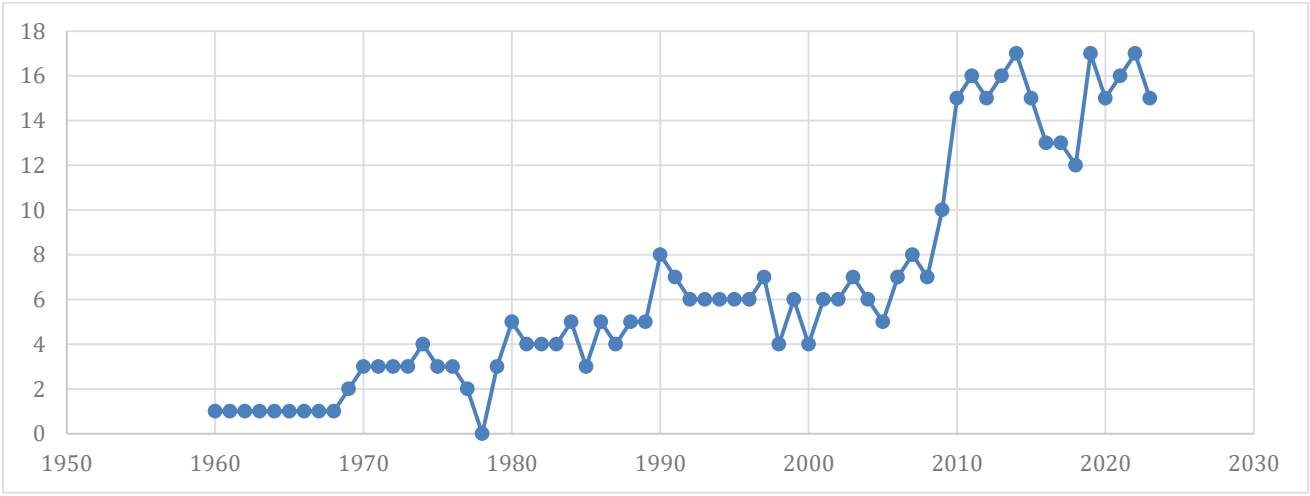
Liderlik tarzlarının bireyler arasında büyük ölçüde değişebileceğini ve yalnızca cinsiyete göre belirlenmediğini kabul etmek önemli olsa da, postmodern dönemde bazı erkek ve kadın siyasi figürlerin liderlik yaklaşımlarında dikkate değer farklılıklar gözlemlenmiştir. Almanya eski Şansölyesi Angela Merkel, pragmatik ve temkinli liderlik tarzıyla tanınmaktadır. Merkel, karar vermeden önce seçenekleri dikkatlice analiz etmesi ve genellikle fikir birliğine dayalı bir yaklaşım benimsemektedir. Bu özellik, toplumlarda kadının duygusal, erkeğin ise rasyonel olduğu klişesini yansıyan bir özelliktir. Merkel'in liderlik tarzı genellikle ayrıntılara verdiği önem, analitik düşünme ve uzun vadeli planlamaya odaklanma ile karakterize edilebilir. Politikalarında istikrar ve sürekliliği vurgulama eğilimindedir. Erkek liderlere örnek olarak verilebilecek Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, karizmatik, dönüşümcü ve vizyoner bir liderlik tarzı sergilemektedir. Liderlik tarzı, halka ilham verme ve harekete geçirme yeteneğinin yanı sıra uluslararası diplomasiye odaklanmasıyla dikkat çekmektedir. Diğer bir kadın lider olan İngiltere'nin eski Başbakanı Theresa May, kararlı ve esnek liderlik tarzıyla bilinmektedir.

İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden (Brexit) çıkışını müzakere etme konusunda kararlı bir yaklaşım sergilemiş ve süreci yönetmede önemli zorluklarla karşılaşmıştır. May'in liderlik tarzı, eleştiri ve muhalefet karşısında bile, belirtilen hedeflerine ulaşma kararlılığı ve bağlılığıyla ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla kadın liderlerin, içerisinden çıkılması güç ve rekabetçi durumlarda erkek liderler kadar başarılı olabileceği görülmektedir. Ancak kadınların orta ve üst düzey yöneticilik ve siyasi liderlikte eksik temsili, bu başarıların görünür kılınmasının önünde bir engel olarak yer almaktadır. Kadın çalışmalarında farklı alanlardaki yetersiz temsil sorunu, birçok araştırma bulgusunda ortaya çıkmıştır (Suğur ve Cangöz, 2016).

Kadınların liderlik pozisyonlarına yönelik istatistikler de geçmiş literatür araştırmalarını desteklemektedir. UN WOMEN (2022) raporuna göre küresel anlamda kadınlar, kamu sektörü iş gücünün %46'sını oluşturmasına rağmen liderlik ve bazı mesleklerde kronik biçimde yetersiz temsil edilmektedir. 2017 yılından itibaren yargıyla ilgili pozisyonların %42'si, polislerin %16'sı kadındır. Kırılgan ve çatışmalardan etkilenen ülkelerde, kamu yönetiminde kadınların temsili, küresel ortalamanın yarısı kadardır. Benzer şekilde, siyasi kurumlar, özellikle yürütme ve yasama gücünün en üst kademelerinde, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaktan uzaktır. 2022'nin ikinci yarısı itibarıyla, yalnızca 27 ülkede (%14) kadın devlet ve/veya hükümet başkanı bulunmaktadır. 2021'de kadınlar bakanlık pozisyonlarının %21,9'una sahipken, son verilere göre dünya genelindeki parlamenterlerin

yalnızca %26,4'ünü ve yerel yönetim temsilcilerinin %34,3'ünü kadınlar oluşturmaktadır. Diğer yandan, 2000'li yıllardan önceki istatistikler, kadınların temsil oranının nispeten arttığını göstermektedir. O'Neill (2023) tarafından yapılan bir araştırmaya göre, 1960-2023 yılları arasında bir kadının fiilen en üst düzey yürütme gücüne sahip

olduğu ülke sayıları Şekil 1'de verilmiştir. Buna göre 2000 yılından itibaren kadınların siyasi temsil gücünün artan trende olduğu, yine de erkek liderlere oranla azınlıkta kaldıkları söylenebilir.

Şekil 1. Üst düzey pozisyonda bir kadın lidere sahip ülke sayısının yıllara göre değişimi (1960-2023)

Farklı alanlardaki kadın liderlere ilişkin istatistiklere göre, ABD'deki büyük teknoloji şirketlerinde liderlik veya yönetim rollerinde çalışan tüm çalışanların %14-34,2'sini kadınlar oluşturmaktadır. Facebook, %34,2 ile liderlik rollerinde en yüksek kadın oranına sahipken, bunu %31 ile Apple izlemiştir (Sava, 2022). Yine ABD'de yeni girişimler (start-up) için CEO pozisyonundaki kadınların, diğer yönetici pozisyonundaki kadınlara göre daha fazla olduğu belirlenmiştir. Bu girişim şirketlerinin %14'ünün bir kadın CEO'su, %9'unun bir kadın insan kaynakları

yöneticisi, %3'ünün ise bir kadın satış müdürü olduğu görülmüştür (Statista Research Department, 2022). Almanya'da liderlik pozisyonlarında kadınların en yüksek payı, 2022 itibarıyla %37 ile sağlık sektöründe olup, bunu ticaret ve yayıncılık sektörleri izlemiştir. Almanya genelinde toplamda kadınların %24'ü liderlik pozisyonlarında bulunmaktadır (Davies, 2023). Yapılan güncel bir araştırmada Türkiye, üst ve orta düzey yöneticilik pozisyonlarında ve parlamentoda kadınların temsili bakımından ABD, Finlandiya, Fransa, İtalya ve İspanya'nın gerisinde kaldığı, Kore ve Japonya gibi

Asya toplumlarından ise daha iyi temsil düzeyine sahip olduğu belirlenmiştir (Toksöz vd., 2022). Türkiye’de kamu örgütlerinde de liderlik pozisyonlarında kadınların erkeklere göre daha az yer aldığı belirlenmiştir (Bingöl vd., 2011; Negiz ve Yemen, 2011; Karatepe ve Arıbaş, 2017; Taşar, 2022). Akademik yaşamda ve üniversitelerde kadın rektörlerin, dekanların ve diğer yöneticilerin erkeklere göre çok daha düşük olduğu gösterilmiştir (Gunluk-Senesen, 2009; Atay, 2017; Üstün ve Gümüşeli, 2017). Akademik kariyerlerde kadınların bilim, teknoloji, mühendislik, matematik ve tıp (STEMM) alanlarındaki liderliklerinin de yeterince temsil edilmediği, farklı araştırmalar tarafından belgelenmiştir (Metcalf ve Gonzalez, 2013; Silver vd, 2017; Avolio, Chavez ve Vilchez-Román, 2020; Casad vd., 2021).

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Gün geçtikçe daha fazla sayıda kadının çeşitli organizasyonlarda karar alma pozisyonlarına gelmesi ile etkili yönetim becerileri bakımından cinsiyet farklılıkları olup olmadığı, önemli bir araştırma konusu haline gelmiştir. 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra ve 21. yüzyılın ilk çeyreğindeki liderlik ve cinsiyet konusuna odaklanan araştırmalar, kadınlar ve erkekler arasında liderlik tarzları açısından kesin bir farklılık olmadığını göstermiştir (Korabik vd., 1993; Eagly ve Johannesen-Schmidt, 2001; Barbuto vd., 2007; Eagly ve Carli, 2007; Paustian-Underdahl, 2012; Snaebjornsson ve Edvardsson, 2013; Gipson vd., 2017; Boyer vd., 2022). Özellikle meta analiz çalışmaları, liderlik davranışlarında cinsiyet farklılıklarının anlamlı

olmadığını göstermesi açısından önemlidir (Eagly ve Johnson, 1990; Van Engen ve Willemsen, 2004; Paustian-Underdahl, 2012). Ancak lider davranışlarındaki cinsiyet farklılıklarına ilişkin bu meta-analitik tahminlerin, ölçme araçlarını puanlayan katılımcıların önyargıları tarafından şekillendirilebileceği dikkate alınmalıdır (Shen ve Joseph, 2021).

Diğer yandan, 1990’lı yıllardan sonraki araştırmalara kadın ve erkeklerin liderlik becerileri açısından bakıldığında, iletişim odaklı olmak üzere insan ilişkilerine dayanan bazı farklılıklara rastlanmıştır (Burke ve Collins, 2001; Mulac vd., 2001; Trinidad ve Normore, 2004; Eagly, 2007; Chandler, 2011). Literatür bulgularında tutum ve dil açısından görülen farklılıklar dışında ön plana çıkan anlamlı değişkenlerin bulunmadığı, 21. yüzyıldaki liderlik özelliklerine göre kadın-erkek liderlerin halka yönelik politikaların oluşturulmasında benzer davranışlar gösterdikleri belirlenmiştir. Ardern ve Trudeau örneklerinde olduğu gibi, cinsiyete dayalı farklılıklar yerine liderliğin gerektirdiği davranışları sergilemek ön plandadır. Temel liderlik becerilerinin, hem kadın hem erkekler tarafından sergilenmesine rağmen liderlik sürecinde kullanılan metotlar açısından cinsiyetler arasında farklılıklar olduğu söylenebilir. Örneğin kadın liderler, görevlerin yerine getirilmesinde genellikle takipçileriyle ve diğer insanlarla iletişimi daha fazla ön planda tutan bir yönetim anlayışı benimsemektedirler. Yapılan işlerde kadınların iş arkadaşlarına yardımcı olmak için iş tanımlarının ötesine geçmeleri, diğer bir ifadeyle özgeci veya topluluk yanlısı vatandaşlık

davranışları sergilemeleri beklenmektedir. Böylece kadınların genellikle sürece dayalı bir liderlik anlayışını benimserken (Gardinner ve Tiggemann, 1999; Stafyla, 2008; Bear vd., 2017), erkek liderlerin ise süreçten çok görev odaklı politikalarının olduğu, iletişim becerileri açısından da anlaşılmaktadır (Eagly ve Johnson, 1990; Druskat, 1994; Sczesny, 2003). Bu bulguların aksine, Robinson ve Lipman-Blumen (2003) ABD’de orta ve üst düzey kadın yöneticilerin görev odaklılık, erkek yöneticilerin ise ilişkisel odaklılık puanlarının yüksek olduğunu gösteren bulgular elde etmişlerdir. Bunun nedenleri; ABD’de 1980-2002 yılları arasındaki dönemde kadınların rekabet edebilirliğini artırmaya yönelik kayda değer kamu politikası çabalarından, kadınların işbirlikçi ve katılımcı davranışları önemli ölçüde artmasından ve hem işletme okullarında hem de işyerinde ekip çalışmasına vurgu yapılmasından kaynaklanıyor olabilir. Benzer bir çalışmada Pfaff vd. (2013) çalışanların kadın liderlerdeki görev odaklı davranışları kullanma algılarının erkek liderlerden anlamlı şekilde daha yüksek olduğunu bulurken, liderler ve üstler, erkek ve kadın liderlerin görev yönelimli davranış kullanımlarının benzer olduğunu algılamışlardır. Buna göre, liderlik davranışlarının çalışanlara ve diğer yöneticilere göre farklı algılandığı ortaya çıkmaktadır.

Yukarıdaki bulgulara ek olarak görev odaklılık gösteren liderleri daha etkin algılayan muhafazakârların, kadın lidere yönelik olumsuz tepkileri olduğu görülmüştür (Forsyth, Heiney ve Wright, 1997). Görev yönelimli liderlere verilen bu çelişkili tepki, kişilerin liderlik hakkındaki

prototipleri ile kadınlar hakkındaki klişeleri arasındaki uyumsuzluğu yansıtıyor olabilir. Klişeleşmiş maskülen lider prototipleriyle daha yakından eşleştiği için görev yönelimli kadın lidere bilişsel düzeyde daha olumlu tepkiler verilebilirken, duygusal düzeyde ilişki odaklı kadın lidere daha olumlu tepkiler verilmiş olabilir. Bunun nedeni, ilişki odaklı kadının feminen lider stereotipine daha uygun olduğu algısıdır. Sonuç olarak, görev yönelimli liderlerin performansı daha çok kabul görürken, bu kadın liderler kişisel düzeyde reddedilebilmektedir. Ancak liderlik tarzlarının cinsiyetten bağımsız olarak değiştiği de günümüzde kabul gören retoriklerden biridir. Farklı kültürler ve sektörlerde liderliğin gerektirdiği özelliklerin değişmesi nedeniyle cinsiyetten bağımsız farklı tarzlarda liderlik anlayışları gelişmiştir. Ayrıca 21. yüzyılda gün geçtikçe karmaşıklaşan organizasyonel, sosyal, kültürel ve ekonomik yapı ve değişen dış talepleri karşılayabilecek niteliklere sahip olma zorunluluğu, liderlik rollerinin cinsiyetten bağımsız olarak şekillenmesi gerektiğine işaret etmektedir. Öte yandan Zaccaro, LaPort ve Jose (2012) başarılı liderlerin temel özelliklerinin, kadın veya erkek fark etmeksizin, çeşitli bilişsel (farklı düşünme becerileri), sosyal (müzakere becerileri) ve motivasyonel (liderlik etme motivasyonu) değişkenler olduğunu belirlemişlerdir. Bu nedenle gelecekte yapılacak araştırmalar, hem bu değişkenler ile farklı lider davranışları arasındaki ilişkiyi hem de liderlik rolleri açısından bu değişkenlerde cinsiyet farklılıkları olup olmadığını incelemeye odaklanmalıdır.

21. yüzyıldaki baş döndürücü değişimler, beraberinde liderlik rollerinin doğasını da etkilemiştir. Değişen liderlik rolleri, cinsiyetten bağımsız olarak liderlik pozisyonlarıyla ilişkili rol gereksinimlerinin olduğunu göstermektedir. Ayrıca değişen liderlik rollerinde bu rol beklentilerinin zaman içinde aşamalı olarak değiştiği de dikkate alınmalıdır. Çünkü liderlik ve yönetim performansının, benzersiz bireysel özellikler ve yeterlilikler gerektiren çok boyutlu bir olgu haline dönüştüğü, güncel araştırmacılar ve uygulayıcılar arasında giderek daha fazla kabul görmektedir.

Bu konuda çalışma yapanlar, erkeklerle aynı hakların tanındığı demokratik ve toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı toplumlarda, kadın liderlerin başarılı olduğunu, her konuda olumsuz senaryoları avantaja dönüştürdüklerini, modern kahramanların oluşmasını beraberinde getirdiklerini savunmuşlardır. Kadın liderler, kariyerlerinde ilerleme fırsatlarını ve

liderlik tarzlarını etkileyebilecek cam tavan ve cinsiyet klişeleri gibi tarihsel olarak daha fazla engellerle ve önyargılarla karşı karşıya kalmışlardır. Aydınlanma ve modernizm dönemlerini kapsayan bu sorun, postmodern dönemde kadın liderlerin bu zorlukların üstesinden gelmede dayanıklılık, uyum sağlama ve empati geliştirmelerine yol açmış olabilir. Postmodern anlayış içinde kadın liderler nasıl mesajlar vermeli? Halkın ihtiyaçları doğrultusundaki politikaları postmodern bağlamda nasıl ele almalıdırlar? Bu ve buna benzer sorular cevap bulduğunda, kadın-erkek liderlerin cinsiyet üzerinden okunan liderlikteki farklılıklarına yönelik yapılan çalışmalarda da farkındalık oluşturacak bir anlayışla konunun ele alınması ve gelecek çalışmalara ışık tutabilmesi mümkün olabilecektir. Postmodern anlayışla, kadın-erkek liderlik farkındalıkları demeden “insan” kavramını kullanarak liderliği açıklamak bir başka çalışmanın konusu olacaktır.

KAYNAKÇA

- Adams, D.P. (2014). Aspiring to leadership... A woman's world. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 148, 543-550. doi: 10.1016/j.sbspro.2014.07.077
- Adler, N.J. (1996). Global woman leaders: An invisible history, An Increasingly Important Future. *Leadership Quarterly*, 7(1), 133-161. doi: [10.1016/S1048-9843\(96\)90038-7](https://doi.org/10.1016/S1048-9843(96)90038-7)
- Akan, E., & Gürhan, N. (2020). Feminizmin “e-hali”: Dijital feminizm üzerine bir araştırma. *Hafıza Dergisi*, 2(2), 4-22.
- Akbaş, N., & Taner, B. (2022). Yazılı tarihte yönetim ve iktidar ilişkileri: kadın bunun neresinde? *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi*

Dergisi, 4(8), 6-39. doi: [10.47994/usbad.1059455](https://doi.org/10.47994/usbad.1059455)

- Aldoory, L., & Toth, E. (2004). Leadership and gender in public relations: perceived effectiveness of transformational and transactional leadership styles. *Journal of Public Relations Research*, 16(2), 157-183.
- Appelbaum, S. H., Audet, L., & Miller, J. C. (2003). Gender and leadership? Leadership and gender? A journey through the landscape of theories. *Leadership & Organization Development Journal*, 24(1), 43-51.
- Ashmore, R. D, Del Boca, E K., & Wohlers, A. J. (1986). Gender stereotypes. R.D Ashmore ve EK. Del Boca (Ed.), *The social psychology of female-male relations: A critical analysis of*

- central concepts* (ss. 69-119). Orlando, FL: Academic Press.
- Atay, Ö. (2017). Gendered success and strategies for change in a Turkish university. In *Gendered Success in Higher Education* içinde (pp. 215-232). London: Palgrave Macmillan.
- Avcı, S., & Kayar, N. (2015). *Bedenin Anlamı ve Sınırları*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Avolio, B. J. (1999). *Full leadership development: Building the vital forces in organizations*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Avolio, B., Chávez, J., & Vélchez-Román, C. (2020). Factors that contribute to the underrepresentation of women in science careers worldwide: A literature review. *Social Psychology of Education*, 23(3), 773-794.
- Babaoğlan, E. (2011). Birkaç kadın denetçiden biri olmanın zorlukları. *Amme İdaresi Dergisi*, 44(4), 121-144.
- Baktemur, Z. (2019). Aydınlanma çağı filozoflarına göre kadın: Schopenhauer, Kant ve Rousseau örneği. *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1, 1-12.
- Barbuto, J. E., Fritz, S. M., Matkin, G. S., & Marx, D. B. (2007). Effects of gender, education, and age upon leaders' use of influence tactics and full range leadership behaviors. *Sex Roles*, 56, 71-83.
- Bass, B. M. (1990). From transactional to transformational leadership: learning to share the vision. *Organizational Dynamics*, 18(3), 19-31. doi: [10.1016/0090-2616\(90\)90061-S](https://doi.org/10.1016/0090-2616(90)90061-S)
- Bear, J. B., Cushenbery, L., London, M., & Sherman, G. D. (2017). Performance feedback, power retention, and the gender gap in leadership. *The Leadership Quarterly*, 28(6), 721-740.
- Beauvoir, S. (1993). *İkinci cins* (Çev. B. Onaran). İstanbul: Payel Yayınları.
- Bennis, W. ve Townsend, R. (1995). *Reinventing leadership*. New York: William Marrow and Comp., Inc.
- Bilgin, B. (2012). Çalışma yaşamında kadın ve yasal düzenlemeler. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 99, 311.
- Bingöl, D., Aydoğan, E., Şenel, G., & Erden, P. (2011). Cam tavan sendromu ve kadınların hiyerarşik yükselmelerindeki engeller: TC. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Ankara Merkez Teşkilatı örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 12 (1), 115-132.
- Bolzenius, S. (2001). Women's roles in ancient civilizations: A reference guide. *Journal of Women's History*, 13(1), 230.
- Boyer, E. J., Reid, R., Studies, G., & Patton, D. (2022). Does Gender Influence Leadership Styles? A View from the US Nonprofit Sector. *Public Organization Review*, 22(4), 1-16.
- Brackett, M. A., Rivers, S. E., Shiffman, S., Lerner, N., & Salovey, P. (2006). Relating emotional abilities to social functioning: a comparison of self-report and performance measures of emotional intelligence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91(4), 780-795. doi: [10.1037/0022-3514.91.4.780](https://doi.org/10.1037/0022-3514.91.4.780).
- Bruckmüller, S., & Branscombe, N.R. (2010). The glass cliff: When and why women are selected as leaders in crisis contexts. *British Journal of Social Psychology*, 49, 433-451. doi: [10.1348/014466609X466594](https://doi.org/10.1348/014466609X466594)
- Burke, S., & Collins, K. M. (2001). Gender differences in leadership styles and management skills. *Women in Management Review*, 16(5), 244-257.
- Burns, J. M. (1978). *Leadership*. New York: Harper & Row.
- Canpolat, P. (2020). *Siyasetin topuk sesleri: Jacinda Ardern II*. (Erişim Tarihi 5.12.2022):

- <https://daktilo1984.com/forum/siyasetin-topuk-sesleri-jacinda-ardern-ii/>
- Casad, B. J., Franks, J. E., Garasky, C. E., Kittleman, M. M., Roesler, A. C., Hall, D. Y., & Petzel, Z. W. (2021). Gender inequality in academia: Problems and solutions for women faculty in STEM. *Journal of Neuroscience Research*, 99(1), 13-23.
- Cawthon, D.L. (1996). Leadership: the great man theory revisited. *Business Horizons*, 39(3), 1-4.
- Chandler, D. (2011). What women bring to the exercise of leadership? *Journal of Strategic Leadership*, 3(2), 1-12.
- Childe, G. (2017). *What happened in history*. Middlesex, England: Penguin Books.
- Conger, J. A., & Kanungo, R. N. (1998). *Charismatic leadership in organizations*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Çelikkol, İ., & Hira, İ. (2022). Modernizm ve postmodernizm tartışmaları ekseninde toplumsal cinsiyet, cinsel yönelimler ve cinsiyetsizleştirme. *Sakarya Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 37-54.
- Çetinel, E., & Ersoy-Yılmaz, S. (2016). Feminist teori: yönetim ve organizasyon alanına eleştirel bir yaklaşım. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 119-148.
- Çiçekli, E. (2019). Kadın olma ve yönetici olma arasındaki negatif ilişki: Türkiye’de cam tavan üzerine görgül bir çalışma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(1), 143-156. doi: [10.17130/ijmeb.2019149863](https://doi.org/10.17130/ijmeb.2019149863)
- Çiğdem, A. (2015). *Aydınlanma düşüncesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Daniel, C. (1983). *Civilizația sumeriană*. București: Editura Sport-Turism.
- Daniel, C. (1985). *Cultura spirituală a Egiptului Antic*. București: Editura Cartea Românească.
- Davies, K. (2023). Share of women in leadership positions in Germany in 2022, by industry. <https://www.statista.com/statistics/1089659/women-leadership-positions-by-industry-germany/>
- De Beauvoir, S. (1961). *A history of sex*. (H.M. Parshley, Çev.). London: Four Square Books Ltd.
- Desjardins, C., & Brown, C.O. (1991). A new look at leadership styles. *Phi Kappa Phi Journal*, 71(1), 18.
- Druskat, V. U. (1994). Gender and leadership style: Transformational and transactional leadership in the Roman Catholic Church. *The Leadership Quarterly*, 5(2), 99-119.
- Duran, A. (2018). Liderlik kuramları. F. Ereş (Ed.), *Sosyal bilimlerde kuramlar*. Ankara: Pegem Akademi.
- Eagly, A. H. (2007). Female leadership advantage and disadvantage: resolving the contradictions. *Psychology of Women Quarterly*, 31(1), 1-12. doi: [10.1111/j.1471-6402.2007.00326.x](https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.2007.00326.x)
- Eagly, A. H. (2013). Women as leaders: Leadership style versus leaders’ values and attitudes. In R.J. Ely ve A.J.C. Cuddy (Eds.), *Gender and work: Challenging conventional wisdom* (pp. 4-11). Boston, MA: Harvard Business School Press.
- Eagly, A. H., & Carli, L. L. (2007). *Through the labyrinth: The truth about how women become leaders*. Boston, MA: Harvard Business School Press.
- Eagly, A. H., & Johannesen-Schmidt, M. C. (2001). The leadership styles of women and men. *Journal of Social Issues*, 57(4), 781-797. doi: [10.1111/0022-4537.00241](https://doi.org/10.1111/0022-4537.00241)
- Eagly, A. H., & Karau, S. J. (2002). Role congruity theory of prejudice toward female leaders. *Psychological Review*, 109(3), 573-598. doi: [10.1037//0033-295X.109.3.573](https://doi.org/10.1037//0033-295X.109.3.573)

- Eagly, A. H., & Riger, S. (2014). Feminism and psychology: Critiques of methods and epistemology. *American Psychologist*, 69, 684-702.
- Eagly, A. H., Johannesen-Schmidt, M. C., & van Engen, M. L. (2003). Transformational, transactional, and laissezfaire leadership styles: A meta-analysis comparing women and men. *Psychological Bulletin*, 129, 569-591. doi: 10.1037/0033-2909.129.4.569.
- Eagly, A.H., & Johnson, B.T. (1990). Gender and leadership style: a meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 108(2), 233-256. doi: [10.1037/0033-2909.108.2.233](https://doi.org/10.1037/0033-2909.108.2.233)
- English, F. W. (1998). The postmodern turn in educational administration: apostrophic or catastrophic development? *Journal of School Leadership*, 8(5), 426-447. doi: [10.1177/105268469800800501](https://doi.org/10.1177/105268469800800501)
- Fişek, K. (2015). *Yönetim*. Ankara: SBF Yayınları.
- Forsyth, D. R., Heiney, M. M., & Wright, S. S. (1997). Biases in appraisals of women leaders. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 1(1), 98-103.
- Gardiner, M., & Tiggemann, M. (1999). Gender differences in leadership style, job stress and mental health in male-and female-dominated industries. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 72(3), 301-315.
- Gartzia, L., & van Engen, M. (2012). Are (male) leaders “feminine” enough? Gendered traits of identity as mediators of sex differences in leadership styles. *Gender in Management: An International Journal*, 27(5), 296-314. doi: [10.1108/17542411211252624](https://doi.org/10.1108/17542411211252624)
- Gezgüç, G.M., & Duman, D. (2020). Pandemi ile mücadelede siyasi liderlerin tutumları: ABD, Almanya, Brezilya ve Yeni Zelanda karşılaştırması. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(7), 253-275.
- Gipson, A. N., Pfaff, D. L., Mendelsohn, D. B., Catenacci, L. T., & Burke, W. W. (2017). Women and leadership: Selection, development, leadership style, and performance. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 53(1), 32-65.
- Gökhan, İ. (2010). Türkiye’deki Feminist Akımların Modernite ve Postmodernite İlişkilerine Eleştirel Bir Bakış. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gunluk-Senesen, G. (2009). Glass ceiling in academic administration in Turkey: 1990s versus 2000s. *Tertiary Education and Management*, 15 (4), 305-322.
- Harvey, D. (2020). The condition of postmodernity. Steven Seidman, Jeffrey C. Alexander (Eds.), *The New Social Theory Reader* (pp.235-242). London: Routledge.
- Hyde, J. S. (2005). The gender similarities hypothesis. *American Psychologist*, 60, 581-592.
- İsmayılzada, G. (2022). *Feminist bir bakış açısıyla felsefe tarihi: kayıp kadın filozoflar* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Kanter, R. M. (1977). *Men and women of the corporation*. New York: Basic Books.
- Kara, O. (2017). Tüketim kültürü nesnesi olarak “beden” ve tarihsel değişimi. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 179-195.
- Karatepe, S., & Arıbaş, N. N. (2017). İş hayatında kadın yöneticilere ilişkin cinsiyet ayrımcılığı: Türkiye için bir değerlendirme. *Yasama Dergisi*, 31, 7-23.
- Keough, T., & Tobin, B. (2001). Postmodern leadership and the policy lexicon: from theory, proxy to practice. *2001 Pan-Canadian Education Research Agenda Symposium*, 22-23 Mayıs, Laval University, Quebec City.

- Khan, Z.A., Nawaz, A., & Khan, I. (2016). Leadership theories and styles: a literature review. *Journal of Resources Development and Management*, 16, 1-7.
- Klenke, K. (2004). *Women and leadership: A contextual perspective*. New York: Springer.
- Korabik, K., Baril, G. L., & Watson, C. (1993). Managers' conflict management style and leadership effectiveness: The moderating effects of gender. *Sex Roles*, 29, 405-420.
- Lammers, J., & Gas, A. (2017). Stressing the advantages of female leadership can place women at a disadvantage. *Social Psychology*, 48(1), 28-39. doi: [10.1027/1864-9335/a000292](https://doi.org/10.1027/1864-9335/a000292)
- Leblebici, D.N. (2008). 21. yüzyılın liderlik anlayışına bakış. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(1), 61-72.
- Lerner, G. (1986). *The creation of patriarchy* (1. cilt). New York: Oxford University Press.
- Lewis, J.J. (2019). *Women rulers of the ancient and classical world*. (Erişim Tarihi 5.11.2022): <https://www.thoughtco.com/ancient-women-rulers-3528391>.
- Lorraine Radtke, H. (2017). Feminist theory in Feminism & Psychology [Part I]: Dealing with differences and negotiating the biological. *Feminism & Psychology*, 27(3), 357-377.
- Maloş, R. (2012). The most important leadership theories. *Annals of Eftimie Murgu University Resita*, 2, 413-420.
- Mandell, B., & Pherwani, S. (2003). Relationship between emotional intelligence and transformational leadership style: A gender comparison. *Journal of Business and Psychology*, 17, 387-404.
- Mann, S. A. (2012). *Doing feminist theory: From modernity to postmodernity*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Meng, J., & Berger, B. (2013). An integrated model of excellent leadership in public relations: dimensions, measurement, and validation. *Journal of Public Relations Research*, 25(2), 141-167. doi: [10.1080/1062726X.2013.758583](https://doi.org/10.1080/1062726X.2013.758583)
- Merchant, K. (2012). *How men and women differ: gender differences in communication styles, influence tactics, and leadership styles* (Senior Thesis), Claremont McKenna College, California, US.
- Metcalfe, S.A., & González, P.L. (2013). Underrepresentation of women in the academic profession: A comparative analysis of the North American region. *NASPA Journal About Women in Higher Education*, 6(1), 1-21.
- Mohan, G., Seijts, G., & Miller, R. (2022). Does Leader Character Have a Gender?. *Journal of Business Ethics*, 181(3), 1-18.
- Mulac, A., Bradac, J. J., & Gibbons, P. (2001). Empirical support for the gender-as Gender Differences in Leadership culture hypothesis: An intercultural analysis of male/female language differences. *Human Communication Research*, 27, 121-152. doi: [10.1111/j.1468-2958.2001.tb00778.x](https://doi.org/10.1111/j.1468-2958.2001.tb00778.x)
- Negiz, N., & Yemen, A. (2011). Kamu örgütlerinde kadın yöneticiler: yönetici ve çalışan açısından yönetimde kadın sorunsalı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 195-214.
- Northouse, P. G. (2007). *Leadership: theories and practices*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- O'Neill, A. (2023). Number of countries where the de facto highest position of executive power was held by a woman from 1960 to 2023. <https://www.statista.com/statistics/1058345/countries-with-women-highest-position-executive-power-since-1960/>
- Örücü, E., Kılıç, R., & Kılıç, T. (2007). Cam Tavan sendromu ve kadınların üst düzey yönetici pozisyonuna yükselmelerindeki engeller:

- Balıkesir ili örneği. *Yönetim ve Ekonomi*, 14(2), 117-135.
- Öztürk, N. (2012). Bir Beden Sosyolojisi Problemi Olarak Namus Kavramı ve Kadın Bedeni. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Paustian-Underdahl, S.C. (2012). *A meta-analysis of gender differences in leadership effectiveness* (PhD Thesis). The University of North Carolina, US.
- Pfaff, L. A., Boatwright, K. J., Potthoff, A. L., Finan, C., Ulrey, L. A., & Huber, D. M. (2013). Perceptions of women and men leaders following 360-degree feedback evaluations. *Performance Improvement Quarterly*, 26(1), 35-56.
- Place, K.R., & Vardeman-Winter, J. (2018). Where are the women? An examination of research on women and leadership in public relations. *Public Relations Review*, 44, 165-173. doi: [10.1016/j.pubrev.2017.10.005](https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2017.10.005)
- Rincón, V., González, M., & Barrero, K. (2017). Women and leadership: Gender barriers to senior management positions. *Intangible Capital*, 13(2), 319-386.
- Robinson, J.L., & Lipman-Blumen, J. (2003). Leadership behavior of male and female managers, 1984–2002, *Journal of Education for Business*, 79(1), 28-33.
- Rosener, J.B. (1990). Ways women lead. *Harvard Business Review*, 68(6), 119-124.
- Sava, J.A. (2022). Share of all leadership/managerial positions in selected large technology companies held by women in 2020. <https://www.statista.com/statistics/1250776/women-in-leadership-roles-in-tech-companies/>
- Sczesny, S. (2003). A closer look beneath the surface: Various facets of the think-manager-think-male stereotype. *Sex Roles*, 49(7/8), 353.
- Shen, W., & Joseph, D. L. (2021). Gender and leadership: A criterion-focused review and research agenda. *Human Resource Management Review*, 31(2), 100765.
- Shmueli, E. (1968). The “Pariah-People” and its “charismatic leadership”: a reevaluation of Max Weber’s “Ancient Judaism”. *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, 36, 167-247. doi: 10.2307/3622338
- Silver, J. K., Slocum, C. S., Bank, A. M., Bhatnagar, S., Blauwet, C. A., Poorman, J. A., Villablanca, A., & Parangi, S. (2017). Where are the women? The underrepresentation of women physicians among recognition award recipients from medical specialty societies. *PM&R*, 9(8), 804-815.
- Sivrikaya, N., & Wolff, R.A. (2021). Kadın liderlerin özelliklerinin değerlendirilmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 59-78.
- Snaebjornsson, I. M., & Edvardsson, I. R. (2013). Gender, nationality and leadership style: A literature review. *International Journal of Business and Management*, 8(1), 89-103.
- Sokullu, E.C. (2020). Pandemi yönetişimi ve kadın liderliği. *2020’de kadınlar, dünya politikası ve Türkiye* (ss.7-9). Dış Politikada Kadınlar İnisiyatifi, Tuzla, İstanbul.
- Stafyla, A. (2008). Gender and leadership in Greek enterprises. 4th European Conference on Management, Leadership and Governance, Ryerson University, Toronto, Canada.
- Statista Research Department. (2022). Share of startups with a woman in an executive position in the United States in 2020. <https://www.statista.com/statistics/1214166/startups-usa-female-executive/>
- Staub, S. (2017). Türk iş dünyasında kadının liderlik tarzı ve kullandıkları liderlik dili. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 12(2), 207-219.

- Strechie, M. (2015). The cult of personality in some ancient civilizations: mentalities and communication strategies. F. Smarandache, B. Teodorescu ve M. Teodorescu (Ed.), *Uncertainty communication solution in neutrosophic key* (ss.49-65). Belgium, Bruxelles.
- Suğur, S., & Cangöz, İ. (2016). Üniversite yönetiminde kadınların eksik temsili üzerinde toplumsal cinsiyet ilişkilerinin rolü. *Amme İdaresi Dergisi*, 49(3), 89-115.
- Taşar, H. H. (2022). Millî Eğitim Bakanlığı Merkez Teşkilatı üst yönetiminde kadın temsili. *Mülkiye Dergisi*, 46 (3), 794-815.
- The World Bank. (2022). *Population - female (% of total population)*. (Erişim Tarihi: 10.11.2022): <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL.MA.ZS>.
- Toksöz, G., Şener, Ü., Demircan, S., Karababa, R., Memiş, E., Arslan, H., Kaptanoğlu, İ.Y., Kabadayı, A., Akyıldırım, O., & İnanç, B. (2022). *Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliğini izleme raporu 2021-2022*. CEİD Yayınları.
- Torpey, E. (2017). Women in management: Career Outlook. U.S. Bureau of Labor Statistics.
- Trinidad, C., & Normore, A. H. (2005). Leadership and gender: a dangerous liaison?. *Leadership & Organization Development Journal*, 26(7), 574-590.
- UN WOMEN. (2022). Progress On the Sustainable Development Goals The Gender Snapshot 2022. UN Department of Economic and Social Affairs.
- Usta, A. (2018). Aydınlanma düşüncesine kısa bir bakış. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, 1, 74-90.
- Ustun, S., & Gümüşeli A. I. (2017). Many lives of women rectors at Turkish universities. *Journal of Education and Training Studies*, 5 (8), 123-131.
- Ünal, M. (2012). Bilgi çağında değişim ve liderlik. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 32(1), 297-310.
- Van Engen, M. L., & Willemsen, T. M. (2004). Sex and leadership styles: A meta-analysis of research published in the 1990s. *Psychological Reports*, 94, 3-18.
- Wang, A. C., Chiang, J. T. J., Tsai, C. Y., Lin, T. T., & Cheng, B. S. (2013). Gender makes the difference: The moderating role of leader gender on the relationship between leadership styles and subordinate performance. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 122(2), 101-113.
- Wille, B., Wiernik, B.M., Vergauwe, J., Vrijdags, A., & Trbovic, N. (2018). Personality characteristics of male and female executives: distinct pathways to success? *Journal of Vocational Behavior*, 106, 220-235. doi: [10.1016/j.jvb.2018.02.005](https://doi.org/10.1016/j.jvb.2018.02.005)
- Zaccaro, S. J., LaPort, K., & José, I. (2013). The attributes of successful leaders: A performance requirements approach. In M.G. Rumsey (Ed.), *The Oxford Handbook of Leadership* (pp. 11-36). Oxford University Press.